

**T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**NÂSİH-MENSÛH MÜELLİFLERİNİN NESH KONUSUNA
YAKLAŞIMI (NEHHÂS ÖRNEĞİ)**

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

**Hazırlayan
Hatice MUHAMMED**

Yüksek Lisans Tezi

Aralık 2023, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**NÂSİH-MENSÛH MÜELLİFLERİNİN NESH KONUSUNA
YAKLAŞIMI (NEHHÂS ÖRNEĞİ)**

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

**Hazırlayan
Hatice MUHAMMED**

Yüksek Lisans Tezi

Aralık 2023, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hatice MUHAMMED

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Program Adı : Tefsir

Tez Başlığı : Nâsih-Mensûh Müelliflerinin Nesh Konusuna Yaklaşımı (Nehhâs Örneği)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 79 sayfalık kısmına ilişkin 29/11/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 29' dir.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 29/11/2023

Danışman: Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Öğrenci: Hatice MUHAMMED

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Nâsih-Mensûh Müelliflerinin Nesh Konusuna Yaklaşımı (Nehhâs Örneği)” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Hatice MUHAMMED

Danışman

Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Temel İslâm Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GÖRENER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ danışmanlığında **Hatice MUHAMMED** tarafından hazırlanan “**Nâsih-Mensûh Müelliflerinin Nesh Konusuna Yaklaşımı (Nehhâs Örneği)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

02/11/2023

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ
Üye : Doç. Dr. Ömer ÖZBEK
Üye : Doç. Dr. M. Bahaeddin YÜKSEL

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kur'an-ı Kerim yüce Rabbimizin insanlara doğru yolu göstermesi için Peygamber Efendimize (s.a.v.) indirilen kelâmıdır. Allah'ın bu kelâmını doğru anlamak ve onu doğru uygulamak için tefsir kitaplarını ve nâsîh ve mensûh ayetleri bilmek gereklidir. Nâsîh ve mensûh ayetleri bilmek, neshin çeşitlerinin ve şartlarının tespit edilmesi hükümlerin doğru anlaşılması için önemlidir.

Nesh konusu Kur'an ve sünnette geçmekte olup, bu konunun ehemmiyetinden dolayı alimler onu incelemeye, tefsir, fetva ve ilim kitaplarında bu konuyu yazmaya çalışmışlardır.

İslâm tarihinin her döneminde alimler tarafından sürekli tartışılmış olan nesh meselesi hakkında günümüze kadar inceleme ve araştırmalar devam etmektedir. Neshi kabul eden alimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin sünneti nesh edebileceğini kabul ederken Kur'an'ın sünneti veya sünnetin Kur'an'ı nesh etmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Müfessirler ve fakih alimler bu konuyu araştıran çeşitli kitapları yazmışlardır.

Nâsîh ve Mensûh ayetler hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. Bu nedenle nesh konusu çok önemli bir konu sayılır. Biz bu çalışmamızda nesh hakkındaki tartışmaları zikredeceğiz. Nesh konusunda eser yazan ünlü alimlerden biri olan Ebû Câ'fer en-Nehhâs'ın nesh anlayışını açıklayacağız.

Bu vesileyle Kur'an-ı Kerim'in muhatabı olmaya beni aday kılan ve Kur'an'ı bugünün imkân ve şartlarıyla anlamaya çalışmayı nasip eden Rabbime şükrederken; eğitim yolunda zorluk çeken annemin ve babamın Allah'tan affını ve mekanlarının cennet olmasını dilerim. Eğitim ve öğretim döneminde derslerine katılarak ilimlerinden istifade ettiğim bütün hocalarıma, hususen tezi yazma aşamasında bana yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ hocama, Doç. Dr. Ömer ÖZBEK ve Doç. Dr. M. Bahaeddin YÜKSEL hocalarıma ve çalışmalarına destek olan sevgili eşim Abdullah ABDULMECİT'e şükranlarımı arz ederim. Çalışmak bizden, tevfik ise Allah'tandır.

Hatice MUHAMMED

Kayseri 2023

NÂSİH-MENSÛH MÜELLİFLERİNİN NESH KONUSUNA YAKLAŞIMI (NEHHÂS ÖRNEĞİ)

Hatice MUHAMMED

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2023
Danışman: Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, insanlar için bir hidayet kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim'in öğretilerinden uzaklaşanlar, şüphesiz hüsrana uğrayacaklardır. Kur'an-ı Kerim, insanların dünyada mutlu bir hayatta yaşamaları ve ahirette Allah'ın azabından kurtulmaları için doğru yolu gösteren şerefli bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini okumak, tefekkür etmek ve Kur'an'ın hükümlerine uymak, insanı Allah'ın rızasına ve cennetine ulaştıracak amellerdendir.

Allah'ın Kitabını doğru anlayabilmek için tefsir kitaplarını, Kur'an ilimleri üzerine yazılmış kitapları okumak, nesh ilmini bilmek gereklidir.

İki bölüm ve sonuç kısmından oluşan araştırmamızda ilim adamlarının nesh anlayışlarını, nesh konusunda aralarındaki bazı ihtilafları ve nesihle ilgili en güçlü görüşleri açıkladık. Kur'an-ı Kerim'in neshini delillerle açıklayan kitaplardan birini yazan Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın hayatı, nesh anlayışı, onun mensûh olarak kabul etmediği ayetleri ve diğer konuları zikrettik.

Kur'an ve Sünnetle ilgili bu ilim, ilim adamlarının bilmesi gereken en önemli ilimlerden biridir. Bu ilim sayesinde Müslümanların yolu aydınlatılır ve cehaletten kurtulur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Nâsîh, Mensûh, Nehhâs, Nesh

APPROACH OF NASİH-MANSUH OWNERS TO THE SUBJECT OF NESH (NEHHÂS EXAMPLE)

Hatice MUHAMMED

**Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master Thesis, October 2023
Supervisor: Assoc. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

ABSTRACT

The Holy Quran is a source of guidance for people. Those who stray away from the teachings of the Holy Quran will undoubtedly be disappointed. The Holy Quran is an honorable book that shows the right way for people to live a happy life in this world and to be saved from God's punishment in the afterlife. Reading the verses of the Holy Quran, meditating on it and complying with the provisions of the Quran are among the deeds that will lead a person to Allah's consent and heaven.

In order to understand the Book of Allah correctly, it is necessary to read tafsir books, books written on Quran sciences, and know the abrogated verses.

In our research, which consists of two sections and a conclusion, we have explained the scholars' understanding of abrogation, some of the disagreement among them regarding abrogation, and the strongest opinions regarding abrogation. We mentioned the life of Abu Jaafar al-Nahhas, who wrote a book explaining the abrogations of the Holy Qur'an with evidence, his understanding of the abrogations, the verses that al-Nahhas did not accept as abrogated, and other topics.

And this knowledge related to the Book and the Sunnah is one of the most important sciences that people of knowledge should know. And thanks to this knowledge, Muslims are freed from ignorance.

Key Words: Tafsir, Nasikh, Mansukh, Nahhas, Naskh

İÇİNDEKİLER

NÂSİH-MENSÛH MÜELLİFLERİNİN NESH KONUSUNA YAKLAŞIMI (NEHHÂS ÖRNEĞİ)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA NESH VE EBÛ CA'FER EN-NEHHÂS

1.1. Neshin Lügat ve Terim Anlamı	4
1.2.1. Nesh Konusunda Yazılan Bazı Matbu Eserler	6
1.2.2. Nesh Konusunda Son Zamanlarda Yazılmış Bazı Eserler.....	7
1.2.3. Nesh Konusundaki El Yazma Kitaplar	9
1.3. Bazı Nâsih-Mensûh Müelliflerinin Nesh Konusuna Yaklaşımları	10
1.3.1. Katâde b. Diâme es-Sedûsî	10
1.3.2. İbn Şihâb ez-Zührî	11
1.3.3. Kâsım b. Sellâm.....	12
1.4. Neshin Çeşitleri	13
1.4.1. Kur'an'ın Kur'an ile Neshi	13
1.4.2. Kitabın Sünnet ile Neshi.....	14
1.4.3. Sünnetin Kur'an ile Neshi	15
1.4.4. Sünnetin Sünnet ile Neshi.....	15
1.5. Neshin Gerçekleşme İtibarıyla Kısımları	16

1.5.1. Metni ve Hükümü Mensûh Olanlar	16
1.5.2. Metni Baki Hükümü Mensûh Olanlar	16
1.5.3. Hükümü Baki Metni Mensûh Olanlar	17
1.6. Neshin Şartları.....	17
1.7. Nesh Hakkında Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanların Görüşleri	19
1.7.1. Neshi Kabul Edenler ve Delilleri	20
1.7.2. Neshi Reddedenler ve Delilleri	21
1.7.3. Nesh ile Tahsis Arasındaki Fark	22
1.8. Mensûh Ayetlerin Sayısı Hakkındaki Bazı Görüşler	23
1.9.1. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İsmi, Soy ve Lakabı	25
1.9.2. Doğumu ve Yetiştirilmesi	25
1.9.3. İlim Tahsili	26
1.9.4. Nehhâs'ın Hocaları	27
1.9.5. Dil ve Gramerdeki Hocaları.....	27
1.9.6. Nehhâs'ın Şer'î İlimlerdeki Hocaları.....	29
1.9.7. Nehhâs'ın Öğrencileri	31
1.10. Nehhâs'ın Dönemi	33
1.10.1. Siyasi Durum	33
1.10.2. Mısır'daki Siyasi Durum	35
1.10.3. Ekonomik Durum	36
1.10.4. Sosyal Durum	37
1.11. Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın Eserleri.....	40
1.12. Nehhâs Hakkında Yapılan Çalışmalar.....	41
1.13. İlmi Kişiliği	43
1.14. Vefatı	44

İKİNCİ BÖLÜM

NEHHÂS'IN ESERİ VE NESH ANLAYIŞI

2.1. Nehhâs'ın en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm Adlı Eseri.....	46
2.1.1. Eserin Sistemi	47
2.1.2. Eserin Muhtevası	50
2.2. Nehhâs'ın Nesh Anlayışı.....	52

2.2.1. Nehhâs'a Göre Neshin Türleri.....	53
2.2.2. Nehhâs'a Göre Neshin Varlığının Delilleri.....	54
2.2.3. Nehhâs'a Göre Neshin Şartları.....	55
2.3. Eser Bağlamında Nâsîh ve Mensûh İhtiva Eden Sureler	56
2.4. Nehhâs'ın Neshe Konu Ettiği Nâsîh ve Mensûh Ayetlerin Listesi.....	56
2.4.1. Nehhâs'ın Değerlendirmede Bulunduğu Nâsîh Ayetlerin Listesi ve Muhtevası.....	57
2.4.2. Nehhâs'ın Değerlendirmede Bulunduğu Mensûh Ayetlerin Listesi ve Muhtevası.....	61
2.5. Nehhâs'ın Tercihinde Etkili Olan Unsurlar	68
2.6. Rivayetlerin Sıhhati ve Zayıflığı.....	73
2.7. Tarihi Gerçekler	75
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	80

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Nehhâs'ın Değerlendirmede Bulunduğu Nâsih Ayetlerin Listesi ve Muhtevası	57
Tablo 2:	Nehhâs'ın Değerlendirmede Bulunduğu Mensûh Ayetlerin Listesi ve Muhtevası	61
Tablo 3:	Nehhâs'ın Mensûh Kabul Etmediği Ayetlerin Listesi.....	68

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhi's-Selam
b.	: bin
c.c	: Celle Celâluhu
H.	: Hicrî
HZ.	: Hazreti
m.	: Miladi
ö.	: Ölümlü
r.a.	: Radıyallâhü Anh
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
ts	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

Nesh konusu, tefsir, hadis ve fıkıh bilim dallarında yapılan bir çalışma olup bu konudaki çalışmalar büyük ölçüde tefsir alanında yoğunlaşmıştır. Kur'an-ı Kerim günümüze kadar farklı yönleriyle çalışmalar yapılarak ondaki ayetlerin daha anlaşılır hale gelmesi için nâsîh ve mensûh, dil, nahv, belagat, kırâat ve diğer ilimlerden de istifade edilerek tefsir edilmiştir. Kur'an ilimleri kullanılarak ayetlerden hüküm çıkarma, kapalı lafızların açıklığa kavuşturulması ve zengin anlamların ortaya çıkarılması gibi birtakım çalışmalar olmuştur. Bu ilimlerden biri de bazı ayetlerin hükmünün tamamen ortadan kaldırılmasına veya hükmünün değişerek yeniden yorumlanmasına sebebiyet veren nesh ilmidir. Bu konu, müfessirlerin eserlerinde temas ettiği bir konudur. Fıkıh alimleri de bu konu üzerinde durmuşlardır.

Nesh konusu ayette “*Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz*”¹ şeklinde geçmektedir. Bu ayet, Kur'an-ı Kerim’de neshin olabileceğini bildirmektedir. Hangi ayetlerde neshin gerçekleştiği ve mahiyeti konusunda netlik olmadığı için nesh konusunda farklı görüşler meydana gelmiş, ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızda nâsîh ve mensûh müelliflerinin nesh konusuna yaklaşımına kısaca yer verilecek, Nehhâs’ın hayatı ve onun nesh konusunda yazdığı *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an-ıl-Kerim* adlı eserindeki nesh anlayışı ve diğer konular ortaya konulacaktır.

Tezin Konusu

Kur'an-ı Kerim, Allah (c.c.) tarafından Peygamberimiz Muhammed’e (s.a.v.) gönderilmiş son ilahi kelimedir. Kur'an-ı Kerimin daha iyi anlaşılması için Peygamberimiz’in (s.a.v.) devrinden beri bütün sahabe, tabiin ve bu zatların izinden giden alimler büyük çaba göstermişlerdir. Kur'an-ı Kerim’in anlaşılması amacıyla müfessirler

¹ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/106).

ayetler ve sureleri farklı açılardan değerlendirerek Mekkî ve Medenî ayetler, nâsîh ve mensûh ayetler, muhkem ve müteşabih ayetler gibi bölümlere ayırmışlardır. *Tefsir Usûlü* olarak adlandırılabilen Kur'an İlimleri içerisinde değerlendirilen, önemli kabul edilen, üzerinde tartışılan konulardan biri nâsîh ve mensûh konusudur. Nâsîh ve mensûh ayetler hakkında önceki dönemlerde Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme (ö. 117 /735) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî kitâbillâh*; Ebü'l-Kasım Hibetullah b. Selâme (ö. 410/1019) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm (ö. 456 /1064) *Kitabu'n-Nâsihi ve'l-Mensûh*; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* ve Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr (ö. 429 /1037-38) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı eserleri yazmışlardır.

Nâsîh ve mensûh konusu ayetleri doğru anlamada çok önemli olduğu için günümüze kadar nâsîh ve mensûh ile ilgili eserler yazılmaktadır. Biz bu çalışmamızda nâsîh ve mensûh müelliflerinin nesh anlayışı hakkında açıklamalarda bulunacağız. Neshin tanımı, neshin çeşitleri, neshin şartları, neshin varlığı hakkında tartışmalar vb. konuları zikredeceğiz. Nehhâs'ın *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini inceleyerek nâsîh ve mensûh ayetlerle ilgili diğer konuları açıklayacağız.

Tezin Önemi ve Amacı

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin ve hükümlerinin doğru anlaşılmasında nâsîh ve mensûh ayetleri bilmek önemli konulardan birisidir. Bazı alimler müfessirin ayetleri tefsir etmesinde nâsîh ve mensûh ayetleri bilmesini şart koşmuşlar, nâsîh ve mensûh ayetleri bilmeden ayetleri tefsir etmenin yanlış olduğunu söylemişlerdir. Nâsîh ve mensûh ayetleri bilmeden ayetleri tefsir eden kişi, nelerin helal nelerin haram olduğu konusunda yanlış karar verebilir. Çünkü neshin terim anlamı Nehhâs'a göre "Belli bir süreye kadar helal sayılan bir şeyin neshedilmek suretiyle haram kılınması; ya da belli bir süreye kadar haram sayılan bir şeyin neshedilmek suretiyle helal kılınmasıdır." Ali b. Ebi Talib (r.a.) vaaz veren bir adamın yanından geçince, ona: "Nâsîh ve mensûh ayetleri biliyor musun?" Diye sorunca, adam "Hayır" demiş, Hz. Ali (r.a.) ona: "O zaman sen de helak oldun başkalarını da helak ettin" diye cevap vermiştir.² Ali b. Ebi Talib'in (r.a.) bu sözü nâsîh ve mensûh ayetleri bilmenin önemini göstermektedir. Bu çalışmada nesh konusunda

² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 2013), 9.

önemli eserlerden birisi olan Nehhâs'ın *Kitabü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı eseri ele alınıp incelenmiştir. *Nâsîh-Mensûh Müelliflerinin Nesh Konusuna Yaklaşımı (Nehhâs Örneği)* isimli bu çalışmanın temel amacı, nesh konusu bağlamında Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasına bir katkıda bulunmaktır.

Tezin Kaynakları ve Yöntemi

Bu araştırmanın esas çıkış noktası nâsîh ve mensûh ayetler olduğundan birincil kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Kitabü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh* isimli eseridir. Tezin ilk bölümünde nesh kelimesi araştırılırken İsfahânî'nin *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*; İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*; Zebîdî'nin *Tâcu'l-Arûs*; İbn Kudâme'nin *Ravzatü'n-nâzır*; Zübeydî'nin *Tabakâtü'n-Nahviyyîn*; Süyûtî'nin *Buğyetul Vuat*; Rûmî'nin *Mu'cemü'l-Üdebâ*; Kıftî'nin *İnbâhü'r-Ruvât*; Sâlihî'nin *Şezerâtü'z-Zeheb*; İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*; Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*; Sem'ânî'nin, *el-Ensâb* isimli eserlerinden ve TDV İslam Ansiklopedisi'nden yararlanılmıştır. Bu çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmakta olup, birinci bölümde neshin lügat ve terim anlamı, neshin çeşitleri, neshin varlığı hakkında tartışmalar, mensûh ayetlerin sayısı hakkında bazı görüşler, İslam alimlerinin nesh anlayışı açıklanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Nehhâs'ın hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, Nehhâs hakkında yapılan çalışmalar, Nehhâs'ın *Kitabü'n-Nâsîh ve 'l-Mensûh* adlı eseri, eserin sistemi, eserin muhtevası, Nehhâs'ın nesh anlayışı, eser bağlamında nâsîh ve mensûh ihtiva eden sureler ve nâsîh ve mensûh ayetler, Nehhâs'ın mensûh kabul etmediği ayetler, Nehhâs'ın tercihinde etkili olan unsurlar, rivayetlerin sıhhati ve zayıflığı ve diğer konular ele alınmıştır. Kaynak olarak onun *Kitabü'n-Nâsîh ve 'l-Mensûh fî'l Kur'ani-l Kerîm* adlı eseri ve başka eserlerden istifade edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA NESH VE EBÛ CA'FER EN-NEHHÂS

1.1. Neshin Lügat ve Terim Anlamı

“Nesh” kelimesi Arapçada n-s-h (ن-س-ح) kökünden mastar olup, lügatte iptal etmek, geçersiz kılmak, silmek, gidermek, değiştirmek, kopyasını almak, kopyalamak, yürürlükten kaldırmak, kopya etmek, izâle, ref anlamlarına gelmektedir.³ نسخت الريح نسخت الشيب نسخت الشمس الظل güneş gölgeyi izâle etti, rüzgar kavmin izini yok etti, آثار القوم yaşlılık gençliği yok etti demektir.⁴ Kur'an-ı Kerim'deki إِنَّا كُنَّا نَسْنِسُخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekteydik.”⁵ ayetindeki اسْتَنْسَخَ kelimesi, kopyalayarak kayıt altına almak; فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ “Fakat Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder.”⁶ ayetindeki يَنْسَخُ fiili iptal etmek, gidermek anlamına; وَفِي نُسخَتِهَا هُدًى “Bir nüshasında doğru yol yazılı olan levhalardır.”⁷ ayetinde ise نُسخة kelimesi nüsha/kopya anlamına gelmektedir.

Neshin terim anlamı ise “Sonra gelen şer’î bir delilin (daha önceki) şer’î bir hükmün hilafına delalet etmesidir.”⁸

Bazı usulu’l-fıkıh ve usulu’t-tefsir alimlerinin neshe verdikleri ıstılahî tanımları şöyle sıralarız:

³ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyye el-Muasıra* (Kahire: Alemü'l-Kutub, 2008), 2201.

⁴ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Sihâhu'l-luga, es-Sihâh fi'l-luga* (Mısır: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1957), 1/433. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, *el-Minhâci ez-Zerkeşi eş-Şâfiî, el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâr'ul-Mârif, 1957), 11/29.

⁵ (Kur'an-ı Kerim, Câsiye, 45/29).

⁶ (Kur'an-ı Kerim, Hac, 22/52).

⁷ (Kur'an-ı Kerim, A'râf, 7/154).

⁸ Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *Şerhu Muhtaş ari'l-Menâr* (Beyrût: Dârû İbn Hazm, 2003), 155.

- 1- Sonradan gelen şer'î bir delilin, daha önceki şer'î bir hükmün hilafını beyan etmesidir.⁹
- 2- Önce gelmiş olan bir nassın hükmünü sonra gelen bir nass ile değiştirmektir.¹⁰
- 3- Mukaddes bir metnin ilgasıdır.¹¹
- 4- Kâdî, el-Bakillânî (ö. 403/1012), neshi hitap yönüyle ele alarak şöyle tarif eder: “Önceki şer'î bir hükmün sonraki şer'î bir hitab ile kaldırılmasıdır.”¹²
- 5- Bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nas ile kaldırmaktır. Başka bir deyimle, şer'î bir hükmün başka bir şer'î delil ile kaldırılmasıdır.¹³

Neshin terim anlamı hakkında başka tanımlar da vardır. Bu tanımlar anlam açısından birbirine yakındır.

1.2. Nesh Konusunda Yapılan Çalışmalar

Nesh ilmi Kur'an-ı Kerim'i doğru anlama, tefsir etme, ayetlerin hükümlerine doğru uymada çok önemli olduğu için Müfessirler nâsîh ve mensûh ayetler konusunda eserler yazmışlardır.

Zerkeşî, *el-Burhan* adlı kitabında nesh ilmi hakkında şunları söylemiştir: “Nesh ilmi büyük bir öneme sahip olması sebebiyle bu konuda birçok alim eser vermiştir. Bu konuda eser yazanlar arasında Katade b. Diâme es-Sedûsî, Ebu Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm, Ebu Davud es-Sicistanî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hibatullah b. Selâme ed-Darîrî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Enbârî, Mekki ve diğer alimler yer almıştır.”¹⁴

Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirîn* isimli eserinde neshle ilgili otuz dört kitabın adını zikretmiştir.¹⁵ Ancak bu kitapların çoğu bugün kayıp veya el yazma halinde olduğundan matbu değildir. Basılı olanların sayısı fazla değildir.

⁹ Ebû'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitâbillâh* (Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6.

¹⁰ Ebû'l-Hasen Âlî b. Muhammed b. Âlî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Ta'rifât* (Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 2003), 163.

¹¹ Cürcânî, *Ta'rifât*, 163.

¹² Mustafa Zeyd, *en-Nesh fî'l-Kur'anı'l-Kerim* (Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1963), 1/53-55.

¹³ Cürcânî, *Ta'rifât*, 163.

¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/28.

¹⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Âlî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirîn* (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1983), 2/569-570.

Burada Peygamber (s.a.v.) zamanından sonra günümüze kadar nesh ilmi hakkında yazılan eserlerin bazıları aşağıda tahlil edilecektir.

1.2.1. Nesh Konusunda Yazılan Bazı Matbu Eserler

Nesh konusunda yazılmış olan matbu kitaplardan bazıları şunlardır:

1) Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs el-Murâdî el-Mısrî'nin (ö. 338/950), *Kitabü'n-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l- Kur'ani-l Kerîm* adlı eseri. Bu kitap, nesh ilminde bize ulaşan klasik eserlerinden biri olarak kabul edilir. Müellif bu kitabında nâsih ve mensûh ayetleri ortaya koymuştur. Neshedildiği ve neshedilmediği iddia edilen ayetleri zikretmiştir, ayette neshin bulunup bulunmadığını delilleriyle ortaya koymuştur. Nehhâs'tan sonra nesh konusunda eserler yazan alimler Nehhâs'ın bu kitabından çok sayıda nakiller yapmış ve ondan istifade etmişlerdir. Kitap (H.1387/1999) yılında Mısır'da basılmıştır.

2) Ebû'l-Kâsım Hibetüllâh b. Selâme b. Nasr b. Ali el-Bağdâdî'nin (ö. 410 /1019), *en-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı eseri. Hibetullâh b. Selâme'nin müfessirler nezdinde ünlü yere sahip olmasına rağmen, nesh meselelerini ele alırken İbn Hazm'ın yolunu bir izlediğini görmekteyiz. O, kitabında kılıç ayetiyle 114 ayetin neshedildiğini belirtmiştir. Müellif, içinde neshin bulunduğu iddia eden 65 surede geçen 234 ayeti zikretmiş, bunun delillerini ve bunun üzerinde yapılan rivayetleri nadiren zikretmiş, rivayetleri verdiği yerlerde de isnat zincirini zikretmemiştir. Müellif, kitabının sonunda ise en önemli kaynaklarını zikretmiştir. Kitap (H. 1387) yılında Mısır'da basılmıştır.

3) Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî'nin (ö. 437/1045), *el-Îzâh li-Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhih* adlı eseri. Mekkî b. Ebî Tâlib'in bu eserinin önemi Nehhâs'ın kitabına benzer bir eser olmasıdır. Ancak Mekkî b. Ebî Tâlib nesh konusuna yer verirken isnatları zikretmemiş, görüşleri sahiplerine nispet etmekle yetinmiş, bazen kendi kanaatiyle görüşler arasında tercihte bulunmuştur. Kitap, Ahmed Hassan Farhat tarafından tahkik edilmiştir. O, kitap (H. 1396) yılında İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesinde basılmıştır.

4) Hâfız el-Muzaffer b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Huzeyme el-Farisî tarafından yazılan *el-Mûcez fi'n- Nâsihi ve'l-Mensûh* adlı eser. Bu kitap Nehhâs'ın kitabının sonuna eklenerek, H. 1323'te Mısır'da basılmıştır. Müellifin bu kitapta delillere yer vermeksizin sadece nâsih ve mensûh ayetleri saydığını görülmektedir. Kitap bu yönüyle İbn Hazm ve

İbn Selâme'nin kitabıyla benzerlik arz eder. Sadece kitabın kapağında müellifin biyografisine yer verilmiştir. Müellif, çalışmasının sonunda yazmış olduğu bu kitabın daha önce yazılmış olan yetmiş beş eserden yararlanarak ortaya koyduğunu belirtmiştir.

5) Ebî Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Âmirî eş-Şefâvî el-İsferâyînî tarafından yazılan *en-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı eser. Bu kitap, (H. 1290)'de Astana'da basılmıştır ve es-Suyuti'nin *Lübabü'n-Nukul fi-Esbabi'n-Nüzul* kitabına eklenmiştir. Mustafa Zeyd, *tezkire* kitaplarında müellifin biyografisi hakkında bilgiye rastlanmadığı belirtilmiş, müellif adının sadece kitabın kapağında geçtiğine dikkat çekilmiştir. Zeyd, müellifin nesh konusunda alimlerin görüşlerini isnatsız olarak aktardığını ilave etmiştir.¹⁶

Yukarda zikredilen kitaplar, nesh ilminde bugüne kadar basılı olarak bulunan kitaplardır.

1.2.2. Nesh Konusunda Son Zamanlarda Yazılmış Bazı Eserler

Nesh konusunda son zamanlarda birkaç kitap yayınlanmıştır. Onlardan bazıları şunlardır:

1) İslam Üniversitesi Lisansüstü Çalışmaları Tefsir Bölümü eski hocalarından Mustafa Zeyd'in *Kur'an-ı Kerim'de Nesh* adlı kitabı. Bu kitap üzerinde durulmaya ve dikkate alınmaya layık bir kitaptır. Müellif, hakkında neshin söz konusu olduğu iddia edilen ayetleri zikredip, onları faydalı bir tartışma içinde ele almış, nakil zincirleriyle delilleri zikretmiştir. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri ve sahabelerden sahih bir isnat ile ispatlanmayan nesh iddialarını reddetmiştir. Sonuna kadar her ayetten sonra nesh iddiasındaki bakış açısını ifade etmiş, bu nedenle doğru delillerle Kur'an-ı Kerim'de nesh konusuna özel bir bölüm tayin etmiş ve neshi sadece altı ayetle sınırlandırmıştır.¹⁷

2) El-Ezher vaaz müfettişi Ali Hasan el-Arîd'in *Fethü'l-Mennân fi Neshi'l-Kur'an* adlı kitabı. Müellif bu kitabın konusunu geniş ve kapsamlı bir şekilde ele almasa da nesh konusunu tarihsel ve eleştirel bir üslupla ortaya koymuştur. O araştırmasının sonunda neshedildiği iddia edilen bazı ayetlerden bahsetmiş, nesh iddialarının çoğunun delilsiz olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸

3) El-Ezher Üniversitesi hocalarından Şâ'ban Muhammed İsmail'in *Nazariyyetü'n-Nesh fi'ş-Şerâii's-Semâviyye* adlı kitabı. O, kitabında nesh konusunu sadece bir nazariye olarak

¹⁶ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'anı'l-Kerim* (Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1963), 549.

¹⁷ Zeyd, *en-Neshu fi'l-Kur'anı'l-Kerim*, 2/1208-1262.

¹⁸ İbn Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'an*, Thk: Muhammed Eşref Ali el-Milbârî (Medine: El-Câmiyetü'l-İslâmiyye, 2004), 30.

ele almış, bir ayet veya hadiste neshin varlığı veya yokluğunu ortaya koymamış, aksine mensûh ayetlerin bulunduğu sureler diye bazı sureleri zikretmiş ve Suyuti'nin *el-İtkân* kitabında mensûh olarak gösterdiği ayetleri nakletmiş, sonra “Kılıç Ayetinin Nesettiği Ayetler” başlığı altında bir bölüm düzenlemiş ve orada İbn Huzeyme'nin kendi kitabında neshedildiğini iddia ettiği 50 ayeti sıralamıştır. Şâban, bu nesh iddiasında bulunduğu ayetler hakkında her yönden araştırma yapmamış ve onlara itiraz etmemiş ve herhangi bir yorumda bulunmamıştır.¹⁹

4) Muhammed Mahmud Ferğâlî'nin (1907- 1954) *Kitabü 'n-Nesh Beyne 'l-İsbât ve 'n-Nefy* adlı kitabı. Nesh konusunu tasdik edenler ve reddedenler arasında meydana gelen ihtilaflar açısından işlediği bir ciltte iki bölüm halinde bulunan nesh kitabıdır. Yazar kitabında her görüşleri ve delil tercih eden tercihini zikretmiştir. Ancak neshin varlığı ya da yokluğu hakkında hiçbir ayette her yönden inceleme yapmamıştır.²⁰

5) Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî'nin (ö.1926-1995) *en-Nesh fi 'ş-Şerîati 'l-İslâmiyye Kemâ Efhemuhu* isimli risaleleri. Yazar bu risalesinde İslam'daki tüm nesh olaylarını inkâr etmiştir. Bu risalenin en belirgin başlıkları arasında şöyle bir başlık yer alır: “Kur'an'da Nesh Olmadığı Gibi, Vahyedilen Sünnette de Nesh Yoktur” Müellif risalesinde nesh konusunu tartışır ve neshin Kur'an'da geçtiğini reddeder. Ona göre Kur'an'da Neshin bulunduğunu söylemek, Allah'a (c.c) cehalet nispet etmektir ki Allah (c.c.) cehaletten uzak olan Zattır.²¹ O, neshi inkâr etme konusunda Ebu Müslim el-İsfahânî'nin yolunu izlemiştir.

Abdülmüteal Muhammed el-Cebrî'nin söz konusu kitabında yer alan neshin inkârı yönündeki görüşlerine Muhammed Mahmud Fargâlî, *en-Nesh Beyne 'l-İsbât ve 'n-Nefy* isimli kitabında on iki sayfa halinde uzun bir reddiye yazmıştır.²²

Ulûmu'l-Kur'an ile ilgili kaynaklarda nesh konusunu aşırı uçlara kaçmadan yer veren alimler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

¹⁹ Şâban Muhammed İsmail, *Nazariyyetü 'n-Nesh fi 'ş-Şerâii 's-Semâviyye* (Kahire: Dar'üs-Selâm, 1988), 170-200.

²⁰ İbn Cevzî, *Nevasihu 'l-Kur'an*, 31.

²¹ İbn Cevzî, *Nevasihu 'l-Kur'an*, 31.

²² Muhammed Mahmud Ferğâlî, *en-Nesh Beyne 'l-İsbât ve 'n-Nefy* (Dimeşk: Dâru'l-Kitabi'l-Câmi, 1976), 112-114.

6) Celaleddin es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an* adlı eserinde neshin bulunduğu ayetlerin sayısını yirmi olarak beyan etmiştir.²³

7) Şah Velîyullah ed-Dehlevî'nin (ö. 1179/1762) *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usuli't-Tefsir* isimli kitabı. Müellif bu kitabında nesh konusunda ifrat ve tefrite gidenleri uyarmış, sonra da Kur'an'daki nesh ayetlerinin sayısını beş ayet ile sınırlandırmıştır. Süyuti'nin *el-İtkan* kitabında zikrettiği ayetleri neshedilen ayetler içinde zikretmiştir.²⁴

8) Muhammed Abdülazim ez-Zerkanî'nin *Menahilü'l-İrfan* adlı kitabı. Zerkanî kitabında mensûh denilen yaklaşık yirmi iki ayeti zikretmiş ve sadece yaklaşık dokuz ayetin mensûh ayet olduğunu tercih etmiştir.

Bunlar, nesh ilmi hakkında bugüne kadar bildiğimiz matbu kitaplardır. Nesh konusunu ele alan yeni yayınlanmış başka risaleler mevcut olmakla birlikte bunlar öncekilerin tekrarı olup konuya yeni bir bakış açısı getirmedikleri için onları burada zikretmedik.

1.2.3. Nesh Konusundaki El Yazma Kitaplar

Kur'an-ı Kerim'deki nesh konusu ile ilgili el yazması pek çok kitap bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) Katade b. Diâme'nin (ö. 117-118/736) *Allah'ın Kitabında Nâsîh ve Mensûh* adlı kitabı. Hibetüllah b. Selâme, yazmış olduğu eserinde Katade'nin kitabından kaynak olarak çokça istifade ettiğini zikretmiştir. Söz konusu kitabın bir bölümü Zahirîye Kütüphanesinde (7899) numara ile bulunmaktadır.²⁵

2) Abdulkâhir el-Bağdadî'nin (ö. 429/1037-1038) *en-Nâsîh ve'l Mensûh* adlı kitabı. Yetmiş sekiz varaklı bir eserdir. Arap Devletleri Birliği El Yazmaları Enstitüsü'nde (265) numarayla mikrofilm üzerinde bir nüshası bulunmaktadır. H. 612 yılında el ile yazılan kitaplardandır.²⁶

3) Abdulkâhir el-Bağdadî'nin *er-Rusûh fî'n-Nâsîh ve'l-Mensûh* adlı kitabı. Bu kitabın bir nüshası San'a'da Ulu Cami'de (43) numarada bulunmaktadır.

²³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an* (Beyrût: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2008), 2/23.

²⁴ İbn Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'an*, 33.

²⁵ İbn Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'an*, 34.

²⁶ İbn Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'an*, 35.

4) Ebu Abdullah Muhammed b. Berekat b. Hilal es-Saîdî'nin (ö. 520/ 1129) *el-İcâz fi nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhih* adlı kitabı. Bu kitab Mısır Kitabevi'ne bağlı Timurlu kütüphanesin'de bulunmaktadır, sayfa sayısı 25dir.

5) İbnü'l-Bazi olarak bilinen Şerefeddin Abdurrahim el-Hemevî'nin (ö. 738/1338) *Kitabü Nâsihi'l-Kur'an* adlı kitabı. Müellif kitabının mukaddimesinde kendisinin Kur'an'daki nâsih ve mensûh bütün ayetleri topladığını söylemiştir. Bu eserin kırmızı mürekkeple yazılmış, (5881) numarada bir nüshası Zahirîye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

6) Ali b. Şihab ed-Din Hassan b. Muhammed el-Hüseyni el-Hamdani'nin (ö. 786/ 1384) *Nâsihu'l-Kur'an ve Mensûhuh* adlı kitabı. Bu eser Zahirîye Kütüphanesi'nde (4425) numara altında bulunan kısa bir risaledir.

7) Ebi Abdurrahman el-Huseyin b. Muhammed (ö. 123/ 731) tarafından yazılan *en-Nâsih ve'l Mensûh fi'l- Kur'an* adlı kitap. Bu kitap yaklaşık olarak yedinci yüzyılda yazılmıştır. Arap Devletleri Birliği El Yazmaları Enstitüsü'nde (264) numarayla ve Mısır Kitabevi'nde (1084) numarayla birer nüshası bulunmaktadır.²⁷

Nâsih ve mensûh ayetler hakkında yazılan daha birçok el yazması kitap bulunmakla birlikte burada bu kadarını zikretmeyi uygun gördük.

1.3. Bazı Nâsih-Mensûh Müelliflerinin Nesh Konusuna Yaklaşımları

Aşağıda Nehhâs'tan önce yaşamış olan bazı nâsih-mensûh müelliflerinin nesh konusuna yaklaşımları hakkında kısaca açıklama vereceğiz.

1.3.1. Katâde b. Diâme es-Sedûsî

Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Kur'an'da neshin varlığını kabul eden alimlerden olup, o, yüce Rabbimiz'in Bakara suresindeki “*Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler.*” ayetini Ahzâb suresinin 49. ayetinin neshettiğini açıklıyor. Yani ilk dönemlerde eşi ile birleşmiş olsun olmasın boşanan kadının iddetinin üç âdet olduğunu, sonra eşi ile birleşmeden boşanan kadınların iddetinin kaldırıldığını, o kadın isterse boşanan şu günde evlenebileceğini beyan etmektedir. Bakara suresinin 240. Ayetini yani “*İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler*” ayetini Bakara suresindeki 234.

²⁷ İbn Cevzî, *Nevasihu'l-Kur'an*, 35-40.

ayetin neshettiğini söylemektedir. Nisâ suresinin 8. ayetini Teğâbün suresinin 16. ayetinin neshettiğini zikretmektedir. Müzzemmil suresinin 1-4 ayetini aynı surenin 20. Ayetinin neshettiğini, yani geceleyin kalkıp namaz kılmanın önce farz sonra nafile olduğunu zikretmektedir. Bundan başka çok örnekler olup Katâde bazı ayetler hakkında çok uzun, bazıları hakkında kısa şekilde açıklama vermiştir. Katâde b. Diâme'nin eserini tahkik eden Hatem Salahu'd-Damin, Katâde'nin eserinin giriş kısmında söz konusu eserin nesh konusunda yazılan eserlerin ilki olduğuna dikkat çeker. Ardından birinci bölümde neshin lügat ve terim anlamını, ikinci bölümde neshin emir ve nehiye geleceği hakkında, üçüncü bölümde nesh ile beda arısındaki farkı, dördüncü bölümde nesh ile tahsis arasındaki farkı, beşinci bölümde nesh ilminin fazileti hakkında bilgi vermiştir. Ardından Kur'an ayetlerinden nesheden ve neshedilenler hakkında eser yazan 71 nesh müelliflerinin isimlerini onların yaşadığı zaman tertibine göre zikretmiştir. Ardından Katâde'nin ilmi, hafızası, mezhebi ve vefatı hakkında bilgi vermiş ve Zerkeşî'nin Katâde'yi nâsih-mensûh müelliflerinin önde gelenlerden saydığını açıklamıştır.²⁸

1.3.2. İbn Şihâb ez-Zührî

İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) neshi kabul eden alimlerden biridir. O, *en-Nâsih ve'l-Mensûh* ve *Tenzilü'l-Kur'an el-Mensub li'z-Zührî* adlı eseri yazmış ve kitabında surelerdeki mensûh ayetleri, ardından nâsih ayetleri beyan etmiştir. Ardından Kur'an surelerindeki nâsih-mensûh ayetler üzerinde kendi görüşlerini açıklamıştır. Ona göre Kur'an'daki ilk nâsih ayet, kible ayetidir. Bakara suresinin oruç hakkındaki 183. ayetinin Bakara suresindeki 187. ayet ile neshedildiğini yani yatsı namazından sonra yeme, içme ve kadınlara yaklaşmanın yasak olduğu yönündeki hükmün aynı surenin 187. ayeti ile ortadan kaldırıldığını zikretmiştir. Zührî, Nisâ suresinin 43. ayetinin Mâide suresinin 90. ayeti ile neshedildiğini, Mümtehine suresinin 8-9. ayetinin Tevbe suresinin 1-2. ayeti ile neshedildiğini, Enfâl suresinin 65. ayetinin aynı surenin 66. ayeti ile neshedildiğini, Şuarâ suresinin 224-226. ayetinin aynı surenin 227. ayeti ile neshedildiğini, Mücadele suresinin 12. ayetinin aynı surenin 13. ayeti ile neshedildiğini zikretmiştir. Zührî bundan başka

²⁸ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî Kitâbillâh* (Beyrut: Müessesetü'l-Risale, 1985).

kitabında Mekke'de indirilen 85 sure ve Medine'de indirilen 29 surenin adını zikretmiştir.²⁹

1.3.3. Kâsım b. Sellâm

Kâsım b. Sellâm (ö.224/854) Nehhâs'tan önce yaşamış olan, neshi kabul eden alimlerden olup, nâsih-mensûh müelliflerinden biridir. Onun *en-Nasih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an'l'-Aziz* adlı eserini tahkik eden Muhammed b. Salihu'l-Mudeyfir, esere nâsih ve mensûhu bilmenin fazileti hakkında bilgi vererek başlamıştır. Ardından namaz ve onun hakkında gelen nâsih ve mensûhu açıklamıştır. Ardından zekât hakkında gelen nâsih ve mensûhu, ardından oruç ve onundaki mensûhu zikretmiştir. Ardından nikah/evlilik ve onun hakkında gelen mensûhu, boşanma ve onun hakkında gelen nâsih ve mensûhu, hudûd ve onun hakkındaki nâsih ve mensûhu zikretmiştir. Kitap, iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama hakkındaki nâsih ve mensûhu zikretmekle sona ermiştir.

Kâsım b. Sellâm eserinde nâsih-mensûh ayetler hakkında geniş bir şekilde bilgi verip, neshin anlamı, onun hakikati, sınırı, şartları, hükümleri hakkında açıklama yapmıştır. Bunlara birkaç örnek verebiliriz.

Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Enfâl suresinin 65. ayetini aynı surenin 66. ayetinin neshettiğini, yani "*Sabırlı yirmi kişi iki yüz kişiye galip gelecek*" ayetini, "*Allah sizlerin güçsüz olduğunuzu bildiği için hafifletirdi, sizlerden sabırlı yüz kişi iki yüz kişiye galip gelecektir.*" ayetinin neshettiğini zikretmiştir. Nisâ suresinin "*Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından, erkeklere hisse vardır. Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da hisse vardır. Bunlar, az veya çok, belirli bir hissedir.*"³⁰ ayetini aynı surenin "*Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder.*"³¹ ayetinin neshettiğini, Mâide suresinin 2. ayetini Tevbe suresinin 5. ayetinin neshettiğini zikretmektedir.

Yukarda zikrettiğimiz müelliflerden başka nâsih ve mensûh hakkında eserler yazan çok sayıda müellifler olup onlardan İbrahim b. Saîd (ö.184/814), İbni Selame (ö.410/1040),

²⁹ İbn Şihâb ez-Zühri, *en-Nâsih ve'l-Mensûh ve Tenzilü'l-Kur'an el-Mensub li'z-Zühri* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998).

³⁰ (Kur'an-ı Kerim, Nisâ, 4/7).

³¹ (Kur'an-ı Kerim, Nisâ, 4/11).

İbn Hazm (ö.456/1086), İbnü'l-Cevzî (ö.597/1227), Fahreddin er-Râzî (ö.604/1234) gibi müelliflerde vardır.³²

1.4. Neshin Çeşitleri

İslâm fıkında nesh, dört kategoriye ayrılmıştır.

1) Kur'an'ın Kur'an'la neshi 2) Sünnetin Kur'an'la neshi 3) Sünnetin sünnetle neshi 4) Kur'an'ın sünnetle neshi olmak üzere dörde ayrılmıştır.

Kitabın Kitabı neshi ve sünnetin sünneti neshiyle ilgili olarak Ebû Müslim el-İsfehânî hariç, tüm İslâm alimleri bir fikir birliği içindeyken; sünnetin kitabı neshi ve Kur'an'ın sünneti neshi alanlarında din alimleri arasında ciddi fikir ayrılıkları bulunmaktadır.³³

1.4.1. Kur'an'ın Kur'an ile Neshi

Kur'an ayetlerinin Kur'an ayetleri ile neshedilmesi imkân dahilinde olup bu tür neshin gerçekleştiğine işaret eden ayetler bulunmaktadır.

Bakara suresinin 106. ayetinde mealen şöyle buyrulmuştur: “Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.”³⁴ Bu ayet Kur'an ayetlerinin Kur'an ayetleri ile neshedilmesine kesin delil olarak gösterilmiştir.

Bu konuya örnek olacak başka bir ayette mealen şöyledir: “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁵ Bu ayet, kadınların dört ay on gün beklemeleri gerektiğinin emredildiği³⁶ ayet ile neshedilmiştir. Bu ayet yukardaki kocası ölen kadına iddet müddetini tam bir sene tutmasını emreden ayeti nesh edip, onların dört ay on gün beklemelerini emretmiştir.

³² Kâsım b. Sellâm, *en-Nasîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'an'l-Ezîz* (Riyad, Mektebu'r-Ruşd, ts).

³³ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 205.

³⁴ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/106).

³⁵ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/240).

³⁶ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/234).

1.4.2. Kitabın Sünnet ile Neshi

Kitabın sünnet ile neshi, kitabın mütevâtir sünnet ve âhâd sünnet ile neshedilmesi diye ikiye ayrılmıştır.

Kur'an ayetlerinin mütevâtir sünnet ile neshe gelince alimlerin çoğunun görüşüne göre bu mümkündür.

İbnü's-Sam'anî, Ebu Hanife'nin ve kelimcilerin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Bu görüş, aynı zamanda Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) de görüşüdür. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî şöyle demiştir: “*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, yakınlara, uygun bir tarzda vasiyet etmesi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak size farz kılındı.*”³⁷ mealindeki ayeti Peygamber'in (s.a.v.) mütevâtir sünneti olan “لَا وَصِيَّةَ لِّوَارِثِ” “*Mirasçıya vasiyet yoktur.*”³⁸ sözü neshetmiştir.

Malik şöyle demiştir: Peygamber'in (s.a.v.) لَا وَصِيَّةَ لِّوَارِثِ “*Mirasçıya vasiyet yoktur.*” hadis, “*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, yakınlara, uygun bir tarzda vasiyet etmesi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir borç olarak size farz kılındı.*”³⁹ mealindeki ayeti neshetmiştir. Bunun için Malik'in görüşüne göre mirasçıya vasiyet yoktur.

Şafîî, Kitab. mütevâtir sünnet ve âhâd sünnet ile neshedilmesinin caiz olmadığını ileri sürmüştür. İmam Şâfîî, bu görüşüne delil olarak “*Biz bir ayetin yerine bir ayeti getirdiğimiz zaman...*”⁴⁰ ayetini göstermek suretiyle Allah'ın Kitabı'nın ancak Allah'ın Kitabı ile neshedilebileceğini iddia etmekte, sünnetin Kur'an-ı Kerim'e tâbi olduğunu ve Allah tarafından nâzil olunan ayetleri açıklama görevinin bulunduğunu ifade etmiştir. Bir grup alim, Şâfîî'nin Kur'an ayetlerinin mütevâtir sünnet ile neshedilmesini yasakladığı yönündeki görüşünü eleştirmiştir. Bu konuda İlkiyâ el-Herrâsî şöyle demiştir: Büyüklerin sürçmeleri, kendilerinin büyüklüğüne nispetle değerli kabul edilir. Büyük bir zatın hatasının gösterilmesi onun değerini artırır.⁴¹

³⁷ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/180).

³⁸ İbn Mâce, el-Vâsiye, 2553.

³⁹ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/180).

⁴⁰ (Kur'an-ı Kerim, Nahl, 16/101).

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Âlî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl* (Riyad: Dâru'l-Fâdiyle, 2000), 2/69.

Kur'an'ın ve mütevatir sünnet'in âhâd hadislerle nesh edilmesi, akla göre caiz, şer'î yönden ise caiz görülmemiştir. Bazı alimler bunun Peygamber (s.a.v.) zamanında caiz olduğunu, ondan sonraki dönemde caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü Kuba halkı, kıblenin neshedilmesinde tek bir kişinin haberini kabul etmişlerdir.⁴² Böylece Kur'an'ın ve mütevatir sünnet'in âhâd hadislerle neshedilmesi konusunda alimler arasında ihtilaf bulunmaktadır.

1.4.3. Sünnetin Kur'an ile Neshi

Sünnetin Kur'an ile neshi konusu alimlerin çoğu nezdinde caiz bir meseledir. Salim, sünnetin Kur'an ile neshinin caiz olduğu yönündeki görüşün kelamcılar ve fakihlerin çoğunun görüşü olduğunu söylemiştir.⁴³

Sünnetin Kur'an ile neshi hakkında birçok örnek olup bunlardan bazılarını şöyle zikredebiliriz.

- a. Kadınların Müslüman olduktan sonra Peygamber'in (s.a.v.) yanına hicret etmeleri durumunda onların müşriklere geri gönderilmesi yönündeki anlaşma sünneti (uygulaması), *فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ* “Onları kâfirlere geri göndermeyin.”⁴⁴ ayeti ile neshedilmiştir.
- b. Aşure günü oruç tutma sünneti, “Sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun.”⁴⁵ mealindeki ayetle neshedilmiştir.
- c. İçkinin mübahlığı hakkındaki ayet,⁴⁶ Mâide, suresinin 90.⁴⁷ ayetiyle neshedilmiştir.⁴⁸

Yukarıdaki örnekler sünnetin Kur'an ile neshine örnek gösterilmiştir.

1.4.4. Sünnetin Sünnet ile Neshi

Sünnetin sünnet ile neshinin örnekleri de çoktur. Bu konuya ışık tutacak bir örnek şudur: Peygamber (s.a.v.) İslam'ın başlangıç döneminde kabirlerin ziyaret edilmesini yasaklamış, daha sonra ise kabirlerin ziyaret edilmesine izin vermiştir.⁴⁹

⁴² Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed* (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyan, 1998), 263.

⁴³ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, 2/69.

⁴⁴ (Kur'an-ı Kerim, Mümtehine, 60/10).

⁴⁵ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/185).

⁴⁶ (Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/43).

⁴⁷ (Kur'an-ı Kerim, Mâide, 5/90).

⁴⁸ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, 2/69.

⁴⁹ Müslim, Cenâiz, 106; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 77.

Bu iki hadis sünnetin sünnet ile neshedilmesinin caiz olduğuna delildir. Kaynaklarda bundan başka deliller de vardır.

Bir kimse içki içtiğinde ona (yaprakları soyulmuş hurma dalı ile) vurun. Sonra tekrar içki içtiğinde ona (yaprakları soyulmuş hurma dalı ile) vurun. Sonra üçüncü defa içki içtiğinde ona (yaprakları soyulmuş hurma dalı ile) vurun. Sonra dördüncü defa içki içtiğinde onun boynunu vurun."⁵⁰ mealindeki hadis-i şerif de sünnetin sünnet ile neshine örnek gösterilmiştir.

1.5. Neshin Gerçekleşme İtibarıyla Kısımları

Alimler neshi gerçekleşme itibarıyla üç kısma ayırmış olup, onlar şunlardır.⁵¹

1.5.1. Metni ve Hükmü Mensûh Olanlar

Bunun örneği şudur:

Aişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Kur'an'dan indirilenler arasında "Bilinen şekilde on kere emzirmek (nikahı) haram kılar" ifadesi vardı. Sonra bu, "Bilinen şekilde beş kere emzirme (nikahı) haram kılar" ifadesiyle neshedildi. Fakat Resulullah (s.a.v.) vefat ettiğinde o ifadeler Kur'an'dan okunanlar içinde bulunmaktaydı."⁵²

Bu metni ve hükmü beraber neshedilen ayet olup,⁵³ Aişe'nin (r.a.) "Resulullah (s.a.v.) vefat ettiğinde o ifadeler Kur'an'dan okunanlar içinde bulunmaktaydı" sözünün anlamı şudur: O, ayetin neshedilmesi Resulullah (s.a.v.) vefatına yakın bir zamanda gerçekleşmiş olup, bazı kişiler o, ayetin neshedildiğini bilmeden okumaya devam etmişler meselenin aslını sonra öğrenmişlerdir.⁵⁴ Bu hadisler sahih olduğu için bunlar üzerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

1.5.2. Metni Baki Hükmü Mensûh Olanlar

Metni baki kalıp hükmü neshedilen ayetler için şu örnek verilmiştir.

⁵⁰ Abdü'l-Kerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, *el-Mühezzeb fî İlmi Usulü'l-Fıkhi'l-Mükaren* (Riyaz:1420-1999), 2/597.

⁵¹ Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye* (Küveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve Ş-uuni'l-İslamiyye, 1980), 1/257.

⁵² (Kur'an-ı Kerim, Müslim, er-Redâ'e, 1452).

⁵³ Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Bahrü'l-Muhit fî Usulü'l-Fıkf* (Beyrût: Dâru'l-Kûtubi, 1994), 2/39; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân* (Beyrût: Dâru'l-kitabi'l-Arabi, 1995), 2/232.

⁵⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'an*, 2/39.

Hız. Peygamberle (s.a.v.) hususi olarak konuşmadan önce fakirlere sadaka verilmesinden söz eden Mücadele suresinin 12. ayeti,⁵⁵ aynı surenin 13. ayeti ile nesh edilmiştir.⁵⁶ yani birinci ayette yer alan sadaka verme hükmü ikinci ayette gelen hüküm ile neshedilmiş olmakla beraber birinci ayet de okunmaya devam etmiştir.⁵⁷

1.5.3. Hükümü Baki Metni Mensûh Olanlar

Ayetin hükmü kalıp lafızının neshedilmesinin örneği şudur:

Ömer b. Hattab (r.a.) şöyle demiştir: “Erkek ve kadınlardan zina eden kimsenin muhsan olmak, beyyine veya gebelik ile yahut itirafta bulunulması şartıyla recm, Allah'ın kitabında yer alan bir cezadır.”⁵⁸

Diğer bir rivayete göre Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Ben “*Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ederse kesinlikle ikisini taşılayın.*” ayetini okudum, Resulullah recmetti, Resulullah’tan sonra biz de recmettik.⁵⁹

Burada sözü edilen ayet rivayetleri şimdi elimizde olan Mushaf’ta bulunmamaktadır. Ama o ayetin hükmü yani muhsan olarak zina eden erkek veya kadını recmetme hükmü kıyamete kadar mevcuttur. Bu, lafzı nesh ediliphükmü kalan ayete örnek olarak gösterilmiştir.⁶⁰

1.6. Neshin Şartları

Neshin geçerli olması için aşağıda sayılacak olan beş şartın bulunması gerektiği belirtilmiştir.

Birinci şart: Nesh, hükmün aslının ve tamamının kaldırılmasıdır. Delilik, ölüm, tahsis, takyit ve teklif (yükümlülük) gibi şeylerle aslanan berâet halinin kaldırılması demek değildir.

⁵⁵ (Kur'an-ı Kerim, Mücadele, 58/12).

⁵⁶ (Kur'an-ı Kerim, Mücadele, 58/13).

⁵⁷ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 2/232.

⁵⁸ Müslim, kitâbu’z-Zina, 1691.

⁵⁹ İbn Mâce, kitâbu'l-Hudûd, 2553.

⁶⁰ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 2/233.

İkinci şart: Nâsihin Kur'an'dan veya Peygamberimize vahiyle bildirilen sünnetlerden olması gerekir. Zira peygamberimizin döneminden sonra vahiy kesilmiş olacağı için artık bu şekilde bir nâsih söz konusu olmaz.⁶¹

Bu şartın delili yüce Rabbimiz'in şu ayetidir:

*"Deki ben, bana vahyolunandan başkasına uymam."*⁶²

"Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam." ayetinden bilinir ki:

Yukardaki şartlardan anlaşıldığı gibi neshin gerçekleşmesi için Kur'an'dan veya sünnetten delil gösterilmesi gerekmektedir. Kur'an, sünnetten delil getirmeden aklî delil, naklî delil, icma ve kıyas ile neshetmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Neshin vahiy ile bildirilmiş olması şartı gereği aşağıdaki durumlarda neshin geçerli olmayacağı beyan edilmiştir.

a. Sadece icmâ ile nesh caiz değildir. Çünkü icmâ sadece Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra gerçekleşecektir. Peygamber (s.a.v.) vefatından sonra nesh sona ermiştir.⁶³

b. Kıyas ile nesh caiz değildir. Çünkü kıyas ayet ve hadisten delil olmadığında kabul edilir. Ayet ve hadisten delil bulunduğu zaman ona aykırı olan kıyas geçersizdir.⁶⁴

c. Akli delillerle nesh caiz değildir. Akli delil nâsihin mensûhtan daha güçlü olması şart değildir. Sadece nâsih'in kesinlikle vahiy olması yeterlidir.⁶⁵

Üçüncü şart: Nâsihin mensûhtan sonra gelmiş olması şarttır. Nâsih ve mensûh sadece ona delil olan nakil ile bilinir. Akli veya kıyası delili ile bilinmez.⁶⁶

⁶¹ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkadir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkitî, *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019), 3/361.

⁶² (Kur'an-ı Kerim, Yûnus, 10/15).

⁶³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed* (Beyrût: Müessesetü'r-Rayyân, 1998), 1/229-230; Şinkitî, *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, 3/361-362; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996), 1/86-123.

⁶⁴ Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, 1/86.

⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, 1/123.

⁶⁶ Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, 1/126-127; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/234-235.

Dördüncü şart: nâsih ile mensûhun bir konu hakkında gelerek birbirine aykırı düşmesi ve buluşmaması. Mensûhun bir hükmü tespit etmeyi gerektirmesi, ama nâsihin ise o hükmü iptal etmeyi gerektirmesi ya da bunun tam tersine olması şarttır.⁶⁷

Beşinci şart: Mensûhun hüküm olup haber olmaması şarttır. Çünkü gerçekleşmiş veya henüz gerçekleşecek olan haberlerle cennet, cehennem haberlerinde ve Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkında gelen haberlere nesh bulunmaz.⁶⁸

1.7. Nesh Hakkında Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanların Görüşleri

Neshin aklen ve şer'î yönden caiz olduğu konusunda Yahudiler ve Hristiyanlar dışındaki tüm şeriat ehli ve İslâm alimleri ittifak etmişlerdir. Müslümanlar arasında üç asırdan uzun bir süre bu ittifak devam etmiştir. Ancak hicri dördüncü yüzyılda yaşayan Ebu Müslim el-İsfahânî, neshi reddetmiş ve bu görüşüyle ünlenmiştir.⁶⁹

Nesh'i tasdik edenler ve inkâr edenler hakkındaki bu kısaca açıklamadan sonra, nesh konusunda beş türlü yaklaşım bulunduğunu belirtmek gerekir:

- a. İslâm'da ve diğer şeriatlarda neshin aklen ve şer'î yönden caiz olduğu yönündeki görüş. Bu görüş Ebu Müslim el-İsfahânî hariç tüm alimlerin görüşüdür.
- b. Neshin eski şeriatlarda aklen ve haber yoluyla (sem'an) caiz olduğu, ancak Peygamberimiz'in (s.a.v.) şeriatında bunun gerçekleşmediği yönündeki görüş. Bu, Ebu Müslim el-İsfahânî'nin görüşüdür.
- c. Neshin aklen ve haber yoluyla caiz olduğu ancak Muhammed'in (s.a.v.) şeriatının Musa'nın (a.s.) şeriatını neshetmediği yönündeki görüş. Bu görüş, Yahudilerin üç grubundan biri olan İseviyye'nin görüşüdür. Bunlar, Peygamberimizin (s.a.v.) peygamberliğini itiraf ederler ancak onun peygamberliğinin Araplara özel olduğunu iddia ederler.
- d. Neshin haber yoluyla değil aklen caiz olduğu yönündeki görüş. Bu, Yahudilerin Anâniyye mezhebinin görüşüdür.

⁶⁷ Takıyyüddîn Muhammed, *el-Fütûhî, Şerhü'l-Kevkebi'l-Münîr* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1993), 3/529-530; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lamu'l-Muvakkiin* (Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1996), 2/319-321.

⁶⁸ Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, 1/85-86; Şinkitî, *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, 3/308; Fütûhî, *Şerhü'l-Kevkebi'l-Münîr*, 3/543.

⁶⁹ Muhammed İbrahim el-Hefnâvî, *Dirâsâtu'n-Üsûliyye fî'l-Kur'an'ıl-Kerim* (Kâhire: Mektebetu'n ve Metbeetun li-İşâi'l-Fenniye, yt), 343.

- e. Neshin aklen ve şer'î yönden imkânsız olduğu yönündeki görüş. Bu görüş Yahudilerden Şem'unıyyenin görüşüdür.⁷⁰

1.7.1. Neshi Kabul Edenler ve Delilleri

Katade b. Diâme es-Sedûsî, Ebu Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm, İbn Şihâb ez-Zührî, Ebu Davud es-Sicistanî, Ebu Ce'fer en-Nehhâs, Hibatullah b. Selâme ed-Darirî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Enbârî, Mekkî ve diğer alimler neshin varlığına dair aklî, naklî ve tarihi deliller göstermişlerdir. Onlara göre aklî bakımdan neshin caiz olmasına mâni olacak herhangi bir engel mevcut değildir. İslam'dan önceki şeriatların birbirini neshetmesi gerçeği de neshin varlığına dair tarihi bir delildir.

Tarihi bakımdan neshin caiz olduğuna dair bazı örnekler bulunmaktadır. Bunlardan birisi İbrahim'in (a.s.) hayatında gerçekleşmiş olan şu hadisedir: Cenab-ı Hak, İbrahim'e (a.s.) önce oğlu İsmail' (a.s.) kurban etmesini emretmiş iken sonra bu kurban emrini kaldırmıştır. Neshi inkâr edenler de bunun böyle olduğunu kabul etmişlerdir.⁷¹

Bu konudaki başka bir örneğe göre, iki kız kardeşle aynı anda evlenmek Yakub'un (a.s.) şeriatında caiz iken, Musa'nın (a.s.) şeriatında haram kılınmıştır. Bu örnek de önceki şeriatlarda neshin bulunduğu dair tarihi delillerdendir.

İslam alimlerinden neshi kabul edenler, görüşlerini desteklemek üzere Kur'an'dan bazı deliller getirmişlerdir. Bakara suresinde geçen "*Biz bir ayetin hükmünü kaldırır yahut unutturursak, onun mislini veya daha hayırlısını getiririz.*"⁷² mealindeki ayetin neshin varlığına dair açık bir delil olduğu belirtilmiştir.⁷³

Nahl suresindeki "*Biz bir ayeti başka bir ayetle tebdil ettiğimiz zaman...*"⁷⁴ mealindeki ayette geçen *tebdîl* (değiştirme) ifadesinin neshe delalet ettiği kabul edilmiştir.

⁷⁰ Hefnâvî, *Dirâsâtü'n Ūsûliyye fi'l- Kur'anı'l-Kerim*, 343-345.

⁷¹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'anı'l-Kerîm*, 215.

⁷² (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/106).

⁷³ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru İhyait-Türâsil-Arabî, 1998), 3/229.

⁷⁴ (Kur'an-ı Kerim, Nahl, 16/101).

Ra'd suresinde geçen “Allah istediğini kaldırır, istediğini baki kılar.”⁷⁵ mealindeki ayeti açıklayan İmam Şafî: “Allah istediği farz 'ı kaldırır, istediğini baki koyuyor.” şeklinde bir ifade kullanarak bu ayette neshin söz edildiğine dikkat çekmiştir.⁷⁶

Müslümanların önce Kudüs'e doğru namaz kılarlarken daha sonra Mescid-i Haram'a yönelmeleri hadisesi de neshin varlığına dair önemli bir delil kabul edilmiştir.⁷⁷ Neshin varlığını kabul edenlerin bunlardan başka getirdikleri deliller de vardır.

1.7.2. Neshi Reddedenler ve Delilleri

Neshi reddedenlerin başında Ebu Müslim el-İsfahânî ile *en-Nesh fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye Kemâ Efhemuhu* adlı risalenin yazarı Abdülmüteâl el-Cebrî gelmektedir. Son zamanlarda Ebu Müslim el-İsfahânî'nin neshi reddetme görüşüne tabi olanlardan bazıları şunlardır: Ebu Ali Muhammed b. Ahmed b. Cüneyd el-Bağdâdî (ö.298 /928); Muhammed Şerif İbn Hasan Ali el-Mazandaranî el-Haerî (ö.1246/1876); Seyyid Ahmed Han el-Hindî (ö.1315/1867); Muhammed Ebu Zehra (ö.1394h/1898). Bunlardan başka kişiler de bulunmaktadır.⁷⁸

Kur'an ayetleri arasında nesh olmadığını iddia ederek neshi reddedenlerin delillerini şu maddelerle özetleyebiliriz.

a. Nesh, Kur'an-ı Kerim'de bilfiil vaki olmamıştır. Mensûh ayetlerden maksat, Tevrat ve İncil'deki, eski şeriatlerdeki hükümlerdir.⁷⁹ Neshi kabul edenler, mensûh ayetin önce, nâsihin ise sonradan nâzil olduğuna dair kesin bir delile sahip değillerdir.

b. Kur'an-ı Kerim'de şu veya bu ayetin, şu veya bu ayeti neshettiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Şüphesiz ki Allah, kitabındaki hangi ayetin geçerli, hangisinin geçersiz olduğunu kullarının içtihadına bırakmamıştır. O'nun kitabının tamamı, ayetleri sağlamlaştırılmış (muhkem) olup sonra da güzelce açıklanmıştır.⁸⁰

⁷⁵ (Kur'an-ı Kerim, Rad, 13/39).

⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Mısır: Mustafa Al-Babi Al-Halabi ve çocukları, ts), 55.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/230.

⁷⁸ Daha fazla bilgi için bakınız: “إنكار وقوع النسخ في القرآن”, (Erişim Tarihi 06. 10.2022), <http://www.bayanelislam.net/Suspicion.aspx?id=01-01-0103>

⁷⁹ Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî, *Câmi 'u't-Te'vîl li-Muhkemi't-Tenzîl* (Keliktâ: Metbeetü'l-Belâğ, 1953), 45.

⁸⁰ (Kur'an-ı Kerim, Hûd, 11/1).

c. Şu veya bu ayetin, şu veya bu ayet ile neshedildiğini açık ve kesin bir şekilde ifade eden Hz. Peygamber'den rivayet edilen sahih hiçbir hadis-i şerif bulunmamaktadır. Nâsîh ve mensûh ayetlerin sayıları hakkında bile bir ittifak hâsıl olmuş değildir.

d. Neshi kabul edenler, bir taraftan neshin ancak emir veya nehiylere ait hükümlerle sınırlı olduğunu iddia ederlerken; diğer taraftan ahabâra (haberlere) ait lafızlarda bile nesh bulunduğunu kabul etmektedirler.

e. Âhad rivayetle Kur'an-ı Kerim'in ayetleri isbat olunamadığı gibi, inkâr da olunamaz. Bu sebepten, bazı ayetlerin vahiy olarak Peygamber'e indiği halde, Kur'an'a yazılmadığı veya Kur'an'da olduğu halde hükmünün geçersiz olduğuna dair rivayet ve görüşler, Kur'an'ın korunmuşluğuna, eksiklik ve fazlalıktan uzak olma inancına aykırıdır. Nesh anlayışı, Kur'an'ın ebediyete kadar hükmünün geçerli olma özelliği ile çelişmektedir.⁸¹

1.7.3. Nesh ile Tahsis Arasındaki Fark

Bedreddin ez-Zerkeşî *el-Bahrul-Muhît* isimli eserinde nesh ile tahsis arasındaki ayrımı şöyle açıklar: "Dikkat edilmesi gereken bir husus şudur ki, tahsis neshe çok benzer, çünkü her ikisi de hükmü geçersiz kılarak hükmetme yetkisini paylaşırlar. Bu sebepten alimler ikisinin arasındaki farkları pek çok yönden ortaya koymuşlardır."⁸²

Nesh ile tahsis arasındaki farklar şunlardır:

- 1) Tahsis, konuşan kişinin söylemiş olduğu lafızla bizzat kastetmiş olmadığı umumî ifadesinden çıkan şeyi beyan eder. Nesh ise böyle değildir.⁸³
- 2) Nâsîh hakkındaki delil mensûhun deliliyle aynı kuvvette veya daha kuvvetli olmak zorundadır. Tahsîste ise böyle bir şart yoktur.⁸⁴
- 3) Nesh sadece kitap ya da sünnet delili ile gerçekleşir. Tahsîs, aklî deliller ve diğer şer'î deliller ile de gerçekleşebilir.⁸⁵

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/637-642.

⁸² Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhit fî Usûli'l-Fıkh*, 2/394.

⁸³ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/132.

⁸⁴ Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la Ferrâ, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, (Beyrût: Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 2002), 2/14-15.

⁸⁵ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-münâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/133; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhit fî Usûli'l-Fıkh*, 4/329.

- 4) Sonra gelen şeriatın hükmü önce gelen şeriatın hükmünü neshedebilir, fakat bir şeriatın diğer bir şeriat ile tahsîs edilmesi caiz değildir.⁸⁶
- 5) Tahsîs hem haber ifade hem de diğer lafızlarda geçerli iken, nesh sadece şer'î hükümlerle delalet eden emir lafızlarına özeldir.⁸⁷
- 6) Peygamber (s.a.v.) tarafından beyan edildiği düşünülen nesh, ancak Cenab-ı Hak'tan kendisine gelen bir vahiyle yani Kur'an ayetiyle ya da Kur'an dışında başka bir vahiy (vahy-i gayr-i metlûvv) ile neshi gerçekleşmiş olur. Tahsis ise böyle değildir.
- 7) Ayetlerin veya sünnetin birbirini neshetmesi ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerçekleşen bir olaydır, Onun vefatından sonraki dönemde bu gerçekleşmez. Tahsis ise böyle değildir.
- 8) Haberde hüküm olmadıkça nesh olmaz, haberde hüküm varsa o durumda nesh de mümkündür.
- 9) İcma ile nesh etmek caiz değildir, çünkü icma nâsıh olamaz. Tahsisin icma ile olması caizdir.⁸⁸

1.8. Mensûh Ayetlerin Sayısı Hakkındaki Bazı Görüşler

Ayetlerin hangilerinin neshedilmiş olduğu (mensûh) konusu, neshle ilgili en önemli ihtilaflardan biridir. Hükmü geçerli olmayan ayetlerin hangileri olduğu konusunda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde mensûh olduğu kabul edilen ayetler belirlenmiş ve farklı sayılar zikredilmiştir. Mensûh ayetlerin sayısı konusunda alimler arasında bir ittifak hasıl olmuş değildir. Bu görüşlerden yola çıkan Mustafa Zeyd *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim* adlı eserinde alimlerin mensûh olduğunu kabul ettikleri ayetlerin bir tablosunu oluşturmuştur. Bu tabloya bakıldığı zaman bazı ayetlerde görüşlerin kesiştiği göze çarpmaktadır. Mustafa Zeyd, eserinde 72 surede neshin söz konusu olduğunu ve alimlerin görüşlerine dayanarak neshedildiği iddia edilen ayet sayısı 293 ayet olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁹

⁸⁶ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-Muhit fi Usuli'l-Fıkh*, 4/329; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, 1/353.

⁸⁷ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fi Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 1/133; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-Muhit fi Usuli'l-Fıkh*, 4/329; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, 1/354.

⁸⁸ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*, 1/354.

⁸⁹ Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 408.

Öte yandan mensûh ayetlerin sayısını beş yüz olarak belirtenler olduğu gibi bunu sadece beşe indirenler de bulunmaktadır. Bu konuda dikkat çeken diğer bir şey, erken dönemlerde yazılan eserlerde mensûh ayetlerin sayısının daha çok zikredilmiş olmasıdır. Suyûtî, *el-İtkan* adlı eserinde mensûh ayetleri zikrederken 21 ayete yer vermiştir.⁹⁰

Şah Veliyyullah Dihlevî, Suyûtî tarafından ele alınan yirmi ayeti inceleyerek söz konusu ayetler üzerinde kendi sistematığı çerçevesinde tespit ettiği mensûh ayetleri ortaya koymuştur.⁹¹ Dihlevî, sadece beş ayetin mensûh olduğuna dair kanaatini ifade etmiştir.⁹²

Mükatil b. Süleyman'ın (ö.150/767) tefsirini inceleyip tahkik eden Abdullah Mahmut Şehhate (ö. 1423/2002) çalışmasında Mükatil'e göre mensûh ayetlerin sayısını 48 olarak belirtmiştir.⁹³

İbnü'l-Cevzî (ö.597/1210) neshedildiği iddia edilen ayet sayısı 247 ayet demiştir. İbn Hazm (ö.456/1064), nesh iddiasında bulunan ayetlerin sayısı 214 ayet; İbn Selame (ö. 410/1019), nesh iddia edilen ayetlerin sayısı 213 ayet; Echurî (ö.1043/1656) nesh olduğu iddia edilen ayet sayısı 213 ayet demiştir. Mekki b. Ebi Talib (ö. 437/1050), nesh iddia edilen ayetlerin sayısı 200 ayet; Nehhâs, nesh olduğu iddia edilen ayet sayısı 134 ayet; Abdulkahir (ö.471/1078), nesh iddia edilen ayet sayısı 66 ayet; Muhammed Abdülazim ez-Zürkanî (ö.1367/1948) nesh iddia edilen ayetlerin sayısı 22 ayet ve Süyuti (ö. 911/1505), nesh olduğu iddia edilen ayet sayısı 20 ayet olarak açıklamıştır.

Nesh konusunda en çok araştırma yapan Mustafa Zeyd çalışmasının sonunda mensûh ayetlerin altı ayeti geçmemesi gerektiğine karar vermiştir.⁹⁴

Ancak, bu zatların mensûh olduğunu söyledikleri ayetler farklıdır. Yani birinin mensûh kabul ettiği bir ayeti diğeri mensûh kabul etmemiştir. Müfessirler bazı ayetler hakkında kesin kanaat belirtmeyip, susmayı tercih ettiği için, mensûh ayetlerin sayılarını kesin olarak belirlemek mümkün değildir.

⁹⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2008), 248.

⁹¹ Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'an* (Dimeşik: Dâru İbn Kesir, 2006), 2/29.

⁹² Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebir fî Usuli't-Tefsir*, çev. Mehmed Sofuoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 34.

⁹³ Abdullah Mahmut Şehhate, *Mükatil b. Süleyman'ın Tefsirinin Tahkiki* (Beyrût: Müessesetü't-Tarihî'l-Arabi, 2002), 5/165.

⁹⁴ “Mevduün fi'n-Nesh”, (Erişim Tarihi 30.09.2022), <https://faculty.ksu.edu.sa/ar/aageel1/course-material/180025>

1.9. Ebu Ca'fer En-Nehhâs'ın Hayatı

Aşağıda Ebu Ca'fer En-Nehhâs'ın hayatı hakkında detaylı bilgi vereceğiz.

1.9.1. Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın İsmi, Soyu ve Lakabı

Nehhâs veya İbn en-Nehhâs olarak bilinen kişi, Mısırlı gramerci ve müfessir Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî'dir.⁹⁵

O, "Saffar"⁹⁶ lakabıyla bilinse de en meşhur olan lakabı Nehhâs'tır. Es-Sem'ânî, *el-Ensâb* adlı eserinde النَّحَّاسُ kelimesinin hâ harfinin şeddeli fetha ile okunduğunu, bunun bakırcılık mesleği anlamına geldiğini, Mısırlıların bakır kapları yapıp satanlara nehhâs dediklerini kaydeder. Tencere vb. bakır kaplar yapan kişi anlamına gelen nehhâs kelimesinden Nehhâs'ın dedelerinin bu meslekle uğraştığı anlaşılmaktadır. Nehhâs ise gençliğinde ilim öğrenmekle uğraştığı için söz konusu meslekle iştigal ettiğine dair bir rivayet gelmemiştir.⁹⁷ Bir grup alim Nehhâs ismi ile ünlenmiştir. Onlar arasında Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs da yer almaktadır.⁹⁸

1.9.2. Doğumu ve Yetiştmesi

Ebû Ca'fer en-Nehhâs Mısır'da doğmuş, büyümüş ve uzun bir süre Mısır'da yaşamıştır. Nehhâs'ın kesin olarak doğum yılı bilinmemektedir. Elimizdeki kaynaklar onun doğum yılından ya da ilk yetiştirilme evresinden bahsetmemekle birlikte onun Mısır'da doğup Mısır'da öldüğü konusunda fikir birliği içindedirler. Doğumunun üçüncü asrın ikinci

⁹⁵ Muhammed b. el-Hasen b. Abdullah b. Müzhic ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn* (Beyrût: Dâru'l-Meârif, yt), 221-222; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyîn ve'n Nuhat* (Beyrût: Mektebetu'l-Asriye 1965), 1/362; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ* (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1993), 1/468; Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nühât* (Kâhire: Mektebetü'l-Asriyye, 1950), 1/101; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 3/51; Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm bi'l-en-İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîsâb* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1980), 3/300; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1990), 15/401-402; Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakati'l-Üdebâ* (Ürdün: Mektebetu'l-Mânâr, 1985), 217; İbn Tağriberdî, *en-Nücumü'z-Zahire* (Kâhire: Müessesetü'l-Misriyye, 1932), 3/300; Mustafa b. Abdullah Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Müsennâ, yt), 1730.

⁹⁶ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkı, *el-A'lâm* (Beyrût: Dâru'l İlmiyye, 1986), 1/322; Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakati'l-Üdebâ*, 217.

⁹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/322; Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakati'l-Üdebâ*, 217.

⁹⁸ Ebû Saed Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 5/361.

yarısında olması kuvvetle muhtemeldir. Nehhâs, Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî (ö. 289/920) ve Yahya b. Eyyûb b. Bâğdadî'den (ö.234/890) rivayet etmiştir. Nehhâs, bunlardan başka el-Hasan b. Ğuleyb'den, Ahmed b. Emr b. Abdulhâlik'ten (ö. 292/922) ve Ahmed b. el-Haccâc'dan (ö. 292/905) rivayet etmiştir. Buradan Nehhâs'ın hicrî üçüncü asrı idrak ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁹

1.9.3. İlim Tahsili

Nehhâs'ın yaşadığı dönemde pek çok ilim adamının ilgi ve yönelimleri din ve dil ilimlerine yönelik olduğundan Nehhâs da tabii olarak bu yöne yönelmiş, dolayısıyla dil ilimleri ve şer'î ilimlerle ilgilenmiştir. Mısır'daki alimlerin tefsir, hadis ve fıkıh derslerine ve nahiv ve dil derslerine katılmıştır. Hasan b. Ğuleyb'den (ö.290/920) dinlediği hadisleri yazmış, Irak ve Şam'a gitmiş ve Irak şehirlerinden Bağdat, Kûfe ve Enbâr arasında, Şam şehirlerinden Remle ile Gazze arasında gidip gelmiştir.

Nehhâs dil ve gramer ilmini Ebu İshak ez-Zeccâc'dan (ö.311/923), İbnü'l-Enbarî'den (ö.328/940) Ahfeş es-Sağır'den (ö.292 /904) ve diğer âlimlerden öğrenmiştir.

Safadî (ö.696/1296) onun Bağdat'a giderek orada Müberrid'in (ö.285/898) arkadaşlarından, Ahfeş'ten ve Ali b. Süleyman'dan (1134/1722) ilim öğrendiğini söylemiştir. Remle'de Ubeydullah b. İbrahim'den (ö.650 /1254), Bağdat'ta Ebu'l-Kasim Abdullah el-Begavî'den (ö.317 /929) ve Hüseyin b. Ömer b. Ebi'l-Ehvas'dan (ö.941 /300) ve başka kişilerden ilim öğrenmiştir. Bağdat'ta Sibveyhî'nin *el-Kitabı*'nı Zeccâc'dan okumuştur.¹⁰⁰

Nehhâs'ın hocası Zeccâc Hanbelî mezhebinde olmasına rağmen Nehhâs, Malikî mezhebini benimsemiştir.

Nehhâs dil alimlerinden dil ilimlerini öğrendikten sonra tefsir ve hadis ilmini bazı alimlerden öğrenip Mısır'a dönmüştür. Mısır'da şer'î ilimleri öğrenmeye özen göstermiş tefsir, hadis ve fıkıh alimlerinin yanına gidip imam Hafız Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö.

⁹⁹ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, 2/383-384.

¹⁰⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî *Tabakatü'l-Müfessirin* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 1/67; Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 7/362.

303/829), Ahmed b. Selame el-Ezdî et-Tahâvî (ö.321 /933) ve Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî gibi hocalardan öğrenmiştir.¹⁰¹

Zübeydî (ö.1205/1835) onun İbnü'l-Heddâd eş-Şafî'nin (ö.800/1397) her cuma gecesi nahiv usullerine göre fıkıh meseleleri hakkında vermiş olduğu derslerine katıldığını, bu ders meclisini hiç terk etmediğini kaydetmiştir.¹⁰²

1.9.4. Nehhâs'ın Hocaları

Nehhâs, ilmi tahsil hayatının büyük bir kısmını Irak'ta geçirmiştir. Irak'ın meşhur Arap dilcilerinden, edebiyatçılarından, müfessirlerinden ve fakihlerinden ders almıştır. Aşağıda Nehhâs'ın en çok etkilendiği, hocalarının meşhurlarından kısaca bahsedeceğiz.

1.9.5. Dil ve Gramerdeki Hocaları

Nehhâs'ın dili asli kaynaklarından alması dolayısıyla dil ve genel olarak nahiv ilimlerini bu konuda imam durumunda olan şahsiyetlerden almış bu alanda ve bu imamlar arasında ünlü olmuştur. Onun dil ilimlerini öğrendiği hocalarından şunları zikredeceğiz.

1) el-Ahfeş es-Sâğir

Tam adı Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman b. el-Fadıl'dır (ö.315/927). Bu şahıs, Arap dil alanındaki en iyi alimlerden olup Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya'dan (Sâ'leb) (ö.478/1091); Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid en-Nehvî el-Müberred'den (ö.285/899) ve el-Mu'âfî b. Zekeriyâ'dan (ö.390/1003) ilim öğrenmiştir. H. 278 yılında Mısır'a gelmiş ve H. 306 yılında Mısır'dan Halep'e geçmiştir. Nehhâs onun yanında *İ'râbu'l-Kur'an* adlı kitabı dinlemiş ve ondan *en-Nâsih ve'l Mensûh* ile *Şerhû'l- Kasâid* kitaplarını öğrenmiştir.¹⁰³

2) Ebû Bekir Ahmed b. Şakir el- Bağdâdî

O, Ahmed b. el-Hasan b. el-Farac b. Şâkir Ebu Bekir el-Bâğdâdî'dir. El-Vakidî'nin (ö.207/823) eserlerini Ahmed b. Ubeyd b. Nâsih'in yetkisiyle rivayet etmiş ve onun rivayeti ile meşhur olmuştur. İbrahim b. Ahmed el-Harkî, Ebû Bekir b. Şazân ve diğerlerinden hadis nakletmiştir. Onun *el-Muhtâsâr fi'n-Nahvi*, *el-Mâksûr ve'l- Memduh*,

¹⁰¹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/362; Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhat*, 1/362; Dâvûdî *Tabakatü'l-Müfessirin*, 1/68.

¹⁰² Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 220.

¹⁰³ Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 183; Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nühât*, 1/94; Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 111.

el-Müzekker ve'l Müennes ve *Islâhu'l-Mântık* adlı eserleri vardır. H. 314/927 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁴

3) Ahmed b. Muhammed b. Yezdiyar Rüstem

Tam adı, Ahmed b. Muhammed b. Yezdiyar b. Rüstem b. Yezdiyar Ebû Ca'fer et-Taberî'dir. Bu kişi Bağdat'ta ikamet etmiş ve Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (ö.189/802) arkadaşı Nesir b. Yusuf (ö.240/853) ve Haşim b. Abdülaziz'den hadis rivayet etmiştir. Nehhâs, H. 304 yılında ondan hadis öğrenmiştir. Ahmed b. Muhammed b. Yezdiyar Rüstem, Bağdat'ta nahiv okutmada öncü olan kişilerdendir. Onun *Gâribu'l-Kur'an*, *el-Maksurû ve'l- Memdûd*, *el-Müzekkerü ve'l- Müennes*, *Suretü'l-hâmze*, *et-Tâsrîf*, *en-Nehvi* isimli eserleri vardır. H. 310/923 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁵

4) Ebû Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî

Ebû Bekir el-Enbârî, gramerci Muhammed b. el-Kâsım b. Beşar b. el-Enbârî'dir. Kufe nahiv geleneğinin en bilgilisi olup dil bilgilerini ezbere bilen birisidir. O, mütevazı, zahit, güvenilir, doğru sözlü ve güzel bir metodu olan kişi olup, hadisi Ebu'l-Abbâs Sâ'leb'den öğrenmiştir. Kur'an, hadis, dil ve gramer bilimlerinde *el-Vakf ve'l- İbtidâ*, *el-Müşkül ve Gâribu'l hadis*, *Şerhu'l-Mufeddaliyât*, *es-Sebü't Tivâl*, *ez-Zühâ*, *el-Kâfi*, *el-Lâmât* ve *el-Âmâlî* de dahil olmak üzere birçok eser yazmıştır. H. 328/941 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁶

5) İbn Vellâd Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Velid et-Temîmî el-Mısırî (ö.332/944)

Aslen Basralı'dır. Babası, dedesi ve büyük dedesi de Mısır'a yerleşmiş olan gramercilerdendir. Irak'a giderek orada Ebû İshâk ez-Zeccâc'dan ilim öğrenmiştir. Mısır'a döndükten sonra Mısır'da H. 332 yılına kadar faydalı eserler yazmış, vefatına kadar ilimle uğraşmıştır.¹⁰⁷

6) Sâ'leb Ahmed b. Yahyâ b. Yezid b. Yesâr eş-Şeybânî

Gramer ve dilcilikte Kûfelilerin önde gelenlerinden olup aslı Bağdatlıdır. Kıraat ilminde meşhur olanlardandır. Ebû Muhammed el-Abbâs el-Yezidî el-Ahfeş Ali b. Süleyman, İbn

¹⁰⁴ Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 187; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nühât*, 1/69.

¹⁰⁵ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 1/163; Yâkut, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 1/457.

¹⁰⁶ Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 187; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 3/201; Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhât*, 91-92.

¹⁰⁷ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 1/134; Yâkut, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 4/201-203; Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhât*, 169; Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, 3/34.

Beşar el-Anbârî, Abdurrahman b. Muhammed ez-Zührî, Ebu Ömer Muhammed b. Abdü'l Vahid ez-Zahid gibi büyük alimler ondan hadis nakletmiştir. O güvenilir bir kişiydi. H. 200 yılında doğmuştur ve H.291/904 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁸

1.9.6. Nehhâs'ın Şer'î İlimlerdeki Hocaları

1) Yahya b. Eyyûb b. Bâdî el-Havlânî el-Allâf

Allâf, Ebu Salih Abdü'l-Gaffâr b. Dâvud el-Harrânî, Yahya b. Abdullah b. Bükeyir, Saed b. Hekem b. Ebi Meryem ve diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Ondan, Nesâî, Tahavî, Tebarânî ve diğer alimler hadis nakletmiştir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde onu güvenilir bir alim olarak değerlendirmiştir. Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh* isimli eserinde Zehebî'den bir yerde rivayette bulunmuştur. Allâf, H. 289/902 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁹

2) El-Bezzâr olarak bilinen Ahmed b. Emr b. Abdülhalik Ebu Bekir el-Atakî el-Basrî

O, Hediyye b. Halid, Hasan b. Ali b. Râşid el-Vasitî ve İbrahim b. Saed el-Cevherî'den hadis nakletmiştir. El-Bezzâr'dan Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, Muhammed b. el-Hasan el-Abbâs ve Abdülbakî b. Kânî hadis nakletmiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs ondan *en- Nâsih ve'l- Mensûh* adlı kitabında altı yerde rivayet etmiştir. Onun *el-Bahru 'z-Zihâr* adında birisi büyük diğeri küçük olmak üzere *Müsned*'i vardır. H.292/905 yılında vefat etmiştir.¹¹⁰

3) Ahmed b. Muhammed b. el-Heccâc b. Rüşdin b. Saed Ebu Ca'fer el-Mukrî'

O, Amr b. Hâlid, Yahya b. Bükeyr, Yahya b.Süleyman el-Ce'fî, İbrahim b. el-Münzir ve Saed b. Ebi el-Hakam'den hadis rivayet etmiştir. Ebi Meryem, Muhammed b. Umeyir el-Hamzanî ondan ilim öğrenmiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs *en- Nâsih ve'l- Mensûh* adlı eserinde ondan otuz beş yerde rivayet etmiştir.¹¹¹ O, Nehhâs'ın hocaları arasında çokça rivayette bulunduğu kişiler arasında dördüncü sırada gelir. H. 292/905 yılında vefat etmiştir.¹¹²

¹⁰⁸ Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 3/57; Yâkut, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 5/102; Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/380.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/401.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 13/554.

¹¹¹ Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lahim, Ebu Ca'fer en- Nehhâs'ın *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'anı'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1932), 566.

¹¹² Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/384.

4) Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Hafs İbnü'l-İmam olarak bilinen Ebu Bekir er-Rabî'y er-Rafî el-Bağdadî el-Hanefî

Bu alim, Said b. Süleyman el-Vasîtî, İsmail b. Ebi Uveys, Ahmed b. Abdullah b. Yunus ve diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Ondan en-Nesaî, Ebu Ca'fer et-Tahavî, Ebü'l-Kasım et-Teberanî ve diğerleri hadis rivayet etmiştir. O, güvenilir bir kişi olup Nehhâs, kendisinden *en-Nâsih ve 'l-Mensûh* adlı eserinde on üç yerde rivayette bulunmuştur.¹¹³ H. 300/913 yılında vefat etmiştir.¹¹⁴

5) İbrahim b. Şerik b. Fadl b. Hâlid b. Helid Ebu İshak el-Asedî el-Kûfî

O, Bağdat'a yaşamış ve Ahmet b. Yunus ve Ebu Şeybe'nin iki oğlu Ebu Bekir ve Osman'dan rivayet etmiştir. Ondan Ahmed b. Ca'fer el-Munâdî, Ebu Bekir eş-Şafîî, Muhâller b. Ca'fer ve Ebu Bekir el-İsmailî hadisleri nakletmiştir. Nehhâs *en-nâsih ve 'l-mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserinde ondan beş yerde rivayet etmiştir.¹¹⁵ H. 301'de veya H. 302/915 yılında vefat etmiştir.¹¹⁶

6) Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Yezid b. Gezvan, Ebü'l Abbâs el-Burâsî

Bu alim Ali b. Ca'd, Abdullah b. Evn el-Hezzâr ve Ahmed b. İbrahim el-Mevsilî'den ilim öğrenmiştir. Ondan Muhammed b. Muhâller, Muhâller b. Ca'fer, Ebu Hafs ez-Zeyyât ve Ebu Bekir el-İsmailî hadis nakletmiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserinde ondan iki yerde rivayet etmiştir.¹¹⁷ H. 300 yılında vefat etmiş veya H.302/915 yılında vefat etmiş denilmiştir.¹¹⁸

7) Ca'fer b. Abdullah Mucâşi Ebu Muhammed el-Hetelî

O, Muhammed b. el-Hasan b. Aşkâb, Muhammed b. el-Heccâc ed-Dâbi ve İbrahim b. Râşid'den hadis nakletmiştir. Muhammed b. el-Muzâffar ve Ebu Bekir b. Şâzan ve Ebu Hafs b. Sâhin ondan hadis nakletmiştir. Nehhâs, *en-Nâsih 'ın ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-*

¹¹³ Lahim, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 64.

¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 2/130.

¹¹⁵ Lahim, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 535.

¹¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/5; Sâlihî, *Şezerâtü 'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, 14/120; Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ*, 14/92.

¹¹⁷ Lahim, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 563.

¹¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/5; Zehebî, *Siyeru A 'lâmi 'n-Nübelâ*, 14/153.

Kerîm adlı eserinde ondan otuz bir yerde nakletmiştir.¹¹⁹ H. 317/930 yılında vefat etmiştir.¹²⁰

8) Abdullah b. Muhammed b. Abdül Aziz, Ebü'l-Kasim el-Bagavî el-Hafız

O, Ali b. Ca'd, Ali b. el-Medinî'den ve Ahmed b. Hanbel'den ilim öğrenmiştir. İbn Musâid, Ebu Hafs b. Şâhin et-Tahâvî ve diğerleri ondan hadis rivayet etmiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm* adlı eserinde dokuz yerde ondan rivayet etmiştir.¹²¹ Nehhâs'ın Irak seferi sırasında Bağdat'ta ilim öğrendiği şeyhlerinden birisidir. Onun *Mucemu's-Sâhâbe ve el-Ceddiyyât fi'l Hadis* isimli eseri vardır. H. 317/930 yılında vefat etmiştir.¹²²

9) Ali b. Ahmed b. Süleyman b. Rabia b. el-Akıl Ellân el-Mısırî

O, Muhammed b. Rumh, Seleme b. Şebib, Muhammed b. Hişam b. Ebî Hayre'den hadis nakletmiştir. İbn Yunus, Ebu Bekir el-Mukriî ve Ubeydullah b. Muhammed el-Bezzâr ondan hadis rivayet etmiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs kitabında ondan on yedi yerde rivayet etmiştir.¹²³ O, H. 317/930 yılında vefat etmiştir.¹²⁴

Nehhâs'ın bunlardan başka *en-Nâsih ve 'l-Mensûh* adlı eserinde adı geçen 40 civarında hocası bulunmaktadır. Bunlardan başka kitabında adına yer verilmeyen başka birçok hocası da bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: İbrahim b. Cemil (ö.300/913),¹²⁵ Ahmed b. Abdullah b. Hilal el-Mukriî (ö.334/947)¹²⁶ ve Ca'fer b. Mustafa el-Feryâbî (ö.301/913)¹²⁷ olmak üzere bazı biyografi kitaplarında zikredilen hocaları vardır.

1.9.7. Nehhâs'ın Öğrencileri

Nehhâs ilim öğrenmek için Bağdat, Enbâr, Remle ve diğer şehirleri gezdi. Eğitimini tamamladıktan sonra Mısır'a döndü ve kendini kitap telif etmeye ve talebe yetiştirmeye

¹¹⁹ Lahim, Ebu ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 557.

¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 7/209.

¹²¹ Lahim, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 584-585-586.

¹²² Safedî, *el-Vâfi bi 'l-Vefeyât*, 7/362; Dâvûdî *Tabakatü'l-Müfessirin*, 1/67.

¹²³ Lahim, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 473.

¹²⁴ Sâlihî, *Şezerâtü 'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, 2/286; Zehebî, *Siyeru A 'lâmi 'n-Nübelâ*, 14/496.

¹²⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *el-Katû ve'l İ'tinâf* (Bağdat: Dâru Metbeetu'l-Meâni, 1978), 99.

¹²⁶ Nehhâs, *el-Kat ve'l-İ'tinâf*, 99.

¹²⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısırî, *İ'râbu'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru'l-Mârife, 2008), 1/18.

adadı. Ünü yayılıp o kadar meşhur oldu ki, Mağrib, Endülüs, Mısır ve diğer yerlerdeki ilim talebeleri gelip birçok bilim adamı onun yanında mezun oldu. Nehhâs'ın öğrencilerinin bazıları şunlardır:

1) Fadlullah el-Keznî

O, Kurtuba ehlinden olup İbn Said b. Abdullah b. Kasım'dır (ö.335/948). Doğuya giderek İbn Vulad ve Nehhâs'tan ilim öğrenmiştir.¹²⁸

2) El-Belüti Ebü'l-Hakem Münzir b. Said (ö.355/968), Fadlullah'ın kardeşidir. Kardeşiyle birlikte Mısır'a giderek Nehhâs'ın ilim meclisine katılmıştır.¹²⁹

3) El-Ezdî

O, Cayyanlı (mahalle adı) Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya b. Abdussalam (ö.358/971) el-Ezdî'dir. Doğu'ya giderek Nehhâs ile buluşmuş ve Sıbveyh kitabını Nehhâs'tan rivayet etmiştir.¹³⁰

4) İbn Said el- Cazerî

O, Abdülkebir b. Muhammed b. Efar b. Abdülkebir (ö.360/973) el-Mukriî'dir. Mekke ve Mısır'a gitmiş ve Nahhâs'tan ilim öğrenmiştir. O, kıraatleri bilen, hafız alim bir kişiydi.¹³¹

5) Ebû Abdullah El-Meâfirî

Kurtuba ehlinden Muhammed b. Müferric b. Abdullah'tır (ö.371/984). Nehhâs ile buluşmuş ve ondan *Meâni'l-Kur'an*, *en-Nâsih ve'l Mensûh* ve *İ'rabu'l-Kur'an* kitaplarını nakletmiştir. O, bu kitapları Endülüs'e ilk tanıtan kişi olmuştur.¹³²

6) Ebü'l-Muğire

Hattab b. Mesleme b. Muhammed b. Saed b. Benzî'dir (ö.372/985). Mekke ve Mısır'a gitmiş, orada bir grup alimden ilim öğrenmiştir, hocaları arasında Nehhâs'ta vardır. İbnü'l-Ferzî şöyle demiştir: “Ebü'l-Muğire, gramer konusunda bilgili alimdir.”¹³³

7) Ebû Abdullah es-Sekalî

¹²⁸ Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhat*, 2/429.

¹²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/173; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 3/325.

¹³⁰ Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhat*, 262; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 3/229.

¹³¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1986), 3/1.

¹³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/390.

¹³³ Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhat*, 1/553.

O, Muhammed b. Horasan (ö.386/999) en-Nahvî'dir. İbnü'l-Cezerî onun hakkında şöyle demiştir: "O, Sekaliye'de yaşayan önde gelen bir hafız idi. Nehhâs'ın eserlerini kendisinden dinlemişti."¹³⁴

8) Ebubekir el-Edfavî

Ebubekir el-Edfavî (ö.338/951) aslen yukarı Mısır'da, Asvan'a yakın bir şehir olan Edfa'dan olan Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed'dir. Mısır'da yaşayan salih bir oduncu idi. Nahhâs'ın yanına gelip çok ilimleri öğrenmiştir. Nehhâs'ın bütün eserlerini insanlara anlatmıştır. Nehhâs'tan başka âlimlerden de Kur'an, Hadis ve Arap dili derslerini öğrenmiştir. Mısır ve başka yerlerde kendi zamanının ünlü insanların arasında yer almıştır. Seçkin alimler ondan ilim öğrenmiştir. Onun meclisine başkanlar ve faziletli kişiler alışmıştır. *El-İstiğnâ* adlı kitabı da dahil olmak üzere tefsir üzerine faydalı kitaplar yazmıştır. Bu tefsir birçok ilimleri toplayan, tefsir üzerine yazılmış en büyük kitaplardan biridir.¹³⁵

9) Ebu Hafs el-Hezremî

Ebu Hafs Ömer b. Muhammed b. Arak el-Hezremî (ö.388/951) şöyle diyor: "Ebu Cafer en-Nehhâs'ın *el-Lamat* adlı kitabını yazmasının sebebi ben olmuştum."

Ebu Hafs el-Hezremî, Verş kiraatının hocası idi.¹³⁶

1.10. Nehhâs'ın Dönemi

Nehhâs'ın yaşadığı dönem birçok olay ve gelişmenin yaşandığı bir dönemdi, diğer taraftan eğitim ve öğrenmenin zirvede olduğu bir dönemdi. Aşağıda Nehhâs'ın yaşadığı dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve bilimsel koşullarını kısaca zikredeceğiz.

1.10.1. Siyasi Durum

Nehhâs hicrî üçüncü asrın sonu ve dördüncü asrın başlarında, yani ikinci Abbâsî devrinde yaşamıştır. Bu dönem, başından itibaren Bağdat'taki Abbâsî halifeliğinin zayıflamaya başladığı bir dönemdir. Ülke içinde kaos, huzursuzluk, sahtekarlık ve peş peşe gelen

¹³⁴ Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhât*, 1/99.

¹³⁵ Kıftî, *İnbâhu 'r-Ruvât*, 3/186; Süyûtî, *Buğyetu 'l- Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhât*, 1/189.

¹³⁶ Cezerî, *Gayetü 'n-Nihâye*, 2/597.

devrimler yayılmıştı. İslam devleti dışarıdan gelen saldırı ve isyanların en şiddetlisine, Zenci ve Karmatî isyanlarına, sahne olmuştu.¹³⁷

H. 255 yılında, Abbâsî devletine karşı Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib (ö.122/740) ile akraba olduğunu iddia eden Muhammed b. Ali'nin (ö. 270/883) önderliğinde Zenci isyanı ortaya çıkmış, Basra halkının çoğu ona katılmış ve Halife'nin ordusu bozguna uğratılmıştı. H. 257 yılında Muhammed b. Ali ve beraberindekiler Basra'ya girip burayı yağmalamışlar, insanları öldürmüşler, evlerini yıkmışlar, camiye yakmışlar, halk sıkıntıya uğramış, kuyulara ve evlere saklanmışlar. İslam ülkelerine yönelik saldırılar Muhammed b. Ali'nin H. 270 yılının şubat ayında öldürülmesine kadar devam etmiştir. Muhammed b. Ali'nin üzerine çıkıp Osman (r.a.) (ö.35/656), Ali (r.a.), Talha (r.a.) (ö.36/656), Zübeyr (r.a.) (ö.36/656) ve Aişe'ye (r.a.) (ö.58/678) lanet edeceği bir minberi bulunduğu söylenmiştir. Yönetimde kalma süreleri 14 yıl 4 ay 10 gün olup, halkın en büyük sıkıntıları yaşadığı bu dönemde 1,5 milyon kişinin öldürüldüğü söylenmiştir.¹³⁸

Zenci isyanları sona erdiğinde ve insanlar kötülüklerden kurtulup kendileri ve servetleri konusunda güven içinde yaşadıklarında, İslam milletine Zencilerden daha şiddetli ve zalim olan, Ebu Tahir (ö. 332/944) el-Karmatî liderliğindeki Karmatîler ortaya çıkmış. Onların ortaya çıkışı H. 278 yılında Kûfe'de olmuş, İslam ülkelerine saldırıları kırk yıla aşkın bir süre devam etmiştir. İsyancılar Şam, Humus dahil çoğu İslam ülkesine, Behreyn ve köylerine, Basra ve çevresine, Hicaz ve diğer yerlere yayılmıştır. Onlar bir köye girdiklerinde orayı kasıp kavuruyorlar, erkek ve kadınların çoğunu öldürüyorlar, bazı kadınları esir alıyorlar ve servetleri yağmalıyorlardı. Hatta hacıların Allah'ın evine gidecek yolunu kesecek, paralarını yağmalayacak, bir kısmını öldürüp esir alacak noktaya gelmişlerdi. H. 294 yılında kadın ve erkek olarak iki bin beş yüz hacıyı öldürüp, paralarını aldıktan sonra yaklaşık iki bin yedi yüz kişiyi esir almışlardır.¹³⁹

İnsanların durumları daha da kötüleşti ve uç noktaya ulaştılar. Ebu Tahir el-Karmatî, hacıları Mekke sokaklarında ve Allah'ın evinin içinde hunharca öldürmüş, Mekke emiri İbn Muharib'i öldürerek evini yağmalamıştır. Hacerülesvedi alıp, ölüleri Zemzem

¹³⁷ Zirikî, *ed-Dimaşki, el-A'âm*, 5/196.

¹³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, ts), 11/215.

¹³⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 12/401.

kuyusuna atmıştır. Ardından Hacerülesvedi yanında alıp Hecer'e (mekân adı) gitmiştir. Karmatî isyanları, H. 332 yılında liderleri Ebu Tahir el-Karmatî'nin ölüp otoritelerinin zayıflayıp Abbâsî devletine teslim olmaya zorlanmasına kadar devam etmiştir. H. 339 yılında Muti hilafeti döneminde yerine geri getirilmiştir.¹⁴⁰ Zencîlerin ve Karmatîlerin isyanlarına, Bedevilerin ve eşkıyaların İslam ülkesinin bazı bölgelerine ve hacılara saldırıları, kadınları yağmalamaları, öldürmeleri ve esir almaları da eklenmiştir. Özellikle Tuluniye devletinin yıkılışı ile İhşidi devletinin kuruluşu arasındaki dönemde Fatimîlere mensup Batınîlerin Mısır'a yönelik saldırıları da eklenmiştir.¹⁴¹

1.10.2. Mısır'daki Siyasi Durum

Dünyanın her yerinde siyasi gelişmeler ortaya çıktığı gibi Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın anavatanı Mısır'da da bir takım siyasi gelişmelerin yaşandığını görüyoruz. O dönemde siyasi durum Mısır'ı yöneten Tuluniye ve İhşidi otoritelerinin gücünden dolayı genel olarak İslam dünyasının diğer ülkelerinin siyasi durumundan daha iyi görünüyordu. Tuluniyelilerin egemenliği, Ahmed b. Tulun'un (ö.270/884) H. 255 yılında Mısır, Şâm ve es-Suğur'a hükümrانlığı ile başlayıp H. 270 yılına kadar devam etmiştir. O dönem Tuluniye devletinin en güzel günleriydi. Ahmed b. Tulun'un ölümünden sonra oğlu Humâreviyh iktidara geldi ve kendisi ile Abbâsî halifesinin İbak el-Muvâffek liderliğindeki orduları arasında Humâreviyh'in yenilgisiyle sonuçlanan bir savaş çıktı. Bu savaşın amacı Şam'ı Tuluniyelilerin hükümrانlığı alanından çıkarmaktı. H. 282 yılında Humâreviyh öldüğünde, oğlu Ebü'l-Esâkir, Humâreviyh'in ordusunun başına geçti, ancak o, lükse ve eğlenceye yöneldi ve hükümdarlığı zayıfladı. Şam emiri ve birçok askeri ona itaatsizlik etti ve tahttan indirilip öldürüldü. Hükümrانlık süresi beş ay sürdü. Ebü'l-Esâkir öldükten sonra H. 283 yılında Harun b. Humâreviyh iktidara geldi ve Halife'nin Mısır'ı ele geçirmek amacıyla Harun'a karşı savaşmasını emrettiği Muhammed b. Süleyman arasında büyük savaş oldu ve Harun'un arkadaşları dağılıp, Harun yirmi iki yaşında eğlence ve sarhoşluk yaparken öldürüldü. Mısır'daki hükümdarlığı sekiz yıl sekiz ay sürdü.¹⁴² H. 292 yılında Muhammed b. Süleyman el-Katib (ö.300 /913) Mısır'a girerek Mısır'ın kralı oldu. Halife Muktafi'ye (ö.295/908) fethini bildirerek risale yazıp, Tuluniye saraylarını yıktırması, askerlerini Irak'a göndermesi ve Ahmed b. Tulun'un yaşadığı el-

¹⁴⁰ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1987), 8/207-208.

¹⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 11/511.

¹⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/71-72.

Meydan adlı sarayını yıkmıştır. Askerleri insanların evlerine saldırıp, paralarını almış ve Muhammed b. Süleyman Mısır'dan ayrılana kadar bunu yapmaya devam etmişler. Muhammed b. Süleyman büyük bir parayla Irak'a dönerek Tulun'un oğullarını da yanına aldı ve yaklaşık 38 yıl Mısır'ı yönettikten sonra bu onların devletin sonu oldu. O tarihten H. 292 yılında İhşidilerin hakimiyeti istikrara kavuşuncaya kadar Mısır'ın koşulları çalkantılı kaldı. H. 292 yılında Halife el-Muktafi'nin emriyle İsa en-Nevşeri (ö.297/910) Mısır'ı ele geçirdi. Muhammed b. Ali el-Halenci (ö.293/906) Tulun oğullarının devletini talep ederek ortaya çıktı ve İsa el-Nevşeri ondan korktuğu için Mısır'ı terk etti. Ciyze'de ikamet etti. Mısır hükümdarsız kaldı; yoldan çıkanlar evlere saldırdı ve paraları aldılar. Muhammed el-Halenci Mısır'a girdi, Mısır halkı onunla sevindi, Halifenin ardından minberde kendisine tazim edildi, bunun üzerine Irak'tan ona karşı askerler gönderildi, Muhammed b. Halenci ile İsa en-Nevşeri arasında şiddetli olaylar yaşandı ve Mısır'da her şey pahalandı. Bu kaosu tezahürlerinden biri, H. 292 yılında Mısır'da Şeyban b. Ahmed b. Tulun (ö.292/905), Muhammed b. Süleyman el-Katib, İsa el-Navşeri ve Muhammed b. Ali el-Halenci olarak dört hükümdarın hüküm sürmesidir.¹⁴³ Tuluniye devletinin yıkılışından İhşidi devletinin kurulmasına kadar geçen sürenin Mısır için en kötü günler olduğu ve Mısır'ın batılı Fatımîlilerin saldırılarına maruz kaldığı dönem olduğu anlaşıyor. Bu durum H. 326 veya H. 327 yıllarında İhşidi Devleti'nin hakimiyeti istikrara kavuşuncaya kadar devam etmiştir. Ardından Mısır'da şartlar düzelerek Mısır Tulunîler dönemindeki durumuna geri dönmüş ve Mısır'da İhşidi yönetimi dönemi yaklaşık 34 yıl sürmüştür.¹⁴⁴

1.10.3. Ekonomik Durum

İslam dünyasının gelir kaynakları tarım, sanayi ve ticarete dayanıyordu. Abbâsîler ve bölge valileri önce Allah'ın izniyle sonra da ziraat hakkında bilgi verecek okullarının yaygınlaşması sayesinde ilmi çalışmalara dayanan ziraat ile ilgilenmişlerdir.

Devlet aynı zamanda set ve kanalların bakımına, bunlara işçi yerleştirmeye ve çiftçilere tarım yöntemlerinin kolaylaştırılmasına ihtimam göstermiştir. En ünlü tarım ürünleri arasında buğday, hurma, arpa, üzüm, elma, limon, muz, zeytin, şeker kamışı, pamuk,

¹⁴³ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî *ez-Zâhirî, en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire* (Mısır: Vezâretü's-Sekâfe, 1963), 3/144-201.

¹⁴⁴ Lahim, Ebû Ca'fer *en-Nehhâs 'in en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'anı'l-Kerîm* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 1/22.

baharatlar ve diğerleri vardı. Halifeler ve valiler aynı zamanda sanayiye ve çeşitli zenginlik kaynaklarının kullanımına da önem vermişlerdi. O dönemde gelişen en önemli ürünler arasında pamuklu ve ipekli dokumalar, gümüş ve altın zenaatı ve çeşitli türde mamuller yer almıştır. O dönemde Müslümanlar arasındaki ticaret, dünya ticaretinde ilk sırada yer almış; bölgelerin halifeleri ve valileri ticaret yollarını kolaylaştırmak için çalışmışlar, kervan yolları üzerinde kuyular ve istasyonlar kurmuşlardır.¹⁴⁵

1.10.4. Sosyal Durum

O dönemdeki sosyal duruma gelince, İslam dünyasında gelir kaynaklarının çok olması nedeniyle toplumdaki sosyal yaşam koşullarının sınıftan sınıfa farklı olduğu ve toplumun üç sınıfa ayrılabilceğini görmekteyiz:

- 1) Üst sınıf: Halifeler ve bakanlar, hükümdarlar ve şehzadeler, üst düzey devlet adamlarından oluşan sınıftır. Bu sınıf çeşitli şekilde lüks ve müreffeh bir hayat yaşıyordu.
- 2) Orta sınıf: Bilim adamları, askerleri, diğer devlet görevlileri, ticaret ve sanayiden orta sınıf insanlarını içerir. Bu sınıfın yaşam standardı birinci sınıfa göre çok daha düşük olmasına rağmen ihtiyaç ve fakirlik sınırına ulaşmamaktadır.
- 3) En düşük sınıf: Çiftçiler, küçük zanaatkarlar, hizmetçiler, köleler vb. insanlar dan oluşur. Bu sınıf çoğu zaman sefalet, yoksulluk, açlık ve yorgunluk içinde yaşarlar.¹⁴⁶

O toplumda Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusiler gibi diğer dinlere mensup bir grup insan da vardır. Onlar kendi dinlerinde kalmak üzere Müslümanlara haraç öderlerdi.¹⁴⁷ Bazı İslam ülkeleri zaman zaman birçok ekonomik kriz ve yüksek fiyatlar ile karşı karşıya kalmıştı. H. 260 yılında Hicaz ve Irak'ta aşırı fiyat artışı yaşanmıştır.

H. 278 yılında Mısır'da Nil nehrinin suyu kuruyup sudan eser kalmamıştı ve fiyatlar Mısır'da ve köylerinde aynıydı. H. 281 yılında Rey ve Taberistan'da su kaynakları kurumuş, fiyatlar hızla yükselmiş, insanlar aç kalıp birbirlerini yemeye kalkmıştır. Hatta bir adamın açlıktan kızını yediği söylentileri çıkmıştır.¹⁴⁸

H. 307, 308, 324, 330 ve 334 yıllarında kuraklık Bağdat'a gelmiş, insanlar leş ve tezек

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-(tabakatü'l-)Meşâhîr ve'l-a'lâm* (Beyrût: Dâru'l-Kitabî'l-Arabi, 1987), 3/319-331.

¹⁴⁶ Şevki Zayf, *el-Esrü'l-Abbâsî's-Sâni* (Mısır: Dâru'l-Maârif, ts), 53-64.

¹⁴⁷ Zayf, *el-Esrü'l-Abbâsî's-Sâni*, 64-66.

¹⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/31-61-70.

yemiş, yollarda çok sayıda ölümler yayılmış, insanlar Basra ve Vâsıt'a kaçıp çoğu yollarda ölmüştür.¹⁴⁹

Bazı bölgelerde salgın hastalıkları yayılıp çok sayıda ölüme maruz kalmıştır. H. 288 yılında Azerbaycan'da büyük bir salgın meydana gelip çok sayıda insan ölüp kefenler yetiştirmemiştir. İnsanlar kumaşlar ve keçelerle kefenlenmiştir. Ardından onları gömecek kimse bulunmadığından dolayı ölümler sokaklarda bırakılmıştır. H. 300, 320 ve 324 yıllarında Bağdat'ta büyük bir salgın meydana gelip, insanlar sokaklarda ölmüşler ve birkaç kişi birlikte bir kabre gömülmüşlerdir.¹⁵⁰

1.10.5. Bilimsel Durum

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın bir kısmını idrak ettiği hicri üçüncü asır ile hicri dördüncü asrın başları, İslam kültürünün tefsir ve Kur'an ilimleri, hadis ve hadis ilimleri, fikh ve fikh usulü, dil ve dil ilimleri zirveye ulaştığı ve meyvelerini verdiği en parlak dönemi olarak kabul edilir. İslam dünyasının her yerinde siyasi durumun istikrarsız olmasına ve bu durumun Abbâsî halifeliğinin konumunun zayıflamasına rağmen, bu dönem, başta şeriat ve dil bilimleri olmak üzere çeşitli ilim türlerinde büyük bilimsel faaliyetlerle doluydu. Bu faaliyetin en önemli sebepleri halife ve valilerin ilim öğrenme ve öğretmeye teşvik etmesidir. Bağdat'ta Abbâsî halifeliğinin merkezinin zayıflaması ve bazı ülkelerin Abbâsî halifeliğinden bağımsızlığını kazanmasıyla bu hareketlilik daha da artmıştır.¹⁵¹

Alimlerin camilerde, halifelerin, nazırların ve benzeri insanların saraylarında yaptıkları münazaraların da bu faaliyetin teşvik edilmesinde büyük etkisi vardır. Bu dönemde yani üçüncü asır ve dördüncü asrın başlarında çok alimler ortaya çıkmış, çeşitli ilimlerde üstünlük sağlamışlardır. Bu dönemde Tefsir ve Kur'an ilimleri alanında çok sayıda müfessirin yetiştiğini görmekteyiz. Bunlar arasında H. 273 yılında vefat eden İbn Mâce,¹⁵² *Sünen* kitabının yazarı; H. 310'da vefat eden Ebû Ca'fer et-Taberî,¹⁵³ H. 327 yılında vefat eden İbn Ebî Hatim;¹⁵⁴ H. 338 yılında vefat eden Ebu Ca'fer en-Nehhâs, kendisi bu araştırmada yer almaktadır.¹⁵⁵

¹⁴⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/131, 182, 184, 185, 201, 202, 213.

¹⁵⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/185-213.

¹⁵¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-(tabakatü'l-) Meşâhîr ve'l-a'lâm*, 3/332.

¹⁵² Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, 2/326.

¹⁵³ Ziriklî *ed-Dımaşki, el-A'lâm*, 6/69.

¹⁵⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 3/829.

¹⁵⁵ Ebû Bekir b. Ahmed Kâzi Şahbe, *Tebekâtu's-Şafîye* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 3/324.

Hadis ve hadis ilimleri alanında H. 241 yılında vefat eden İmam Ahmed b. Hanbel'in¹⁵⁶ ve altı hadis kitabının yazarlarının bu dönemde yetiştiğini görmekteyiz:

- 1) H. 256 yılında vefat eden Buhari.¹⁵⁷
- 2) H. 261 yılında vefat eden İmam Müslim.
- 3) H. 273 yılında vefat eden İbn Mâce.¹⁵⁸
- 4) H. 275 yılında vefat eden Ebu Davud.¹⁵⁹
- 5) H. 279 yılında vefat eden Tirmizî.¹⁶⁰
- 6) H. 303 yılında vefat eden en-Nesa'i ve diğer alimler vardır.¹⁶¹

Bu dönemde çok sayıda hafızlar da ortaya çıkmıştır; bunlar arasında: H. 281 yılında vefat eden Ebû Zûr'a ed-Dimaşkî;¹⁶² H. 311 yılında vefat eden Muhammed b. İshak b. Huzeyme;¹⁶³ H. 264 yılında vefat eden Ebû Zûr'a er-Razi;¹⁶⁴ H. 277 yılında vefat eden Ebû Hatim;¹⁶⁵ H. 281 yılında vefat eden İbn Ebü'd-Dünya yer almaktadır.¹⁶⁶

Fıkıh alanında bu dönemde çok sayıda hukukçunun yetiştiğini görmekteyiz. Onlar arasında:

H. 238 yılında vefat eden İshak b. Râhûye;¹⁶⁷ H. 285 yılında vefat eden İbrahim b. İshak el-Harbi;¹⁶⁸ H. 319 yılında vefat eden İbnü'l-Münzir;¹⁶⁹ H. 321 yılında vefat eden et-Tahavî.¹⁷⁰ Bu alimler, bu dönemde yetişen pek çok kişiden bazılarıdır. Aralarında Mısır'da eğitim gören ve mezun olan Mısırlı alimler de vardır, bunların arasında daha fazla ilim öğrenmek için Mısır'a gidenler de vardır. Dolayısıyla burası Batı'dan, Endülüs'ten ve dünyanın çeşitli yerlerinden ilim öğrenmek için gelenlerin bir buluşma

¹⁵⁶ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/224.

¹⁵⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 2/555.

¹⁵⁸ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/326.

¹⁵⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, 2/591.

¹⁶⁰ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/344.

¹⁶¹ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/421.

¹⁶² Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/345.

¹⁶³ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/453.

¹⁶⁴ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/302.

¹⁶⁵ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/237.

¹⁶⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/77.

¹⁶⁷ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/212.

¹⁶⁸ Sâlihî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, 2/260.

¹⁶⁹ Kâzi Şahbe, *Tebekâtu's-Şafiîye*, 2/126.

¹⁷⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/188.

yeriydi. Mısır'daki camiler tefsir, hadis, fıkıh ve dil bilimi alanlarındaki bilimsel meclislerle doluydu. Bu camiler arasında, H. 38 yılından itibaren ders vermeye başlanan ünlü Amr b. Âs Camii de bulunmaktadır. Burada eğitim görenler arasında imam Şafîî, müfessirlerin imamı Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Ebû Bekir el-Heddad eş-Şafîî de bulunmaktadır.¹⁷¹

1.11. Ebû Ca'fer En-Nehhâs'ın Eserleri

Nehhâs'ın Tefsir, Kur'an ilimleri, dil bilimleri, gramer, edebiyat ve çeşitli bilim dallarında birçok kitabı ve ünlü eseri vardır.

Yakut el-Hamevî ve Safedî Nehhâs'ın eserlerinin 50'den fazla olduğunu belirtir.¹⁷²

el-Yâfîî, Nehhâs'ın eserlerinin çok olduğunu ve bunların Arapça grameri, edebiyat vb. ilimlerle ilgili onlarca eser olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

- a. *Kitabü'n-Nâsih ve'l-Mensûh*
- b. *İ'râbü'l-Kur'an* Kıftî onun bu eserinden söz ederken: *İ'râbü'l-Kur'an* ve *Me'âni'l-Kur'an* mâna bakımından kendilerinden önce yazılanlardan daha kapsamlı olan iki büyük diye bahsetmiştir.¹⁷⁴
- c. *Me'âni'l-Kur'an*
- d. *Kitabü'l-Kat' ve'l-İ'tinâf* (*Kitabü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*)
- e. *Şinâ'atü'l-Küttâb* (*Edebü'l-Küttâb, Edebü'l-Kâtib*)
- f. *Şerhu Ebyâti Sîbeveyhi*
- g. *Şerhu'l-Kasâ'idi't-Tis'i'l-Meşhûrâti'l-Mevsûmeti bi'l-Mu'allakat*
- h. *Kitabü't-Tüffâha fî'n-Nahv*
- i. *Risâle fî'l-Lâmât*

¹⁷¹ Zayf, *el-Esrü'l-Abbâsî's-Sâni*, 121-123

¹⁷² Zirikî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm*, 8/131; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 6/143.

¹⁷³ Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfîî el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdissi'z-Zamân* (Beyrût: Müessesetu'l-İlâmi li'l-Metbuât, 1970), 2/327.

¹⁷⁴ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 1/102.

- j. *Kitabü Esmâ 'i'l-Hüsna*
- k. *Şerhu'l-Hamâse*
- l. *Tabakatü's-Şu'arâ*
- m. *el-Kâfi*
- n. *el-Mukni' fi'İhtilâfi'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*
- o. *Nâsihu'l-Hadîs ve Hensûhuh*
- p. *Şerhu'l-Mufaddaliyyât*
- q. *Kitabü Edebi'l-Mülûk*
- r. *Tefsîru Aşrete Devavîn li'l-Kitab*
- s. *Kitabü Me'âni's-Şiir*
- t. *Ahbâru's-Şüerâ*
- u. *İhtisâru Tehzibi'l-Âsâr*
- v. *Edebül-Mülûk.*
- w. *İştikaku Esmâi'l-Lahî'l- Husnâ.*
- x. *el-İştikâk.*
- y. *el-Vekfu ve'l-İbtida.*
- z. *Şerhu'l-Muellekat.*

1.12. Nehhâs Hakkında Yapılan Çalışmalar

Nehhâs'ın hayatından ve ilmi durumundan söz edildikten sonra, Nehhâs'ın eserleri hakkında yapılan bazı çalışmalar zikredilebilir.

1) Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi Kitabillahi Ezze ve Celle* adlı eserinin tahkiki.

Bu eseri inceleyip, tahkik eden Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim'dir. Süleyman, eseri iki bölüme ayırıp birinci bölümde müellifin hayatı, eserleri, onun yaşadığı dönem, ilmi şahsiyetine dair bilgiler verdikten sonra, bu kitabın Mekkî b. Ebi Talib'in *el-Îzâh li-Nevâsihü'l-Kur'an ve Mensûhuh* adlı eseriyle İbn Cevzî'nin *Nevâsihü'l-Kur'an* adlı

eserlerinin karşılaştırmasını yapmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu eserin el yazma nüshası ve matbaada basılmış nüshasının özellikleri, eserin isminin doğruluğu ve müellife olan aidiyeti, tahkik yöntemi hakkında açıklamalar yapmıştır. Çalışma, sonuç, muhteva ve alimlerin biyografisi ile sonlandırmıştır. Bu eser Beyrut'ta Müessesetü'r Risâle yayın evi tarafından ilk defa 1991 yılında yayınlanmıştır.¹⁷⁵

2) Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve *Me'ani'l-Kur'an*'ı isimli makale.

Fikri Güney tarafından yazılan makale, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2015/4, c. 4, sayı: 7'de yayınlanmıştır. Fikri Güney, bu makalesinde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın önemli ilmî şahsiyetlerinden biri olduğunu, Arap dilinde ve Kur'an ilimlerinde birçok eser telif ettiğini, ilim tahsiline Bağdat'ta başlayıp, bu amaçla Filistin, Suriye ve Irak'ta bulunan ilim merkezlerine uğradığını, bu ilim merkezlerinde önde gelen alimlerden istifade ettiğini ve tahsilini tamamladıktan sonra memleketi Mısır'a dönüp, ömrünün sonuna kadar memleketi Mısır'da ilmi faaliyetlerde bulunduğunu belirtir.

Güney çalışmasında Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Meani'l-Kur'an* adlı eserini Bursa Eski Eserler Kütüphanesinde bulunan yazma nüsha karşılaştırmış, eserin lügat, ıstikak, sarf, nahiv, belagat ve Kur'an ilimleri ile ilgili içeriğine dair örnekler vermiştir.¹⁷⁶

3) Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve *Kitabu't-Tuffâhe fi'n-Nahv* Adlı Eserinde Nahve Dair Farklı Yaklaşımlar isimli makale.

Hüseyin Ersönmez tarafından yazılan bu makale, 2016 yılında *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayınlanmıştır. Hüseyin Ersönmez çalışmasında Nehhâs'ın söz konusu kitabını nahiv alanında kaleme almış olduğunu belirttikten sonra eserin kendinden önce yazılmış hacimli nahiv eserlerinin aksine, meseleleri Arap gramerine giriş mahiyetinde, ihtilaflardan uzak, kısa ve öz bir biçimde ele aldığını açıklamıştır.¹⁷⁷

4) Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an* İsimli Eserinde *Âli İmrân Suresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tez çalışması.

¹⁷⁵ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî Kitabillahi Ezze ve Celle, thk: Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 199)*.

¹⁷⁶ Fikri Güney, "Ebu Ca'fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Me'ani'l-Kur'an'ı " Haziran 2015. (Erişim Tarihi 30.10.2022). *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7.

¹⁷⁷ Hüseyin Ersönmez, "Ebû Ca'fer en-Nehhâs ve Kitabu't-Tuffâhe fi'n-Nahv", Temmuz-Aralık 2016. (Erişim Tarihi 30.10.2022) *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28.

Söz konusu tez 2017 yılında Süleyman Aykut tarafından Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri, yazdığı eserleri ve *Î'râbu'l-Kur'an* adlı eseri hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise onun *Î'râbu'l-Kur'an* isimli eserinde Âli İmrân suresin'deki kıraât farklılıkları tespit edilmiş ve ilgili ayetler aynı konu başlıkları altında toplanarak kıraât ilmi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁸

Nehhâs ve eserleri hakkında bunlardan başka çalışmalar bulunmakla birlikte, ayrı-ayrı eser üzerinde olup, Nehhâs'ın en-Nâsih ve'l-Mensûh adlı eseri hakkında bir çalışma bulunmadığı için Nehhâs'ın örneği olarak adlandırıp biz bu çalışmamızı hazırladık. Nehhâs ve onun başka eserleri hakkında çalışmaların meydana gelme nedeni onun tefsir, hadis, fıkıh, lügat, iştikak, sarf, nahiv, belagat ve Kur'an ilimlerinde önde gelen ünlü bir alim olduğu yönündendir.

1.13. İlmi Kişiliği

Ebû Ca'fer en-Nehhâs hayatının çoğunu Mısır, Irak ve Levant (Doğu Akdeniz) arasında dolaşarak ilim talep etmekle geçirmiştir. Nehhâs dil ilimleri ile şeri ilimleri iyice öğrendikten sonra kendini ders veremeye ve eser telif etmeye adanmıştır. İlim yolunda göstermiş olduğu çaba ve gayretlerinin sonucunda Mısır'dan, Endülüs'e ve diğer bölgelere kadar pek çok yerde talebe yetiştirmiş ve eserleri birçok bölgeye yayılmıştır.

İlmî mertebesinden dolayı hem çağdaşları hem de sonrakiler arasında takdir ve hürmet kazanmıştır. Halk arasında, hatta padişahlar ve krallar arasında yüksek bir mevki ve makam sahibi olmuştur.

Zübeydî'nin (ö.379/989) Nehhâs'ın öğrencisi Muhammed b. Yahya (ö.358/968) er-Rabâhî'den naklettiği şu rivayet Nehhâs'ın ilmi konumunun yüksek olduğuna işaret etmektedir: “Mısır krallarından biri, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Velîd (Vellâd) et-Temîmî (ö. 332/944) ile Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ı bir araya getirip münazara yapmalarını ister. Nehhâs, Ebû'l-Abbâs'a "رَمَيْتُ" attım fiilinden "إِفْعَلْتُ" babı nasıl inşa edersin? Deyince, Ebû'l-Abbâs ona: "أَرَمَيْتُ" şeklinde söylerim demiş. Ebû Ca'fer en-

¹⁷⁸ Süleyman Aykut, “Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın *Î'râbu'l-Kur'an* İsimli Eserinde Âli İmrân Suresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2017).

Nehhâs onun hata yaptığını söyleyerek, Arap kelimelerinde "إِفْعَلُوتْ" veya "إِفْعَلَيْتْ" babında bir kelime olmadığını söylemiştir. Ebû'l-Ebbâs, Nehhâs'a: sen bir misal getirmemi istedin, bende öyle yaptım demiştir. Bu diyalog ile Nehhâs, karşısındakinin bilgi seviyesinin oldukça geride olduğunu göstermiştir.”¹⁷⁹

Nehhâs ilim talebeleri arasında da yüksek bir mertebeye sahipti. Onun ünü birçok yere yayıldığı için Endülüs'ten ve başka yerlerden kendisinden ilim öğrenmek üzere birçok talebe gelmiş ve böylece ünü daha da artmıştır.

Ebû'l-Berâkat İbn el-Enbârî, Nehhâs'ın nahiv konusunda uzman erdemli bir alim olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰ Kıftî, Nehhâs'ın fikh ve Kur'an ilimlerinde ünlü alimlerinden birisi olduğunu, Irak'a gittiğini ve Zeccâc'dan ilim öğrendiğini söylemiştir.¹⁸¹ Zehebî, Nehhâs'ın dünyanın en zeki alimlerinden birisi olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸² Süyûtî, onun faziletli bir şahsiyet olduğunu, ilminin her tarafa yayıldığını ve kalemi dilinden daha güzel bir alim olduğunu belirtmiştir.¹⁸³

Çağdaş araştırmacılardan Ahmed Muhtar *Târîhu'l-Lüğati'l-Arabiyye fî Mısır* isimli kitabında Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın eşsiz bir alim olduğunu, İslami ilimlerin hiçbir bölümünü bırakmadan, her alana girerek eserler yazdığını, kıraat, tefsir, hadis, nâsih ve mensûh, nahiv, dil, edebiyat alanlarında başarılı eserlere verdiğini kaydetmiştir.¹⁸⁴ Süleyman b. İbrahim Abdullah el-Lâhim, Nehhâs'ın dil ilimlerini şeri ilimlerle başarılı bir şekilde birleştirdiğini, bu sebepten bir çok alanda başarılı eserler verdiğini, tefsir ve Kur'an ilimleri ile ilgili kitapları ile dil ve gramer çalışmalarının çok beğenildiğini kaydetmiştir.¹⁸⁵

1.14. Vefatı

Nehhâs'ın vefatı garip ve inanılmaz bir kaza sonucu gerçekleşmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Nehhâs, bir gün nehrin yanında bir merdivene oturup şiir kitabı

¹⁷⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn* (Mısır: Dâru'l-Meârif, yt), 221.

¹⁸⁰ Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 217-218.

¹⁸¹ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 1/136.

¹⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/401.

¹⁸³ Süyûtî, *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil-Luğaviyyîn ve'n-Nuhat*, 1/362

¹⁸⁴ Ahmed Muhtar, *Mısır'da Arap Dilinin Tarihi* (Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li't-Te'liyfi ve'n-Neşr, 1970), 64.

¹⁸⁵ Lahim, Ebu Ca'fer en-Nehhâs'ın *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı eserinin incelenmesi ve tahkikatı, 37-39.

okurken şiirdeki vezni bulmaya çalışır. Bir bedevi Nehhâs'ın nehre büyü yaptığını düşünerek onun arkasına geçer ve onu Nil nehrine iter. Nehre düşen Nehhâs'tan bir daha haber alınamaz.¹⁸⁶ Rivayetler, Nehhâs'ın ölüm sebebinin bu olay olduğu konusunda hemfikirdiler. O, H.338 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nühât*, 1/138; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/402; Süyûtî, *Buğyetul-Vuat Fi Tabakatil-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, 1/362.

¹⁸⁷ Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nühât*, 1/137; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 15/402; Süyûtî, *Buğyetul-Vuat Fi Tabakatil-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, 1/362.

İKİNCİ BÖLÜM

NEHHÂS'IN ESERİ VE NESH ANLAYIŞI

Bu bölümde Nehhâs'ın nesh anlayışına geçmeden önce Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh* adlı eseri ile bu eserin sistemi ve muhtevası hakkında açıklamalar yapılacaktır.

2.1. Nehhâs'ın en-Nâsih ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'ani 'l-Kerîm Adlı Eseri

Nehhâs'ın *en--Nâsih ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'ani 'l-Kerîm* adlı eserinin tam adı *Kitabü 'n-Nâsih ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'ani 'l-Kerîm, en-Nâsih ve 'l-Mensûh fî Kitabillâhi 'Azze ve Celle ve 'Htilâfi 'l-Ulemâ'i fî Zâlik* tir. Eserin mukaddimesinde nesh konusunda bilgi verildikten sonra sırasıyla Kur'an'daki sureler ele alınmış ve ilgili rivayetlerle beraber surelerdeki nâsih ve mensûh ayetler incelenmiştir.

Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'ani 'l-Kerîm* adlı eseri Kur'an-ı

Kerim'deki nesh hakkında yazılan en ünlü ve kapsamlı kitaplardan biridir. Bu kitap, belirgin özelliğiyle ayırt edilmiştir. Nâsih ve mensûh hakkındaki çalışmalarda hadisler ve seleflerin sözleriyle bu konudaki ihtilaf ve imamlardan alınan görüşleri belirtip delil gösteren özel kitaplar arasına girmiştir. İbn Huzeyme, *el-Mu'cez fî 'n-Nâsihi ve 'l-Mensûh* adlı eserinde bir kişinin Allah Teâlâ'nın kitabında bulunan nâsih ve mensuh ayetleri bilmeden onu okuyup tefsir etmesinin caiz olmadığını söylemiştir. Ona göre bunun farkında olmayan kişi haramı helal helali de haram kılar.¹⁸⁸ Nehhâs'ın *en-Nâsih ve 'l-mensûh fî 'l-Kur'ani 'l-Kerîm* adlı kitabının önemi İbn Huzeyme'nin bu sözünden anlaşılmaktadır.

¹⁸⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, *el-Mu'cez fî 'n-Nâsihi ve 'l-Mensûh*, (Mısır: El-Mektebetü'l-Âllâmiye, 1937), 244.

2.1.1. Eserin Sistemi

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, eserinde sahabe ve tabiîlerin nâsîh ve mensûh hakkındaki çalışmalarını açıklayıp zikretmiştir. Nehhâs eserine neshin hikmetini ele aldığı bir giriş ile başlamış, ardından Kur'an'da neshin varlığı ve neshin hükmü konusunda sonraki alimlerin farklı görüşlerini ve Kur'an'da neshin varlığı ve haberlerin neshinin hükmü konusundaki ihtilafından bahsetmiştir. Sonra da neshin hükümleri ile ilgili birkaç bölümleri zikrederek nâsîh veya mensûh ayetler hakkında açıklama yapmıştır. Nehhâs, Kur'an'ın Kur'an ve sünnet ile neshedilmesi, sünnetin Kur'an ile neshedilmesi konusunda insanların farklı görüşlerini söylemiştir. Sonra nesh ile bedâ arasındaki farktan bahsetmiştir. Zira nesh ile bedâ arasındaki farkı açıkça zikreden çok fazla kimse olmadığına dikkat çekmiştir. Öğrenmek isteyen kişinin ezberlemesinin kolay olması için surelerdeki nâsîh ve mensûh ayetleri tertibi ile zikretmiştir. Nehhâs eğer bir surede nâsîh ve mensûh ayet bulunuyorsa o sureyi zikretmiş, nâsîh ve mensûh bulunmuyorsa o sureyi zikretmemiş, yalnızca Mekkî veya Medenî olduğunu zikretmiştir.

Nehhâs daha sonra içinde nâsîh ve mensûh ayetler olan sureleri tek tek sonuna kadar açıklamıştır. Nehhâs kitabındaki sureleri ve ayetleri Kur'an'daki surelerin tertibine göre zikretmiş sadece Bakara suresindeki belli konudaki ayetleri bir yere toplama amacıyla, bazı ayetleri tertibiyle zikretmemiştir.

Nehhâs kitabına ilk olarak namaz kılma hakkında gelen nâsîh ve mensûh ayetler ile başlamıştır. Onun zikrettiği ilk 3 ayet şunlardır:

*“Ey Muhammed! Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz.”*¹⁸⁹

“Doğu da ve batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır.”

*“Şüphesiz (Allah'ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.”*¹⁹⁰

*“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.”*¹⁹¹

Nehhâs bununla ilgili olarak yapmış olduğu açıklamaların sonunda yukarıda geçen bu üç ayetin suredeki namaz hakkındaki nâsîh ve mensûh ayetler olduğunu açıklamıştır.

¹⁸⁹ (Kur'an-ı Kerim, Bekara, 2/144).

¹⁹⁰ (Kur'an-ı Kerim, Bekara, 2/115).

¹⁹¹ (Kur'an-ı Kerim, Bekara, 2/238).

Nehhâs'ın zikrettiği dördüncü ayet kısas hakkındaki şu ayettir: *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür..."*¹⁹²

Nehhâs'ın kitabında zikrettiği beşinci ayet vasiyet hakkında gelen şu ayettir: *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur..."*¹⁹³

Nehhâs'ın zikrettiği altıncı, yedinci ve sekizinci ayetler sırasıyla oruç hakkındadır: *"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz..."*¹⁹⁴

*"Oruç tutmaya güçleri yetenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir..."*¹⁹⁵

*"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı..."*¹⁹⁶

Nehhâs oruç hakkında zikredilen üç ayeti zikrettikten sonra ayetlerin sırasıyla önce gelecek olan ayeti zikretmeden geciktirilen iki ayeti zikretmiştir, o iki ayet ise şu ayetlerdir *"İnsanlara güzel söz söyleyin..."*¹⁹⁷ *"Ey iman edenler! Râinâ demeyin, unzurnâ deyin. (Söylenenleri) dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır..."*¹⁹⁸ Yukarıda zikredilen iki ayet Nehhâs'ın kitabındaki sıraya göre dokuzuncu ve onuncu ayettir. Nehhâs ilk ayeti, birinci ayetin nesh iddiasının doğru olma olasılığının çok zayıf olduğu için; ikinci ayeti ise herhangi birşeyi neshetmediği için zikretmeyi geciktirmiştir.

Nehhâs kitabında yukarıda zikrettiği ayetlerden sonra on birinci ayetten on altıncı ayete kadar Kur'an surelerinin sırasına göre savaş ve cihad hakkındaki ayetlerden bahsetmiştir.

Nehhâs on altıncı ayette yani *"Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır..."*¹⁹⁹ ayetinin sonunda şöyle demiştir: Bunlar bu surede geçen nâsîh ve mensûh ayetlerdir.

On yedinci ayette ise; olan yüce Rabbimiz'in *"Haccı ve umreyi Allah için tam yapın..."*²⁰⁰ mealindeki ayetini zikrettikten sonra bunlar hac hakkında gelmiş nâsîh ve mensûh ayetler

¹⁹² (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/178).

¹⁹³ Bakara, 2/180; Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 10-21.

¹⁹⁴ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/183).

¹⁹⁵ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/184).

¹⁹⁶ Bakara, 2/187; Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 23- 25.

¹⁹⁷ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/83).

¹⁹⁸ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/104).

¹⁹⁹ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/217).

²⁰⁰ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/196).

olduğunu vurgulamıştır. Hac ve umre hakkında söylenen ayetlerden sonra içki hakkında gelen ayetlerin mensûh olduğunu açıklayarak, Bakara suresindeki ayetin içki içmenin mübah olmasını neshettiğini ve o ayetin mensûh ayet olduğunu söyleyenlerin görüşlerini zikretmiştir.

Nehhâs yüce Rabbimizin “*Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır.*”²⁰¹ ayetini zikrettikten sonra diğer ayetleri suredeki sırasına göre zikretmiştir.

Yukarda vurgulandığı gibi, Nehhâs eserinin sonuna kadar ayetleri surelerde geçtiği sırasıyla zikretmiştir. Ancak görüşünde nesh iddiası zayıf olan veya nâsih ve mansûh ayetlerin içine girmeyen ayetleri surenin sonunda nâsih ve mensûh ayetler hakkında açıklama yaptıktan sonra zikretmiştir.

Nehhâs, eserinde nâsih veya mensûh denilen ayetin geçerliliğini görmese bile zikretmiş ve bunu da birçok yerde beyan etmiştir. Nehhâs nâsih ve mensûh ayetler hakkında söz söylemeden önce ayetin suredeki numarasını sırasıyla zikretmiş ve ayetin anlamı hakkında sahabe ve tabîlerden olan alimlerinin ve müfessirlerin o ayet nâsih mi veya mensûh mu veya anlamı açık ayet mi olduğu şeklindeki görüşlerini beyan etmiştir.

Nehhâs ayet ile ilgili olan fikhî meseleler hakkındaki farklı görüşlerini beyan ederek onun Kur'an, sünnet, icma ve kıyastaki delillerini zikretmiştir. Bundan başka görüşlerinin sağlam ya da zayıf olması hakkında açıklama yapmıştır. Tercih edilen görüşleri ve önceki ayet ile sonraki ayet ilişkilerini zikrederek önceki ayet hakkındaki görüşlerini Yunus suresinde sonlandırmıştır.

Nehhâs'ın nâsih ve mensûh dışında, kitabında birçok fikhî meseleleri, bu konudaki ihtilafları, delilleri, tartışmaları ve tercihi zikretmiş ve zikrettiği bazı hadislerden çıkarılan hükümlere de yer vermiştir. Kitabın büyük bir bölümünde fikhî konulara yer verdiği için eser bazen fıkıh hükümleri kitabı gibi görünmektedir. Fıkıh meselelerinden biri de yüce Rabbimizin “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın.*”²⁰² mealindeki ayettir. Nehhâs burada fakihlerin sözlerini, onların delillerini ve umrenin hükmü konusundaki ihtilaf da dahil olmak üzere bir dizi fıkıh meselesinde görüşünü belirtmiştir.

²⁰¹ Bakara, 2/219; Nehhâs, en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'anı 'l-Kerîm, 26-42.

²⁰² (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/196).

Nehhâs eserinde genel olarak tekrardan kaçınmakla birlikte bazen tekrara düştüğü yerler de vardır. Örneğin; Nehhâs yüce Rabbimiz'in "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır."²⁰³ ayetini açıklarken yüce Rabbimiz'in "Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin Yahudi, Hristiyan'ın vb. kimselerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir ."²⁰⁴ mealindeki ayette yapmış olduğu açıklamaları tekrar etmiştir.

Nehhâs görüşlerini beyan ederken farklı bir üslupta söylemiştir. Görüşleri söyleyenlerin, delillerini ve tartışmalarını zikrederek onu ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bunun bir örneği, Nehhâs Allah'ın (c.c) *müşrik kadınlarla, iman edinceye kadar evlenmeyin.*²⁰⁵ ayetiyle ilgili sözlerinde yer alan açıklamasıdır. Nehhâs, o ayetin açıklamasında alimlerin bu ayet hakkında üç görüşü olduğunu söyleyerek ayet ile ilgili tartışmaları zikretmiştir. Alimlerden bazılarının bu ayeti mensûh, bazılarının nâsih kabul ettiğini, bazılarının da nâsih ya da mensûh kabul etmeyerek ayeti muhkem saydığını beyan etmiş sonra da bu görüş sahiplerinin delillerini ayrıntılı olarak zikretmiştir.

Onun metotlarından biri, bir sahabe Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bir hadisini bir hükümde rivayet ederse, sahabenin o hadisi rivayet etmesine dayanarak, o hükmü sahabeye nispet etmiştir. Nehhâs kendi görüşlerini zikrederken sahabenin isimlerini ve görüşlerini en önce zikretmiş ve onların görüşlerini savunmuştur.

Nehhâs, eserinde tefsir ve fıkha önem vermiş sahabe, tabîler ve onlardan sonraki müfessir ve fakihlerin sözlerini zikretmeye özen göstermiştir. Bunun örneğinden biri yüce Rabbimiz'in şu sözüdür: "*Hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz.*"²⁰⁶ mealindeki ayettir. Nehhâs bu ayeti açıklarken sünnilerin dörtten fazla evliliği yasaklayan görüşünden bahsetmiş ve buna delil olarak Kitâp, sünnet, icma ve dil bilgilerinden delil göstermiştir.

2.1.2. Eserin Muhtevası

Ebû Ca'fer en- Nehhâs, kitabına nesh hakkında önceki ve sonraki alimlerin görüşlerini açıklayarak başlamıştır. Sonra nâsih ve mensûhu öğrenmenin önemine dair "Ali b. Ebi Talib (r.a.) vaaz veren bir adamın yanından geçince, ona: Nâsih ve mensûh ayetleri

²⁰³ (Kur'an-ı Kerim, En'âm, 6/121).

²⁰⁴ (Kur'an-ı Kerim, Mâide, 5/5).

²⁰⁵ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/221).

²⁰⁶ (Kur'an-ı Kerim, Nisâ, 4/3).

biliyor muydun? Diye sorunca, hayır demiş, Ali ona: Helak oldun ve helak ettin demiştir.” rivayetinden alıntı yaparak âlimlerin nâsîh ve mensûh ayetleri bilmesi gerektiğini anlatmıştır.

Sonra Kur'an ve sünnetin neshi hakkında âlimlerin sözlerine yer vermiş, neshin gerçek bir şey olduğunu açıklamış, nesh ile bedâ arasındaki farka değinerek neshin caiz olduğunu ve bedâ'nın caiz olmadığını beyan etmiştir. Sonra Nehhâs, âlimlerin mânâları hakkında ihtilaf ettikleri bazı hadisleri zikretmiştir.²⁰⁷ Nehhâs kendisine göre ihtilaflı olan hadislerden doğru bir kanaat çıkarmıştır. Daha sonra kitabının içinde olan nâsîh ve mensûh ayetlerin geçtiği sureleri zikretmiş ve neshin hikmetini izah etmiştir.

Nehhâs, mensuh olduğu söylenen ayetler hakkında müfessirlerin açıklamalarına yer vermiştir. “*Ey iman edenler, sakınasınız diye oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.*”²⁰⁸ mealindeki ayeti örnek verebiliriz.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, bu ayet hakkında beş görüş bulunduğunu söylemiştir.

Câbir b. Semûre (ö.74/694), bu ayetin Aşure gününde oruç tutmayı neshettiğini söylemiştir. Nehhâs bundan başka aşağıda dört görüş daha zikretmiş bunlardan a, b ve c maddelerinde yer verilen görüşleri uygun bulmadığını beyan etmiştir.

- a. Atâ bu ayeti kerimenin anlamı hakkında şöyle demiştir: “*Size her ayda üç gün oruç tutmanız farz kılındı.*” Nehhâs bu iki görüşün ilgili ayetin nâsîh olduğuna ve önceki bir hükmü iptal edici nitelikte olduğuna delil olduğunu belirtmiştir.
- b. Ebû'l-Aliye (ö.90/709) ve Süddî (ö.127/745) bu ayetin neshedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bu ayetle önceki ümmetlerde geçerli olan yatsı namazından sonraki uykuyla birlikte başlayan yeme, içme ve kadınlarla yakın ilişki yasağı bu ümmete de başta yasak kılınmıştır. Sonra, yüce Allah, *oruç gecesinde kadınlarınızla yakın ilişki kurmanız size helâldir.*²⁰⁹ ayetini indirerek o yasaklamayı kaldırmıştır.²¹⁰

²⁰⁷ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'anı'l-Kerîm*, 10-14.

²⁰⁸ (Kur'an-ı Kerim, Bekara, 2/183).

²⁰⁹ (Kur'an-ı Kerim, Bekara, 2/187).

²¹⁰ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'anı'l-Kerîm*, 22-23.

- c. Cenâb-ı Hak, bizden öncekilere farz kılındığı gibi, bize de bir ay oruç tutmamızı ve onlar gibi akşam namazından sonra uyuma durumunda yemek yemekten ve cimadan sakınmamızı farz kılmıştır. Sonra sabaha kadar bunları yapmamıza izin vermiştir.²¹¹
- d. Ramazan ayında oruç tutmak, bizden öncekilere farz kılındığı gibi bize de farz kılınmıştır.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, neshin bulunduğu ayetlerin hükümlerini açıklamıştır. Nehhâs açıklamasında hadislerden, âlimlerin ve fıkıhçıların sözlerinden delil getirmiştir. Nehhâs, Kur'an-ı Kerim'deki nâsîh ve mensûh ayetleri çok dikkatli bir şekilde araştırmaya ve o ayetleri surelerin içinden ayet numarası ile çıkarmaya devam etmiş ve böylece İnşirah Suresi'ne ulaşmıştır ki o sure ise Nehhâs'a göre nesh geçen surelerin sonuncusudur. Nehhâs eserinde nâsîh ve mensûh ayetlerden başka insanların ihtiyaç duydukları önemli talepleri ve değerli incelemelerini zikretmiştir.

Bunlar kısas, cihat, hac, umre, had, evlilik, boşanma, iddet süresi, halkla ilişkiler, alışveriş, işlemler vb. konuları içermektedir. Bu konular Nehhâs'ın *en-nâsîh ve 'l-mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* adlı eserinin sonunda zikredilmiştir.²¹²

2.2. Nehhâs'ın Nesh Anlayışı

Sahabe ve tabîi içinden olan âlimler, nâsîh ve mensûh hakkında söz söylemişlerdir. Sonradan bazıları Cenâb-ı Hakk'ın kitabında nâsîh ve mensûh olmadığını söylemiştir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs bu kişiler hakkında şöyle demiştir: “Bu söz o kadar büyüktür ki, küfre götürür.”²¹³ Nehhâs bu sözü ile kendisinin Kur'an'da nâsîh ve mensûhun var olduğuna inananlardan olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu sebeple Nehhâs eserinde neshin anlamı, neshin varlığının delilleri, neshin şartları hakkındaki konulardan bahsetmiştir.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a göre nesh kelimesi lügatte iki şeyden gelir. Bunlardan biri, نَسَخَتْ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا “güneş gölgeyi kaldırdı” sözündeki kullanımdır. Yüce Rabbimiz'in مَا يَنْسَخُ فَيَنْسَخُ fiili ayetindeki يَنْسَخُ fiili “kaldırır” anlamına gelmektedir. Diğer ise نَسَخْتُ الْكِتَابَ “kitabı kopyaladım” sözündeki

²¹¹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 23.

²¹² Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 23.

²¹³ (Kur'an-ı Kerim, Hac, 22/52).

²¹⁴ Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 7-8.

kullanımıdır. Buna göre الناسخ kaldırıp yerine geçen, iptal eden, yürürlükten kaldıran, kopyalayan demektir. المنسوخ ise iptal edilen, kaldırılan, kopyalanan demektir.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs'a göre neshin terim anlamı ise “Bir şeyin aslının bir süre helal olması, sonra neshedilip haram kılınması veya bir şeyin bir süre haram edilip sonra helal kılınması veya bir şeyin önce yasaklanıp sonra mübah kılınması veya mübah olup sonra haram kılınmasıdır.” Nesh ise emir, yasak, mahzur, mutlak, izin verme ve menetmede olur.”²¹⁵

2.2.1. Nehhâs'a Göre Neshin Türleri

Nehhâs'a göre neshin türleri üçtür. Allah'ın Kitabındaki neshin çoğu, hükmün kaldırılması ve neshedilen ayetin metninin baki kalması şeklindedir. Böylece neshe hükmü neshedilip, metninin baki kalma neshi denilir. Bu nesh نَسَخْتُ الْكِتَابَ kitabı harfi harfine kopyaladım anlamından gelmektedir.

İkinci nesh, ayetin hükmü ve metninin birlikte neshedilmesidir. Bu tür nesh yüce Rabbimiz'in *Fakat Allah, şeytanın kattığını derhal iptal eder.*²¹⁶ ayetinde gelen neshtir. Bu nesh hükmü ve metninin beraber iptal edilme anlamında gelen neshtir. Nehhâs bu neshi نَسَخْتُ الشَّمْسُ الظَّلَّ güneş gölgeyi kaldırıp yerine geçti yani gölgeyi iptal edip onun yerine geçti anlamında demiştir.

Üçüncü nesh ise, bir ayetin nazil olup metninin okunması ardından ise bu metnin okunmaması, yani neshedilmesidir. Böylece Kur'an'da okunmaz, yazıya sabitlenmez ancak onun hükmü sabit olur. Buna metninin neshedilmesi ve hükmünün baki kalması denir. Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ömer b. Hattab bize vaaz verirken şöyle demişti: Yaşlı erkek ve kadın zina ederlerse ikisini taşılayın ayetini okuyorduk.²¹⁷ Ebû Ca'fer en-Nehhâs kitabında bu rivayetin sahih olduğunu belirtmiştir.²¹⁸ Bu rivayet metnin neshedilip hükmün baki kalmasına delil kabul edilmiştir.

²¹⁵ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 11-12.

²¹⁶ (Kur'an-ı Kerim, Hac, 22 /52).

²¹⁷ Buhari, *el-hudud*, 12/120.

²¹⁸ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 13.

2.2.2. Nehhâs’a Göre Neshin Varlığının Delilleri

Nehhâs, Kur’an-ı Kerim’de neshin varlığına dair kesin deliller bulunduğunu ifade etmiştir.

Birinci delil, yüce Rabbimizin şu mealdeki ayetidir: “*Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getireceğiz.*”²¹⁹ Nehhâs bu ayette neshin vukuuna dair apaçık delil olduğunu söylemiştir. Mücahid’in bu ayeti, “Onun hükmünü iptal edip metnini sabitleştiririz” şeklinde tefsir ettiğini aktarmıştır.²²⁰

İkinci delil, yüce Rabbimiz’in şu sözüdür: “*De ki, Allah ne indirdiğini gayet iyi bilir onlar, "Sen sadece uyduruyorsun" derler. Hayır, öyle değildir, ama onların çoğu bunu bilmezler.*”²²¹ Nehhâs, bu ayetin hem ayetlerin hem de onlardaki hükümlerin değiştirilebileceğine dair apaçık bir delil olduğunu söylemiştir. Değiştirmek, hükmünü yürürlükten kaldırmak ve sabitleştirmeyi içerir. Kaldırılan ise ayetin lafzı veya onun hükmüdür. Her nasıl olursa olsun onu yürürlükten kaldırmak ve neshetmek demektir.

Üçüncü delil, yüce Rabbimiz’in bu sözüdür: “*Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.*”²²²

Taberî bu ayetin tefsirinde şöyle nakletmiştir: “Abdullah b. Abbâs şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk’ın Kur’an-ı Kerim’den neshettiği ilk şey kible olmuştur. Bunun açıklaması şöyledir: Resulullah (s.a.v.) Medine’ye hicret ettiğinde Medine ehlinin çoğu Yahudilerdi, Cenâb-ı Hak Resulullah’ı Beytül-Makdis’e yüzünü çevirerek namaz kılmasını emretmiş, Yahudiler Resulullah’ın Beytül-Makdis’e yüzünü çevirerek namaz kılmasından çok memnun olmuşlardı. Resûlullah Kâbe’nin kendi kiblesi olmasını arzu edip dua eder ve göğe bakardı. Ondan sonra yüce Rabbimiz yukarda zikri geçen ayetini indirmiştir.”²²³ Müslümanlar namazlarında Beytül-Makdis’e yüzünü çevirerek namaz kılarlardı sonra o neshedilip Mescid-i Harama yüzlerini çevirmeleri emredilmiş oldu.

Dördüncü delil, Cenâb-ı Hak, kocası ölen kadının iddet süresinin tam bir sene olmasını emretmiştir. Yüce Rabbimiz buyurur ki: “*Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler,*

²¹⁹ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/106).

²²⁰ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur’ânı'l-Kerîm*, 12.

²²¹ (Kur’an-ı Kerim, Nahl, 16/101).

²²² (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/144).

²²³ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur’ânı'l-Kerîm*, 12.

zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler.”²²⁴ Bu ayeti yüce Rabbimizin şu sözü nesh etmiştir: “Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler.”²²⁵

Bu ayet yukardaki kocası ölen kadının bir sene iddet beklemesini emreden ayetini neshedip onların dört ay on gün beklemelerini emretmiştir. Nehhâs, kitabında bundan başka Kur'an'da neshin varlığına delalet eden çok delilleri getirmiştir.

2.2.3. Nehhâs'a Göre Neshin Şartları

Nehhâs kitabında neshin şartlarından şunları zikretmektedir:

- a. Nesh ancak Peygamberimize Cenab-ı Hak'tan gelen vahiy ile, yani ya bir Kur'an ayeti ile yahut da Kur'an'ın dışında başka bir vahiy (vahy-i gayri metlûvv) ile gerçekleşir.
- b. Nesh, Peygamberimiz (s.a.v.) zamanından sonraki dönemlerde meydana gelmez.
- c. Haberde hüküm olmadıkça nesh olmaz, haberde hüküm varsa nesh edilmesi mümkündür.
- d. Nesh, özellikle emir ve yasağa özeldir.
- e. Nesh ancak ibadetlerde olur.

2.2.4. Nehhâs'a Göre Nesh ile Bedâ Arasındaki Fark

Bedâ بَدَأَ lügatte gizlendikten sonra ortaya çıkmak anlamına gelmektedir. بَدَأَ لِي بَدَأَ ifadesi, “o bana göründü”, بَدَأَ لَهُ فِي الْأَمْرِ ifadesi ise ona “bu iş hakkında bir görüş doğdu” anlamına gelir. Dolayısıyla bedâ, daha önce bilinmeyen bir şeyi öğrendikten sonra onun doğru olduğunu anlamak demektir. Bu vasıf Cenâb-ı Hakk için caiz değildir zira O, ezelden beri her şeyi bilendir.²²⁶

Nehhâs nesh ile bedâ arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: Nesh, helâl olup sonra haram kılınan veya haram olup sonra izin verilen şeydir. Mesela namaz belirli bir süre Kudüs'e yönelip kılınmıştır, sonra Kudüs'e yönelmek yasaklanıp Kâbe'ye yönelme emredilmiştir.

²²⁴ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/240).

²²⁵ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/234).

²²⁶ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî Kitâbillâh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985), 7.

Yüce Rabbimiz Müslümanlara namazda Kudüs’e yönelmelerini emrettiğinde bir süreden sonra bunu neshedip Müslümanları Kâbe’ye yönelmelerini emredeceğini biliyordu.

Bedâ ise bir kişinin yapmaya karar verdiği bir şeyi sonradan terk etmesidir. Birisine önce “Falan kişiye git” deyip sonra bundan vazgeçerek “Onun yanına gitme” diyerek karar değiştirmek gibi bir durumdur. İnsanların bilgi kapasitesi sınırlı ve eksik olması sebebiyle bu durum onlarda normaldir.

Nesh, bedâdan başka bir şeydir. Çünkü neshte Allah’ın bilgisinin değiştirilmesi söz konusu değildir. Allah hakkında bedânın bulunduğunu söylemek, onun bilgisinin değiştiğini iddia etmek olur. Bilgisizlik ve sonradan öğrenme vasfı Allah hakkında mümkün olmayan vasıftır. Çünkü Allah (c.c) olacak olan, var olan, olacak her şeyi tamamiyle bilendir. Nesh aklen mümkündür, Kur’an Kerim’de gerçekten vuku bulmuştur.²²⁷

2.3. Eser Bağlamında Nâsîh ve Mensûh İhtiva Eden Sureler

Nehhâs’ın kendi görüşünde nâsîh ve mensûh ayetleri ihtiva eden sureler şunlardır:

- a. Nâsîh ayetleri ihtiva eden sureler: Bakara, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Hac, Nûr, Ahzâb, Mücâdele, Mumtehhine, Tegabun, Talak.
- b. Mensûh ayetleri ihtiva eden sureler: Bakara, Nisâ, Mâide, Enâm, A’râf, Enfâl, Tevbe, Yûnus, Hicr, Nahl, İsrâ, hac, Furkân, Şu’arâ, Kasas, Secde, Ahzâb, Şûrâ, Zuhruf, Câsiye, Muhammed, Kâf, Zâriyat, Necm, Mücâdele, Mümtehhine, Zâriyat, Me’âric, Müzzemmil, Gâşiye.

2.4. Nehhâs’ın Neshe Konu Ettiği Nâsîh ve Mensûh Ayetlerin Listesi

Nehhâs, kitabında nâsîh ve mensûh kategorisine giren 140’tan fazla ayeti ele almıştır. Fakat biz burada Nehhâs’ın değerlendirmede bulunduğu nâsîh ve mensûh ayetleri zikredeceğiz.

²²⁷ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 13-14.

2.4.1. Nehhâs'ın Değerlendirmede Bulunduğu Nâsîh Ayetlerin Listesi ve Muhtevası

Sıra No	Sure Adı	Ayet Sayısı	Nâsîh Ayet Metni	Ayetin Neshettiği Hüküm
1	Bakara	144	قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلْنُوَلِّيكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ	Bu ayet, namaz kılarken Kudüs'e yönelme emrini mensûh kılmıştır. İbn Abbâs şöyle demiştir: -Kur'an'daki ilk nesh kible meselesidir.
2	Bakara	238	حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayetin namaz kılarken konuşmayı neshettiği hakkında sahih hadis gelmiştir.
3	Bakara	178	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعُ بِالْمَعْرُوفِ	Nehhâs şöyle demiştir: Benî İsrail arasında adam öldürülürse katile sadece kısas uygulanacaktır, diyet alma yoktur. Ayette geçen “Kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa” ifadesi diyet almadan sadece kısası uygulamayı neshetmiştir.
4	Bakara	183	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ	Nehhâs şöyle demiştir: Câbir b. Semûre bu ayetin Aşure günü oruç tutmayı neshettiğini söylemiştir. ²²⁸
5	Bakara	187	أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرِّفْثُ إِلَى نِسَائِكُمْ	Nehhâs, Ebu Âliye ve Atâ'nın bu ayetin aynı surenin 183. ayetini neshettiği yönündeki görüşlerini aktarmıştır.
6	Bakara	216	كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ	Nehhâs, bir grup alimin bu ayetin Mekke döneminde müşriklerle savaşmayıp onları affetmeye yönelik olan ayetleri neshettiğini söylediklerini kaydetmiştir.
7	Bakara	196	وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ	Nehhâs, bu ayetin hac aylarında umre yapmanın yasak olduğu yönündeki anlayışı ortadan kaldırdığını (neshettiğini) söylemiştir.
			يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ	Nehhâs, bir grub alimin bu ayetin içkinin mübahlık

²²⁸ Nehhâs, en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 17-22.

8	Bakara	219		durumunu ortadan kaldırdığını söylediklerini ifade etmiştir.
9	Bakara	222	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet nâsih ve mensûh ayetler arasına dahil edilmiştir. Çünkü İsrailoğullarının şeriatında bir evde âdet gören bir kadınla görüşmeme ve onunla yemek yememe hükmü vardı. Allah onu bizim şeriatımızda yürürlükten kaldırdı. Bu bizden öncekilerin şeriatının neshedilmesidir. ²²⁹
10	Bakara	229	الطَّلَاقِ مَرَّتَيْنِ	Bu ayet, İslam öncesi dönemde sıkça gerçekleşen boşanma durumlarını sınırlandırarak neshetmiştir.
11	Bakara	234	وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا	Alimlerin çoğuna göre bu ayet, ölüp de geride dul kadın bırakan eşlerin onlara bir yıl yetecek miktarda mal bırakmalarını emreden ayeti neshetmiştir.
12	Bakara	280	وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ	Nehhâs şöyle demiştir: İslâmın başlangıcında, bir kimse borucunu ödemekten aciz kalırsa, borç sahibi borçlu o kişiyi satabilirdi, Cenâb-ı Hak bu ayet ile o borçlu kişiyi satış işini neshetmiştir.
13	Nisa	3	وَأَنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنًى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ	Dörtten fazla kadın ile nikah yapılmasını neshetmiştir. ²³⁰
14	Mâide	5	الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَلٌ لَّكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلَلٌ لَهُمُ	Nehhâs bazı alimlerin şöyle dediğini nakleder: Bu ayet, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemenin günah olduğu yönündeki ayeti neshetmiştir.
15	Mâide	33	إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet Müsleyi; savaşta öldürülenlerin el, ayak, burun vb. uzuvlarının kesilmek suretiyle işkenceye maruz bırakılmasını neshetmiştir.

²²⁹ Nehhâs, *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 61.

²³⁰ Nehhâs, *en-Nâsih ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 69-93.

16	Enfâl	69	فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet, yüce Rabbimiz'in ganimet yasağıyla ilgili hükmünü nesh etmiştir. Çünkü önceki ümmetlerde ganimet helal değildi.
17	Tevbe	1	بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet müşriklerin Kâbe'yi çıplak halde tavaf etmelerini neshetmiştir.
18	Tevbe	28	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ	Nehhâs bu ayetin Peygamber'in (s.a.v.) müşriklerle yaptığı anlaşmada geçen "Hiç kimsenin Beytullah'a girişine engel olunmayacak" şeklindeki hükmü neshettiğini ifade eder. ²³¹
19	Tevbe	29	قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ	Nehhâs, bu ayetin müşriklere karşı savaş başlatılmamasını emreden ayeti neshettiğini belirtir.
20	Tevbe	60	إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ	Nehhâs şöyle demiştir: İkreme'ye göre bu ayet, Kur'an'daki tüm sadakaları neshetmiştir.
21	Tevbe	84	وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet Peygamber'in (s.a.v.) münafık ve kafirlerin cenaze namazını kılmasını neshetmiştir.
22	Hac	39	أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَالِمُونَ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet müşriklere karşı savaşmaya yasak getiren hükmü neshetmiştir. ²³²
23	Nûr	2	الرَّائِيَّةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet Nisa suresi'nin 15. ayetinde ifade edilen zina eden kadınlara dört şahit getirdikten sonra onları ölene kadar evlerinde hapsetme hükmünü neshetmiştir.
24	Ahzâb	5	أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet evlat edinmeyi neshetmiştir.
25	Mücâdele	3	وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet, ziharı boşanma çeşidi kabul eden anlayışı neshetmiştir.

²³¹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 164.

²³² Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 165-193.

26	Mücâdele	13	عَاشِقُكُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ	Bu ayet Peygamber (s.a.v.) ile konuşmadan önce sadaka vermenin farz olduğu yönündeki hükmü nesh etmiştir. ²³³
27	Mücâdele	12	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ	Nehhâs şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) Kureyş’le yaptığı anlaşmaya göre eğer onlardan biri ona Müslüman olarak gelirse, onu onlara iade edeceği yönündeki hükmü neshetmiştir.
28	Mumte hine	10	فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لَأَنْفُسِكُمْ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet yüce Rabbimiz’in “ <i>Ey iman edenler! Allah’tan, O’na yaraşır şekilde korkun.</i> ” ²³⁴ mealindeki ayetini neshetmiştir.
29	Tegabun	16	وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ	Bu ayet, hamileyken eşleri vefat eden kadınların iddet tutması hakkındaki ayeti neshetmiştir.
30	Talak	4	إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ	Bu ayet yüce Rabbimiz’in Müzzemmil suresinin başındaki “ <i>Ey örtünüp bürünen (Resûlüm)! Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yahut bunu biraz azalt. Ya da bunu çoğalt ve Kur'an'ı tane tane oku</i> ” mealindeki ayetleri neshetmiştir. ²³⁵

²³³ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 197- 237.

²³⁴ (Kur'an-ı Kerim, Âl-i imrân, 3/102).

²³⁵ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 237-257.

2.4.2. Nehhâs'ın Değerlendirmede Bulunduğu Mensûh Ayetlerin Listesi ve Muhtevası

Sıra No	Sure Adı	Ayet Sayısı	Mensûh Ayet Metni	Neshedilen Hüküm
1	Bakara	178	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى	Nehhâs, bu ayetin “ <i>Hüre hür, köleye köle, kadına kadın öldürülür</i> ” kısmının neshedildiğini kaydetmiştir.
2	Bakara	180	كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ الَّتِي أُوصِيَ بِهَا	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet miras ayeti ile neshedilmiştir.
3	Bakara	184	وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ	Nehhâs, bu ayet hakkında birkaç görüş bulunduğunu, en doğru görüşe göre bunun neshedildiğini kaydeder.
4	Bakara	104	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا	Nehhâs’a göre bu ayet neshedilmiştir.
5	Bakara	109	وَدَكْثِيرٍ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ	Nehhâs, bu ayetin “ <i>Allah’ın emri gelene kadar onları affedin ve onları bırakın</i> ” kısmının neshedildiğini kaydeder.
6	Bakara	191	وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ	Nehhâs, ilim adamlarının çoğuna göre bu ayetin mensuh olduğunu söyler.
7	Bakara	194	الشَّهْرِ الْحَرَامِ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ	Nehhâs, bu ayetin “ <i>Bütün hürmetler birbirine kısastır</i> ” mealindeki kısmının mensuh olduğunu söyler.
8	Bakara	217	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ	Nehhâs’a göre alimler bu ayetin mensuh olduğu konusunda ittifak halindedir.
9	Bakara	221	وَلَا تَنْكَحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ	Nehhâs, İbn Abbas’a (r.a.) göre bu ayetin mensuh olduğunu belirtmiştir. ²³⁶
10	Bakara	240	وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ	Nehhâs bu ayetin “ <i>Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi</i>

²³⁶ Nehhâs, en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, 20- 58.

				<i>başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler” mealindeki ayet ile neshedildiğini belirtmiştir.</i>
11	Nisa	6	وَابْتَكَوْا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ	Nehhâs, bu ayetin “Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin” mealindeki kısmının mensuh olduğunu söylemiştir.
12	Nisa	15, 16	وَالَّذِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيهَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا	Nehhâs, Katade’ye göre hadlerin bu ayeti neshettiğini nakletmiştir.
13	Nisa	24	وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ	Nehhâs, bu ayetin “Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin” mealindeki kısmının mensuh olduğunu belirtmiştir.
14	Nisa	43	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ	Nehhâs, alimlerin çoğunun bu ayeti mensûh saydığını söylemiştir.
15	Nisa	90	إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ	Nehhâs, müfessirlerin bu ayetin savaşı emreden ayetlerle neshedildiğini belirttiklerini kaydeder.
16	Mâide	2	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا سَعَائِرَ اللَّهِ	Nehhâs, İbn Abbas’a (r.a.) göre bu ayetin mensuh olduğunu kaydeder. ²³⁷
17	Mâide	6	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ	Nehhâs, bu ayetin Peygamberin (s.a.v.) fiili ile neshedildiğini, çünkü O’nun Mekke’nin fethinde namazları bir abdest ile kıldığını ve mestler üzerine mesh yaptığını ifade eder.

²³⁷ Nehhâs, en-Nâsîh ve l-Mensûh fî l-Kur’âni l-Kerîm, 74-116.

18	Mâide	13	فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ	Nehhâs, bu ayetin “Onları bırak ve onları affet” mealindeki kısmının savaşı emreden ayetlerde neshedildiğini kaydeder.
19	Mâide	42	فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ	Nehhâs, alimlerin çoğuna göre bu ayetin mensuh olduğunu söyler.
20	Enam	141	وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثَرَهُمُ الزَّرِّيُّونَ	Nehhâs, zekâtın farz kılınmasıyla bu ayetin neshedildiğini belirtir.
21	A ‘raf	199	خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ	Nehhâs, bu ayetteki “el-afv” kelimesinin fazlalık anlamına geldiğini ve zekâtın farz kılınmasıyla da neshedildiğini ifade eder.
22	Enfâl	1	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ	Nehhâs, bu ayetin “Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a aittir” ayeti ile neshedildiğini kaydeder. ²³⁸
23	Enfâl	61	وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا	Nehhâs, bu ayetin “Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin” mealindeki ayetle neshedildiğini beyan eder.
24	Enfâl	72	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ شَيْءٍ	Nehhâs, bu ayetin “İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur” ²³⁹ kısmının “Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine

²³⁸ Nehhâs, en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 121-149.

²³⁹ Nehhâs, en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm, 154-156.

				diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır” ²⁴⁰ mealindeki ayetle neshedildiğini açıklar.
25	Tevbe	80	اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ	Nehhâs, bu ayetin Tevbe suresinde geçen “Akraba olanlar, Allah’ın kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Onlara mağfiret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez” mealindeki ayetle neshedildiğine dikkat çeker.
26	Yûnus	109	وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ	Nehhâs, bu ayette geçen “Allah hükmedinceye kadar sabret” mealindeki ifadenin mensuh olduğunu belirtir.
27	Hicr	85	وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ	Nehhâs, bu ayette yer alan “Şimdilik onlara güzel muamele et” mealindeki ifadenin mensuh olduğunu kaydeder.
28	Nahl	125	ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ	Nehhâs, bu ayetteki “Onlarla en güzel şekilde mücadele et!” mealindeki kısmın mensuh olduğunu söyler.

²⁴⁰ (Kur'an-ı Kerim, Ahzâb, 33/6).

29	İsra	23-24	وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَنْتَحِنًا عَنْكَ الْكِبَرُ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِيلِ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا	Nehhâs, bu ayette geçen “ <i>Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et! diyerek dua et</i> ” mealindeki kısmın mensuh olduğunu belirtir.
30	hac	52	وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى الْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ	Nehhâs, bu ayette geçen “ <i>Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder</i> ” mealindeki kısmın mensuh olduğunu ifade eder. ²⁴¹
31	Furkân	63	وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا	Nehhâs, bu ayetteki “ <i>Kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) Selam! Derler</i> ” hükmünün mensuh olduğunu kaydeder.
32	Şu'arâ	224	وَالشَّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ	Nehhâs, İbn Abbas’a (r.a.) göre bu ayetin, devamında gelen “ <i>Ancak iman eden ve ameli salih işleyenler müstesna</i> ” mealindeki ifadeyle mensuh olduğunu kaydeder.
33	Kasas	55	وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ	Nehhâs bu ayetin savaşı emreden ayetle mensuh olduğuna dikkat çeker.
34	esSecde	30	فَاعْرَضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَضِرُونَ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayet kılıç ayeti ile neshedilmiştir.
35	Ahzâb	52	لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبْدَلَ بِهِنَّ	Nehhâs bu ayetin sünnetle mensuh olduğunu söyler.
36	Şûrâ	15	فَلِذَلِكَ فَادَعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ أَمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأَمَرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ	Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayetin “ <i>Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda mesele yok.</i> ” kısmı neshedilmiştir.

²⁴¹ Nehhâs, en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, 173-193.

37	Zuhruf	89	فَاصْنَعِ لَهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ	Nehhâs, bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini belirtir.
38	Câsiye	14	قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ	Nehhâs, bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini dikkat çeker.
39	Muhammed	4	فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَتَخْتَنُمُوهُمْ	Nehhâs, bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini kaydeder. ²⁴²
40	Kâf	39	فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ	Nehhâs, bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini ifade eder.
41	Zâriyat	19	وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ	Nehhâs, bu ayetin zekât ayeti ile neshedildiğini kaydeder.
42	Zâriyat	54	فَقُولْ عَنْهُمْ مَا أَنْتَ بِمَلُومٌ	Nehhâs, Dahhak’a göre bu ayetin “Artık onlara aldırma” mealindeki ifadeyle neshedildiğini açıklar.
43	Necmi	39	وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى	Nehhâs, Muhammed b. Cerir’e göre bu ayetin mensuh olduğunu kaydeder.
44	Mücâdele	12	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيِّنَاتٍ يَدَيَّ تَجَوِّبُكُمْ صَدَقَةً	Nehhâs bu ayetin “Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi?” mealindeki ayet ile neshedildiğine dikkat çeker.
45	Mümtehine	11	وَأِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَلَّيْتُمْ فَأَتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَرْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ	Nehhâs, alimlerin çoğuna göre bu ayetin mensuh olduğunu belirtir.
46	Me'âric	5	فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا	Nehhâs, bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini ifade eder.
47	Me'âric	24	وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ	Nehhâs, bu ayetin zekâtı emreden ayetle neshedildiğini kaydeder. ²⁴³

²⁴² Nehhâs, en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 206-225.

²⁴³ Nehhâs, en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 230-258.

48	Müzzemmil	1-3	يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ قُمْ الْيَلَّ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا	Nehhâs, bu ayetin “(Resûlüm!) Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette biliyor” mealindeki ayetle neshedildiğine dikkat çeker.
49	Ğâşiye	21-22	فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ	Nehhâs bu ayetin “Sen onların üzerinde bir zorba değilsin” mealindeki ayetle neshedildiğini kaydeder. ²⁴⁴

Bu araştırmamızın sonunda Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın görüşündeki nâsih ayetlerin sayısını 30, mensûh ayetlerin sayısını 49 olarak görmekteyiz.

2.4.3. Nehhâs’ın Mensûh Kabul Etmediği Ayetlerin Listesi

Nehhâs nâsih ve mensûh adlı kitabında bazı sure ve ayetlerden bahsettiğini, her ayet için bir alan ayırdığını, kendi görüşünde o ayet nâsih ve mensûh ayetler içinde sabit olmasa bile zikrettiğini ve fakihlerin ve alimlerin sözlerini ilim ve fayda için söylediğini vurgulamıştır.

Nehhâs’ın mensûh kabul etmediği ayetler şunlardır:

²⁴⁴ Nehhâs, en-Nâsih ve l-Mensûh fi l-Kur’âni l-Kerîm, 258-262.

Sure adı	Ayet sayısı	Nehhâs'ın Mensûh Kabul Etmediği Ayetler
Bakara	190 282	وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُفَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ
Âli-İmran	41 102 128	قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَادْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَلَا تَهُمَّ ظَالِمُونَ
Nisâ	93	وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا
Mâide	106	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ جِئِ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَاصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ اَرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكُنُّمُ شُهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَيْمِينَ

2.5. Nehhâs'ın Tercihinde Etkili Olan Unsurlar

Nehhâs'ın nâsih ve mensûh ayetleri tercih etmesinde Kur'an-ı Kerim, Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, sahabe ve tabiînin alimlerinin, fakihlerin görüşleri ile Kur'an ve sünnette gelen kıssalar, dil ve şiirler etkili olmuştur. Nehhâs görüşlerinde, kendisi en çok etkileyen Hanbelî mezhebindeki şeyhi Zeccâc'a da yönelmiştir. Bunlar için birkaç örnek verecek olursak;

- 1) Nehhâs'ın Kur'an ayetine dayanarak tercihte bulunmasında dair örneklerden biri şudur:

Yüce Rabbimiz buyuruyor ki:

*“Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.”*²⁴⁵

Nehhâs, Bakara suresindeki bu ayeti mensuh olarak kabul etmiştir. Mensûh kabul etmesinin nedeni çoğunluğun bu görüşte olması bir de Kur'an'da ve sünnette müşriklerle her halükârda savaşmaya izin verilmiş olmasıdır. Nehhâs'a göre bunun delili “*Müşrikleri*

²⁴⁵ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/191).

bulduğunuz yerde öldürün”²⁴⁶ mealindeki ayettir. Bu ayet Tevbe suresinde yer almakta olup söz konusu sure Bakara’dan iki yıl sonra nazil olmuştur.²⁴⁷

2) Nehhâs’ın sünnete dayanarak ayetin nâsîh veya mensûh olmadığını tercih ettiği örneklerden biri şudur:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

“Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez.”²⁴⁸

İbni Abbâs’a göre bu ayet nâsîh veya mensûh değildir. Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayetin nâsîh veya mensûh olmaması iki görüşün en doğrusudur.²⁴⁹ Bunun hadisten delili şudur: İbn Ömer (r.a.) anlatıyor: "Resûlullah'ın (s.a.v.) katıldığı gazvelerden birinde öldürülmüş bir kadın bulundu. Resûlullah (s.a.v.) bunun üzerine kadınları ve çocukları öldürmeyi yasakladı.”²⁵⁰

3) Nehhâs’ın sahabelerin sözüne dayanarak bir anlamı tercih ettiği örneklerden biri şudur:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

“Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”²⁵¹

Nehhâs şöyle demiştir: Bu ayetteki قُرُوءٍ kelimesinin anlamı hakkında alimler ihtilaf etmiştir, bazı alimler onun anlamı temizlik müddeti anlamında demiştir, bazıları ise hayız anlamında demişlerdir. Nehhâs bu kelime anlamının “temizlik müddeti”olduğunu tercih etmiş ve ona Aişe’nin (r.a.) قُرُوءٍ temizlik müddetidir dediğini delil göstermiştir.

4) Nehhâs’ın tabîn sözüne dayanarak bir görüşü tercih ettiğinin örneklerinden biri şudur:

²⁴⁶ (Kur'an-ı Kerim, Tevbe, 8/5).

²⁴⁷ Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'ânı 'l-Kerîm*, 30.

²⁴⁸ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/190).

²⁴⁹ Nehhâs, *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'ânı 'l-Kerîm*, 28.

²⁵⁰ Buharî, Cihâd, 147, 148.

²⁵¹ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/228).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ جِئِ الْوَصِيَّةَ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِنُوهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَیُفَسِّمَانِ بِاللَّهِ إِنْ اِرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا تَكُنْ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْإِثْمِينَ

“Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun).”²⁵²

Nehhâs şöyle demiştir: “Bu ayet seferde Müslümanlara ölüm gelip vasiyet ettiğinde kitap ehlinin onlara şahit olmasının caiz olduğuna delildir. Bu görüş tabiinden Şureyh, Said b. Müseyyeb, Ubeyde, Muhammed b. Sirin, Şa’bî, Yahya b. Yamer ve Süddî’nin görüşüdür.”²⁵³

5) Nehhâs’ın hadiste gelen kıssanın rivayetlerine dayanarak bir görüşü tercih ettiğinin örneklerinden biri şudur:

Yüce Rabbimiz buyuruyor ki:

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı...”²⁵⁴

Bu ayet hakkında Kâ’b b. Mâlik şöyle demiştir: “Ramazan ayında Müslümanlardan biri akşam namazından sonra uyuyorsa ona yeme, içme ve karısına yaklaşması yasaktı. Ömer b. Hattâb (r.a.) Peygamber’in (s.a.v.) yanında bir gece sohbet edip evine dönmüş ve karısına yaklaşmak istemiş, hanımı ben uyudum demiş. Hz. Ömer: Sen uyumadın diyerek hanımı ile ilişkide bulunmuş, Kâ’b b. Mâlik de Ömer’in (r.a.) yaptığı gibi yapmıştır. Ömer (r.a.) Peygamber’in (s.a.v.) yanına gelip durumu anlattığında “Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı.” mealindeki ayet nazil olmuştur.” Nehhâs şöyle demiştir: “Oruç gecelerinde kadınlarına yaklaşma yasağının sahabenin eylemi ile veya ayetle ile neshedildiği konusunda alimler ittifak etmiştir.”²⁵⁵

6) Nehhâs’ın şiir rivayetlerine dayanarak bir anlamı tercih ettiğinin örneklerinden biri şudur:

²⁵² (Kur'an-ı Kerim, Mâide, 5/106).

²⁵³ Nehhâs, en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm, 132.

²⁵⁴ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/187).

²⁵⁵ Nehhâs, en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm, 26.

Nisa suresinde geçen إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مَبْنًى

“Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar hariç.”²⁵⁶ mealindeki ayet hakkında Nehhas şunu kaydeder: Bazı dilciler إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ cümlesindeki يَصِلُونَ fiilinin anlamının “onlara müntesip olmak” olduğunu kaydetmişlerdir. Bu anlam, ünlü şair E’şâ’nın bir kadını nitelerken kullandığı ifadedeki anlam ile aynıdır:

إِذَا انْصَلَّتْ قَالَتْ أَبْكَرَ بَنٍ وَإِلٍ

O, kadın o kabileye müntesip olursa şöyle der: ey Bekir b. Vail.....

Nehhâs’a göre söz konusu ayetteki kelimenin anlamı “müntesip olmak” olup Nehhâs o anlamı şairin bu şiiri ile tercih etmektedir.

7) Dil

Nehhâs tefsir, hadis, fıkıh, lügat, iştikak, sarf, nahiv, belagat, Kur’an ilimleri ve diğer çeşitli ilimlerde önde gelen müfessir, fıkıhçı, dilci, gramerci ünlü bir alimdir. Nehhâs nâsih ve mensûh ayetleri tercih etmede ve ayetlerdeki bazı kelimenin anlamını açıklamada lügate dayanmıştır. Buna birkaç örnek verebiliriz.

a. Nehhâs “Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez.”²⁵⁷ mealindeki ayet hakkında şöyle demiştir: “Ömer b. Abdülaziz valilere şöyle risale yazmıştır: Düşman ülkesinde kadınları, çocukları ve rahipleri öldürmeyin, yoksa haddi aşarsınız, çünkü Allah saldırganları sevmez.” Nehhas, kadınları, çocukları ve rahipleri öldürmemenin caiz olmadığını dil açısından şöyle izah eder: Savaşma iki kişi arasında olur, sen ona karşı savaşacaksan, o da sana karşı savaşacaktır. Ancak bu savaşma hadisesi, kadınlar ve çocuklar arasında olmaz.²⁵⁸ Nehhâs böylece bu ayetin mensûh ayet olmadığını dil açısından açıklamıştır.

b. Yüce Rabbimiz buyuruyor ki: “Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir.”²⁵⁹

Nehhâs şöyle demiştir: İbn Ömer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.v.) Necid tarafına bir tugay göndermiş o tugay içinde Abdullah b. Ömer de varmış, çok

²⁵⁶ (Kur'an-ı Kerim, Nisâ, 4/90).

²⁵⁷ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/190).

²⁵⁸ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 28.

²⁵⁹ (Kur'an-ı Kerim, Enfâl, 8/1).

develeri ganimet almışlar. Bu ganimetler taksim edildiğinde onların payları on iki deve oldu, peygamber (s.a.v.) onlardan her birine bir deveyi payından fazla verdi.²⁶⁰

Nehhâs, burada “tenfil” kelimesinin geçtiğini bunun da lügatte payından fazla vermek anlamında olduğunu söylemiş, Muhammed b. Cerir’in de bu görüşü tercih ettiğini açıklamıştır. Nehhâs böylece bunun mensûh olmadığına delil göstermiştir.

Nehhâs diğer çok yerlerde lügat ile delil göstererek nâsih ve mensûh ayetleri ve alimlerin bazı görüşlerini tercih etmiştir. Nehhâs Rabbimizin “*Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar.*”²⁶¹ ayetini İbn Zeyd’in mensûh olarak kabul ettiğini belirterek ondan şöyle nakleder: Müslümanlar müşriklere karşı kendilerini savunurlardı. Sonra cihadın emredilmesiyle bu hüküm neshedilmiş oldu. Başkalarına göre ise bu ayet mensuh olmayıp zalimden hakkın alınması her zaman övünülecek bir davranıştır.

Nehhas, Zührî’nin “*Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar.*” ayetinin tefsiri hakkında şöyle dediğini kaydeder: “Onlar kendilerine karşı saldıranlara aşırıya kaçmadan kendilerini savunurlar.” Nehhâs, Zührî’nin bu sözünün İbn Zeyd’in sözünden daha isabetli olduğunu şöyle belirtir: “Çünkü “*Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür*” ayeti umumidir. Bu ayetin tefsiri hakkında söylenen en iyi görüş, zalimi hak ettiği cezayla cezalandırmaktır. Cezalandırmaya kötülük denilmesi, cezanın zalime göre kötülük olmasındandır ve gramerciler bunu Arap dili belagatinde izdivaç (iki bitişik cümlelerin birbirine zıt anlama gelmesi) kavramıyla ifade ederler.” Böylece Nehhâs ayette geçen *kendilerini savunurlar* ifadesinin dil açısından herhangi bir zalime karşı kendini savunmak anlamına geldiğini belirtmiştir.

8) Akıl

Alimlerin çoğu neshin varlığına dair aklî, naklî ve tarihî deliller getirmişlerdir. Aklen neshin caiz olmasına mâni olacak bir şey mevcut değildir. Ama Nesh, akıl ve kıyas ile değil, Resulullah’tan (s.a.v.) doğru bir nakil yöntemiyle bilinen şeylerden biridir. Çünkü nesh peygamberlik döneminde olacaktır. Bu dönemin sona ermesinden sonra, nesh iddiasında bulunmaya yer yoktur. Bu sebeple Nehhâs *nâsih ve mensûh* isimli eserinde

²⁶⁰ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 151.

²⁶¹ (Kur'an-ı Kerim, Şûrâ, 42/39).

neshin varlığına akli, nakli ve işitsel delilleri getirmiştir. Ayetlerin nâsih veya mensûh olduğuna akli delil getirmemiştir.²⁶²

2.6. Rivayetlerin Sıhhati ve Zayıflığı

Nehhâs kitabında delil olarak yer verdiği hadislerin senedinin sıhhati ve zayıflığı hakkında bilgiler vermiş, nesh konusunda senedi en sahih olan hadisleri ve görüşleri seçmiştir. Birçok hadisi zayıf olarak değerlendirdiği için nesh konusunda onları delil olarak kullanmamıştır.

a. Nehhâs'ın hadis senedi ve onun sıhhati ve zayıflığı hakkında yaptığı açıklamalarından biri şöyledir:

Nehhâs, “*Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.*”²⁶³ mealindeki ayet hakkında alimlerin görüşlerini zikretmiş ve İbn Abbas'ın (r.a.) “Kur'an ayetlerinden ilk nesh edilen şey kible idi” sözünü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bu hadis rivayet İbn Abbas'tan (r.a.) sağlam bir yol ile nakledilmiştir. Rivayetin senedini kusurlu bulanlar, İbn Ebi Talha'nın bunu İbn Abbas'tan (r.a.) duymadığını sadece Mücahid ve İkrime'den öğrendiğini söylerler. Bu görüş rivayetin senedinin kusurlu olmasını gerektirmez. Çünkü İbn Ebi Talha kendisi güvenilir ve doğru bir kişi olup tefsiri de güvenilir olan iki kişiden öğrenmiştir.²⁶⁴

b. Nehhâs zayıf olarak değerlendirdiği ve delil göstermeye uygun görmediği hadisler de vardır şunlardan biri: Nehhâs, “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın*” mealindeki ayet hakkında alimlerin görüşlerini zikrettikten sonra şöyle demiştir: Umrenin vacip olmadığını söyleyenlerin delil olarak getirdikleri hadisi Haccac b. Ertât Muhammed b. Münkedir'den, o da Câbir'den (r.a.) nakletmiştir. Câbir (r.a.) şöyle demiştir: “Ey Allah'ın elçisi! Umre vacip midir? diye kendisine sorulduğunda O: Hayır, umre yapmanız sizin için hayırlıdır, demiştir.” Bu rivayeti aktardıktan sonra Nehhâs, söz konusu rivayetin umre yapmanın vacip olmadığına dair bir delil teşkil etmeyeceğine

²⁶² Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 6.

²⁶³ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/144).

²⁶⁴ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 17.

dikkat çeker. Çünkü ona göre Haccac b. Ertât güvenilir birisi değildir. O sebeple bu rivayetin delil kabul edilemeyeceğini ifade eder.²⁶⁵

c. Nehhâs, rivayetlerin senetlerine ve ravilerin durumlarına vakıf olması sebebiyle aktarılan birkaç rivayet içinde en sahih olanını tercih etmiştir. "Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin"²⁶⁶ mealindeki ayet hakkında Nehhâs'ın zikrettiği hadis senedi buna bir örnektir. Nehhâs muta nikâhının kaldırılmasına ilişkin görüşleri zikrederek şunları söylemiştir: Bir grup âlim muta nikâhının kaldırılmasına Resûlullah'tan (a.s.) rivayet edilen şu hadisi delil göstermişlerdir: Abdullah b. Muhammed b. Esmâ şöyle demiştir: Cüveyriye bize Malik b. Enes'ten, O, Zührî'den, Zührî Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebi Talib ve Hasan b. Muhammed'den (r.a.) onlar da babalarından şöyle nakletmişler: Ali b. Ebi Talib, İbn Abbâs'a "Sen yolunu kaybetmiş bir adamsın, Resûlullah (s.a.v.) muta nikâhını yasakladı demiştir."²⁶⁷ Nehhâs bu hadisin başka tariklerinin de bulunduğunu, kendisinin Cüveyriyye'den Esmâ yoluyla gelen senedi sahih bulduğunu, çünkü bu senede göre İbn Abbas'ın (r.a.) Hz. Ali (r.a.) ile tartışmaya girmeden muta nikahına ilişkin yasağı kabul ettiğinin anlaşıldığını, dolayısıyla muta nikahına izin verenlerin konuyu İbn Abbas rivayetlerine dayandırmalarının doğru olmayacağını ifade eder.²⁶⁸

d. Nehhâs ayrıca rivayetlerin bazılarına karşı ortaya çıkabilecek itirazlardan da bahseder.

Nehhâs, "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır"²⁶⁹ mealindeki ayet hakkında gelen birkaç hadisi zikretmiş, bunların çoğunun senedinin sahih olduğunu açıkladıktan sonra şöyle demiştir: Bir grup, bahsettiğimiz rivayetlerin dışındaki bazı rivayet senetlerine karşı çıkmıştır. Nehhâs bu sözünün ardından üç hadisi nakletmiştir.

Birincisi: Aişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Her sarhoş edici şey haramdır ve bir farak (üç sâ ölçüsü) içildiğinde sarhoşluk verecek olan şeyden bir avuç dolusu da içmek haramdır."²⁷⁰

²⁶⁵ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 37.

²⁶⁶ (Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/24).

²⁶⁷ Buhârî, *Nikâhu'l-Muta*, 1407.

²⁶⁸ Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ânı'l-Kerîm*, 106. Buhârî, *Kitabu'l-Eşribe*, 5263.

²⁶⁹ (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/219).

²⁷⁰ Tirmizî, *Kitabu'l-Eşribe*, 3186.

Bu hadisi Mehdi b. Meymun, Ebû Osman el-Ensari'nin senet yoluyla nakletmiştir.

İkincisi: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sarhoşluk veren şeylerin azı da çoğu da haramdır."²⁷¹ Nehhâs bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadis senedi ile Dahhak b. Osman'ın rivayetiyle nakledilmiştir.

Üçüncüsü, Cabir'den rivayet edildiğine göre, o, şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sarhoş eden şeyin çoğu da azı da haramdır."²⁷² Bu hadis İsmail b. Cafer'in rivayet yoluyla nakledilmiştir. Nehhâs, bu hadislerin senetlerini, metinlerini ve alimlerin bu hadisler hakkındaki görüşlerini açıkladıktan sonra bu hadislerin sahih olduğunu zikretmektedir.²⁷³ Böylece Nehhâs kitabında delil olarak getirdiği hadislerin senedinin sıhhati ve zayıflığı hakkında açıklama ve araştırma yapmış ve nesh konusunda senedi en sahih olan hadisleri ve görüşleri seçmiştir.

2.7. Tarihi Gerçekler

Tarihsel gerçeklik, Nehhâs zikrettiği gibi, neshin varlığını teyit etmektedir. İslam'dan önceki şariatların İslâm ile neshedilmesi ve İslâm şariatında (Hz. Peygamber döneminde) bir hükmün ondan sonra gelen bir hükümle neshedilmesi nâsîh ve mensûh ayetlerin varlığına delildir.

Âdem (a.s.) zamanından Peygamberimiz Muhammed (s.a.v.) zamanına kadar gelen peygamberlerin şariatlarında neshin vaki olduğuna dair görüş güvenli alimler tarafından nakledilmiştir.²⁷⁴ Alimler, Muhammed'in (s.a.v.) şariatının, kendisine aykırı olan önceki peygamberlerin şariatlarından bazı hükümleri neshettiği konusunda ittifak etmişlerdir.²⁷⁵ Bunun örneklerinden bazıları şunlardır:

Yakup (a.s.) iki kız kardeşi evlenerek bir araya getirirdi. Bu hüküm "*İki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek size haram kılındı*"²⁷⁶ mealindeki ayetle neshedilmiştir.

²⁷¹ Tirmizî, Kitabu'l-Eşribe, 3189.

²⁷² Tirmizî, Kitabu'l-Eşribe, 3187.

²⁷³ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 51.

²⁷⁴ Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 14.

²⁷⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîli elMakdisî, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Uşûli'l-fikh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed* (Mekke: elMektebetü'l-Mekkiye, 1998), 229.

²⁷⁶ (Kur'an-ı Kerim, Nisa, 4/23).

Âdem (a.s.) kızlarını oğullarıyla evlendirirdi, bu evlilik onlardan sonra gelen peygamberlerin şeriatına göre haram kılınmıştır.²⁷⁷

Cenab-ı Hak, Nuh (a.s.) gemiden ayrıldıktan sonra onun bütün hayvanları yemesine izin vermiş, sonra hayvanların bir kısmının helallliğini kaldırmıştır. Cumartesi günleri balık tutmak Yahudilere caizdi, ardından onlara yasaklandı.²⁷⁸

Yukarıda da zikredildiği gibi İsrail ve çocukları için iki kız kardeşe evlenmesi caizdi, ancak Tevrat ve sonrasında gelen şeriatlarda bu yasaklanmıştır.²⁷⁹ Yahudilere yenilecek hayvanların iç yağları helâl idi, isyanları sebebiyle ardından onlara haram kılınmıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle bildirilmiştir: “*Yahudilere mahsus olmak üzere bütün turnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyük.*”²⁸⁰ Bu ayet aynı zamanda Musa (a.s.) şeriatında neshin bulunduğu işaret etmektedir.

²⁷⁷ Makdisî, *Ravzatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır fî Usûli'l-fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, 229.

²⁷⁸ Muhammed b. İbrahim b. Serkend, *el-Ehkamu'l-Fikhiye el-Leti Kiyle fîyhâ bin-Neshi ve Eserü Zâlike fî'h-Tılafl-Fukâhâ* (El-Medinetü'l-Münevvere, Mektebetü'l-Melik Fahd, 2010), 1/75.

²⁷⁹ Nuruddin Eter, *Ulumu'l-Kur'anı'l-Kerim* (Demeşik: Mekbeetu's-Sâbah, 1993), 134.

²⁸⁰ (Kur'an-ı Kerim, Enâm, 6 /146).

SONUÇ

Bu araştırma, nesh kavramını ve nesh hakkındaki tartışmaları ele almaktadır. Sahabe ve tabiîn alimleri nâsîh ve mensûh ayetleri zikretmişlerdir. Sonraki ulemâ nâsîh ve mensûh olan ayetler, mensûh ayetlerin sayısı, neshin bulunup bulunmadığı, neshin şartları konusunda ihtilaf etmişler ve bu konuda eserler yazmışlardır. Kur'an ilimleri içinde yer alan nesh meselesinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanan *Nâsîh ve Mensûh Müelliflerinin Neshe Yaklaşımı (Nehhâs Örneği)* adlı tezde elde edilen sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Nesh kelimesinin lügat anlamının iptal etmek, geçersiz kılmak, silmek, gidermek, değiştirmek, kopyalamak, yürürlükten kaldırmak, izâle, ref anlamlarına geldiği ve ıstılah anlamının ise sonra gelen şer'î bir delilin (daha önceki) şer'î bir hükmün hilafına delalet etmek demek olduğu anlaşılmıştır.
- 2- Nesh konusunda Katade b. Diâme es-Sedûsî, Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Ebu Davud es-Sicistanî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Hibatullah b. Selâme ed-Darirî, İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Enbârî, Mekkî ve diğer alimlerin eserler yazdığı belirtilmiştir. Bu alimlerden Katade b. Diâme, Kâsım b. Sellâm, Ebu Davud es-Sicistanî ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın neshi kabul ettikleri kendilerinin zikrettikleri delillere yer verilerek açıklanmıştır. Neshi reddedenlerin başında ise Ebu Müslim el-İsfahânî ile Abdülmüteâl el-Cebrî'nin geldiğine dikkat çekilmiş ve bunların delillerinin neler olduğuna yer verilmiştir.
- 3- Tezde tahsis ile nesh arasındaki farklar belirlenmiş ve mensuh ayetler hakkında alimlerin görüşleri açıklanmıştır. Bu şekilde ilim adamlarının nasih-mensuh konusuna verdikleri öneme dikkat çekilmiş onların bu konuda ileri sürmüş oldukları deliller incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

- 4- Tez çalışmasında Nehhâs'ın yaşadığı dönem hakkında inceleme ve araştırmalar yapılmış o dönemde birçok olay ve gelişmenin yaşandığı, sosyal, ekonomik ve siyasi durumun çok iyi olmadığı, buna karşın o dönemin eğitim ve öğrenme bakımından zirvede olduğu açıklanmıştır.
- 5- Nehhâs'ın *en-Nâsîh ve 'l-Mensûh fi 'l-Kur'an-i'l- Kerim* adlı eserinin nesh hakkında yazılan kitapların en ünlüsü ve en kapsamlısı olduğu, bu konuda kendi dönemine kadar yapılan çalışmalara yer verdiği, hadislerle ve seleflerin sözlerine atıfta bulunarak nesh konusundaki ihtilaflara ve imamların görüşlerine ve bunların delillerine işarette bulunduğu ve bu şekilde klasik kaynaklar arasına girdiği açıklanmıştır.
- 6- Nehhâs'ın nesh konusuna giriş mahiyetinde önceki alimlerin görüşlerini genel olarak aktardığı, nesh konusunun önemine dikkat çektiği, nesh ile bedâ arasındaki farka dair açıklamalar getirdiği belirtilmiştir.
- 7- Nehhâs'ın neshin lügat anlamını “kaldırma, kopyalama” olarak açıkladığı, terim anlamını ise “Bir şeyin aslının bir süre helal olması, sonra neshedilip haram kılınması” şeklinde tanımladığı belirlenmiştir. Nehhâs'ın Kur'an'da neshin varlığını kabul ettiğine ve Kur'an-ı Kerim'den bu konuya dair deliller getirdiğine dikkat çekilmiştir.
- 8- Nehhâs'a göre neshin metni baki hükmü mensuh, metni ve hükmü mensuh, metni mensuh hükmü baki şeklinde üç kategoriye ayrıldığı açıklanmıştır.
- 9- Nehhâs'ın neshin şartlarını şu şekilde sınırladığı belirlenmiştir: Buna göre nesh ancak Peygamberimize Cenab-ı Hak'tan gelen vahiy ile, yani ya bir Kur'an ayeti ile yahut da Kur'an'ın dışında başka bir vahiy (vahy-i gayri metlûvv) ile gerçekleşir. Peygamberimiz (s.a.v.) zamanından sonraki dönemlerde nesh meydana gelmez. Haber verici nitelikte olan ifadelerde -hüküm bulunmadıkça- nesh olmaz. Nesh özellikle emir ve yasaklarda cari olur. Nesh ibadetle ilgili konularda gerçekleşir.
- 10- Nehhâs'ın nesh ile bedâ arasındaki farkı şu şekilde belirginleştirdiğine dikkat çekilmiştir: Nesh, helâl iken sonradan haram kılınan veya haram iken sonradan mübah kılınan şeydir; buna mukabil bedâ ise kişinin yapmaya karar verdiği bir şeyi sonradan yapmaktan vazgeçmesidir.

- 11- Nehhâs'ın nâsîh ve mensûh ayetleri tespitinde sahih rivayetlere dayandığı, ona göre nâsîh ayetlerin sayısının 30, mensûh ayetlerin sayısını 49 olduğu anlaşılmıştır.
- 12- Nehhâs'ın nâsîh ve mensuh ayetleri tercihinde etkili olan unsurlar şunlardır: Kur'an-ı Kerim, Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, sahabe ve tabîinin alimleriyle fakihlerin görüşleri ile Kur'an ve sünnette yer alan kıssalar, dil ve şiirler.
- 13- Nehhâs'ın *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an-i'l- Kerim* adlı eserinin, nesh konusunda yazılanlar içinde en önemlisi olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman b. Meâze eş-Şehrî. “Mevduün fi'n-Nesh”. Erişim Tarihi 30.09.2022, <https://faculty.ksu.edu.sa/ar/aagfdsageel1/course-material/180025>
- Aykut, Süleyman. “Ebû Ca’fer en-Nehhâs’ın İ’râbu’l-Kur’an İsimli Eserinde Âli İmrân Suresinin Kıraât İlmi Açısından Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2017.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *El-Fakîh ve'l-Mütefakkîh*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996.
- Bağdâdî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Nâsihu'l-Kur'an ve Mensûhuh*. Thk: Muhammed Eşref Ali el-Milbârî. Medine: El-Câmiyetü'l-İslâmiyye, 2003.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bagdâd ev Medîneti's-Selâm*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'lilmiyye, 2004.
- Cezerî, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *El-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, 1987.
- Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn*. Bağdat: Mektebetu'l-Müsennâ, yt.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî. *Tabakatü'l-Müfessirin*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1996.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2008.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahim. *El-Fevzü'l-Kebir fi Usuli't-Tefsir, çev. Mehmed Sofuoğlu*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Ebû Bekr (Ebû'l-Beka)* Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. *El-Fütûhî, Şerhü'l-Kevkebi'l-Münî*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1993.
- İbnü'l Keyyim, Şemsüddîn Muhammed Ebû Bekr. *İ'lamu'l- Muvakkiin*. Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul- İlmiyye, 1996.
- Eter, Nuruddin. *Ulumu'l-Kur'ani'l-Kerim*. Demeşik: Metbeetu's-Sâbah, 1993.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Mustafa Zeyd, *en- Neshu fi'l-Kur'ani-Kerim*. Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul-ilmiyye, 1963.
- Ersönmez, Hüseyin. “Ebû Ca’fer en-Nehhâs ve Kitabı't-Tuffâhe fi'n-Nahv”, Temmuz-Aralık 2016. (Erişim Tarihi 30.10.2022) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28.
- Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la. *El-Udde fi Usûli'l-Fıkh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 2002.
- Güney, Fikri. "Ebû Ca’fer en-Nehhâs, Hayatı Eserleri ve Me’ani'l-Kur’an’ı " Haziran 2015. (Erişim Tarihi 30.10.2022). Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/7.

- Hefnâvî, Muhammed İbrahim. *Dirâsâtu'n Ūsûliyye fî'l-Kur'an'ul-Kerim*. Kâhire: Mektebetu'n ve Metbeetun li-İşâi'l- Fenniye, ts.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî. *İ'lamu'l- Muvakkiin*. Beyrût: Dâr'ul-Kutub'ul- ilmiyye, 1996.
- İzzuddin, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr. *El-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*. Beyrût: Dâru Sâdir, 1980.
- İsmaili, Şâ'ban Muhammed. *İlahi Şeriatlarda Nesh Teorisi*. Kahire: Dar'üs-selâm, 1988.
- İsfahânî, Ebû Müslim Muhammed b. Bahr. *Câmi 'u't-Te 'vîl li-Muhkemi't-Tenzîl*. Keliktâ: Metbeetü'l-Belâğ, 1953.
- “İnkâru Vukui'n Nesh fî'l-Kur'an”. Erişim Tarihi 06. 10.2022. <http://www.bayanelislam.net/Suspicion.aspx?id=01-01-0103>
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*. Kâhire: Mektebetü'l-Asriyye, 1950.
- Katâde, Ebü'l-Hattâb b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî. *En-Nâsih ve'l-Mensûh fî Kitabillâh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.
- Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer eş-Şâfiî. *El-Bidâye ve'n-Nihâye*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı. *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*. Küveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1980.
- Lahim, Süleyman b. İbrahim b. Abdullah. *Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın Kitabü'n-Nâsih ve'l-Mensûh Adlı Eserinin İncelenmesi ve Tahkikatı*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1932.
- Muhtar, Ahmed. *Mısır'da Arap Dilinin Tarihi*. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyye el-Amme li't-Te'liyfi ve'n-Neşr, 1970.
- Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî. *Ravzatü'n-Nâzir ve Cünnetü'l-Münâzir fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyan, 1998.
- Muhammed Eroğlu. “Nehhâs”. Erişim Tarihi 6.01.2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nehhâs>.
- Nemle, Abdü'l-Kerim b. Ali b. Muhammed. *El-Mühezzebe fî İlmi Usulü'l-Fıkhî'l-Mükaren*. Riyaz:1420-1999.
- Nisâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî. *El-Mu'cez fî'n Nâsihi vel Mensûh*. Mısır:MİSİR El-Mektebetü'l-Âllâmiye,1937.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *Kitabü'n-Nâsih ve'l-mensûh*. Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriye, 2013.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *El-Katû ve'l-İtinâf*. Bağdat: Dâru Metbeetu'l-Meâni, 1978.

- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *İ'râbu'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 2008.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyye el-Muasıra*. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2008.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Et-Taberistânî, Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrût: Dâru İhyait-Türâsil-Arabi, 1998.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *El-Ensâb*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Sûdûnî, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh el-Cemâlî el-Mısrî. *Şeru Muhtasari'l-Menâr*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *El-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*. Beyrût: Müessesetü'r-Risale Naşırın, 2008.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetul Vuat Fi Tabakatil Luğaviyyin ve'n Nuhat*. Beyrût: Mektebetü'l-asriye, 1965.
- Sâlihî, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzzuddîn Aybeg b. Abdillâh. *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Serkend, Muhammed b. İbrahim. *El-Ehkamü'l-Fikhiye el-Leti Kiyle fîyhâ bi'n-Neshi ve Eserü Zâlike fî'h-Tilafil-Fukâhâ*. El-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Melik Fahd, 2010.
- Şahbe, Ebû Bekir b. Ahmed Kâzi. *Tebekâtu's-Şafîiye*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Şehhate, Abdullah Mehmud. *Mükatil b. Süleyman'ın Tefsirinin Tahkiki*. Beyrût: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabi, 2002.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Takkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*. Riyad: Dâru'l-fâdiyle, 2000.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Er-Risâle*. Mısır: Mustafa Al-Babi Al-Halabi ve Çocukları, ts.
- Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkadir el-Cekenî. *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2019.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrût: Dâru'l-Kalem, ts.
- Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *Ez-Zâhirî, en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*. Mısır: Vezâretü's-Sekâfe, 1963.
- Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî. *Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*. Beyrût: Müessesetu'l-İlâmi li'lmetbuât, 1970.
- Zayf, Şevki. *El-Esrü'l-Abbâsî's-Sâni*. Mısır: Dâru'l-Maârif, ts.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârik ed-Dımaşkî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1990.
- Zeyd, Mustafa. *En-Nesh fi'l-Kur'an'il-Kerim*. Kâhire: Dâru'l-Vefâ, 1987.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic. *Tabakatü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*. Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârik ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-(Tabakatü'l-)Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1987.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, el-Minhâcî eş-Şâfiî. *El-Burhân fî Ulumi'l-Kur'an*. Beyrût: Dâr'ul-Mârif, 1957.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *El-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l İlmi'l-Melâyin, 1986.

